

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TEMIDA

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 15, Septembar 2012.

Tema broja

EVIDENTIRANJE PODATAKA O KRIMINALITETU I ŽRTVE

Tema broja

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

ČLANCI

Iskustva Nemačke u dokumentovanju i predstavljanju javnosti podataka o zločinima iz prošlosti

Vesna Nikolić-Ristanović 5

Metodologija evidentiranja nasilničkog kriminala u evidencijama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije

Saša Mijalković 23

Koraci ka unapređenju sistema evidencije, prikljupanja i praćenja podataka od značaja za statistiku maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji

Ivana Stevanović 49

Značaj istraživanja koncentracije kriminaliteta kao mere ponovljene viktimizacije

Danica Vasiljević-Prodanović 67

Mesto žrtve u evidencijama nasilja nad decom

Ljiljana Stevković 77

OSTALE TEME

Normativni okvir prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti (bio)medicine

Nataša Rajić 99

Rod, identitet i socijalne uloge u nastavi književnosti

Vladislava Gordić Petković 115

War Brought Home: posttraumatski stresni poremećaj u postvijetnamskoj Americi kroz dokumentarnu formu drame Emili Men Mrtva priroda

Aleksandar Radovanović 129

PRIKAZI KONFERENCIJA	
	Konceptualizovanje trgovine decom u cilju radne eksplotacije: slučaj romske dece u Crnoj Gori
	<i>Antonela Arhin</i> 161
	Uzimanje talaca kao delikt u međunarodnom pravu i propisima Republike Srbije
	<i>Bajo Cmiljanović</i> 187
PRIKAZI KNJIGA	
	XIV Međunarodni simpozijum Svetskog viktimološkog društva
	<i>Jasmina Nikolić</i> 213
	S. Jovanović
	Pravna zaštita od nasilja u porodici
	<i>Nataša Tanjević</i> 219

Theme

Crime data recording and victims

SPECIAL ISSUE ARTICLES

German experiences in documenting and presenting information about past crimes to the public	
<i>Vesna Nikolić-Ristanović</i>	5
Current methodology of recording violent crime in the records of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia	
<i>Saša Mijalković</i>	23
Steps towards improving the system of records, collection and monitoring of data relevant to statistics within the system of juvenile justice in the Republic of Serbia	
<i>Ivana Stevanović</i>	49
Concentration of crime as a measure of repeat victimization	
<i>Danica Vasiljević-Prodanović</i>	67
Place of the victim in records of violence against children	
<i>Ljiljana Stevković</i>	77
OTHER ISSUE ARTICLES	
The normative framework of the protection of personal data in the field of (bio)medicine	
<i>Nataša Rajić</i>	99
Gender roles and gender stereotypes in teaching literature	
<i>Vladislava Gordić Petković</i>	115
War Brought Home: Post-Traumatic Stress Disorder in the Post-Vietnam America through the Documentary Form of Emily Mann's play <i>Still Life</i>	
<i>Aleksandar Radovanović</i>	129

CONFERENCE REVIEWS	
	Conceptualizing Child Labour Trafficking and Exploitation: The Case of Roma Children in Montenegro
	<i>Antonela Arhin</i> 161
	Taking of hostages as an offense in international law and Serbian regulations
	<i>Bajo Cmiljanic</i> 187
BOOK REVIEWS	
	XIV International Symposium of the World Society of Victimology
	<i>Jasmina Nikolic</i> 213
	S. Jovanovic Legal protection from domestic violence
	<i>Nataša Tanjević</i> 219

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

TEMIDA

Septembar 2012, str. 5-21

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1203005N

Originalni naučni rad

Iskustva Nemačke u dokumentovanju i predstavljanju javnosti podataka o zločinima iz prošlosti¹

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC*

*R*ad ima za cilj da, na primeru Berlina, predstavi iskustvo Nemačke u dokumentovanju zločina iz prošlosti. U prvom delu rada dat je kratak osvrt na istorijski i širi društveni kontekst u kome se odvijao proces suočavanja s prošlošću u Nemačkoj uopšte, i u Berlinu posebno, kao i na najbitnije karakteristike podataka o zločinima koji su predstavljeni javnosti. U drugom delu rada dat je prikaz i analiza podataka predstavljenih u dva memorijala: u Topografiji terora i Memorijalu ubijenim Jevrejima iz Evrope. Ova dva memorijala su primjeri predstavljanja podataka o ratnim zločinima koji se mogu smatrati prilično inkluzivnim, pa je cilj njihovog prikaza da se ukaže na potencijal koji takvi pristupi mogu imati za kreiranje društvenog sećanja i ukupnog odnosa društva prema prošlosti. Nalazi koji su izneti u radu rezultat su istraživanja koje je autorka sprovela u Berlinu, u junu 2011. godine.

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekta 179044 Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. Autorka rada je ujedno i rukovoditeljka ovog projekta. U prikupljanju materijala za pisanje ovog rada autorki je pomoglo više koleginica i kolega, kojima se ovom prilikom zahvaljuje: osoblje Berghof Centra za istraživanje konflikata (Berlin), među kojima posebno izdvajam dr Martinu Fischer, zamenicu direktora, i Ljubinku Petrović-Ziemer, istraživačicu na projektu Suočavanje s prošlošću i izgradnja mira na Zapadnom Balkanu; studentkinje Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, smera Prevencija i tretman poremećaja ponašanja, članice studentske istraživačke grupe na pomenutom projektu: Milica Popović, Zorica Milosavljević, Una Radovanović, Marija Milovanović, Lidiya Bukvić, Marija Jovanović, Katarina Todorović, Nina Jovanović, Aleksandra Aranđelović, Milica Ratković i Natalija Cecelja.

* Vesna Nikolić-Ristanović je direktorka Viktimološkog društva Srbije, redovna profesorka Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu i predsednica Evropskog udruženja za kriminologiju. E-mail: vnikolic@eunet.rs

Ključne reči: ratni zločini, masovna kršenja ljudskih prava, dokumentovanje, memoriali, Nemačka, žrtve, izvršioci

Uvod

Zbog teškoća u prikupljanju podataka tokom sukoba i izraženog poricanja izvršenih zločina, problemi evidentiranja podataka o ratnim zločinima u postkonfliktnim društвima se vezuju kako za samo prikupljanje podataka, tako i za njihovo integrisanje u celinu, interpretaciju i predstavljanje javnosti. Prikrivanje i uništavanje dokaza, kao i falsifikovanje dokumentacije o izvršenim zločinima, stvaraju posebno velike probleme u dokumentovanju zločina.

Upravo stoga se postojeći podaci o ratnim zločinima i masovnim kršenjima ljudskih prava uglavnom sastoje iz fragmentarnih uvida o pojedinim događajima pa slika koju daju predstavlja mnogo više kolekciju činjenica nego kolektivnu istoriju (Cohen, 2009:35). Takođe, pojavljuje se i problem isključivosti, odnosno neobuhvatanja različitih žrtava, zločina i izvršilaca, kao i različitih pogleda na iste događaje.

Sve to doprinosi održавању fragmentарне slike o proшlosti, u kojoј se prenаглашавају zločini nekadašnjih neprijatelja i sopstveni gubici, a prikrivaju sopstveni zločini i tuđe žrtve. To doprinosi održавању i pojačавању postojećih podela, jer obično isključivoj slici o proшlosti jedne strane odgovara komplementarna isključiva slika druge, odnosno drugih strana koje su bile u sukobu. Hijerarhizacija žrtava i crno-bela slika o identitetima zločinaca i žrtava (binarizam) proteže se tako na čitave narode, obično je uzajamna i doprinosi daljim podelama, osvetoljubivosti i novim sukobima.

Međutim, uporedо sa ovim, dešavaju se i neki pozitivniji procesi. U posle-ratnom periodu se postepeno stvara i osnova za dolaženje do obuhvatnije i realnije slike o onome što se desilo, pa se pojavljuju i pokušaji inkluzivnijeg bavljenja zločinima, zločincima i žrtvama svih strana koje su bile u sukobu. Ovakvi oblici predstavljanja ratnih zločina bazirani su na prikupljanju i kombinovanju različitih izvora podataka. Oni su značajni jer omogućavaju kompleksniji uvid u činjenice iz proшlosti i uzroke koji su doveli do zločina, ali i zbog toga jer su podobniji za otvaranje konstruktivne diskusije i kao put ka zatvaranju ciklusa nasilja.

Upravo imajući to u vidu, u ovom radu sam želela da prikažem iskustvo Berlina, sa posebnim osvртом na dva primera predstavljanja podataka o rat-

nim zločinima koji se mogu smatrati prilično inkluzivnim. Na tim primerima želela sam da pokažem potencijal koji takvi pristupi mogu imati za kreiranje društvenog sećanja i ukupnog odnosa društva prema prošlosti.

Nalazi kojima se bavim u ovom radu rezultat su mog istraživanja (posmatranja, prikupljanja i analize dokumentacije), sprovedenog tokom studijskog boravka u Berghof Centru u Berlinu, u junu 2011. godine. Tokom studijskog boravka u Berlinu obišla sam veći broj memorijalnih muzeja i drugih mesta sećanja na zločine izvršene od strane nacista i komunista (u Istočnoj Nemačkoj), i prikupila veći broj brošura, knjiga, istraživačkih izveštaja i drugih materijala koji govore o dokumentovanju nemačkih zločina i njihovom predstavljanju javnosti. Uz to, sam boravak u Berlinu, gradu koji je preplavljen memorialima i u kome se prošlost i sadašnjost susreću i mešaju gotovo na svakom koraku, bio je svojevrsno istraživačko iskustvo.

Iskustvo Nemačke: primer Berlina

Berlin je grad koji je u poslednjih sto godina doživeo nekoliko transformacija. Od centra kulture i zabave na početku 20. veka, u vreme nacizma postao je prostor na kome su začete najstrašnije zločinačke ideje, odakle se upravljalo sprovođenjem u delo tih ideja, i gde su mnogi strašni zločini vršeni. To je ujedno i grad koji je na kraju II svetskog rata od strane saveznika teško kažnjen za te zločine i koji je tokom Hladnog rata bio podeljen i ponovo pretvoren u sumorni i opasan grad. U njemu se pokušaj prelaska iz istočnog u zapadni deo plaćao životom ili teškim mučenjem u komunističkim zatvorima.

Nakon ujedinjenja Istočne i Zapadne Nemačke, Berlin je postao jedno veliko gradilište i povratio živost, izgled i kosmopolitski duh.

U kontekstu ovih istorijskih promena odvijao se i proces dokumentovanja i predstavljanja javnosti nemačkih zločina izvršenih u doba nacizma, ali i zločina koje su vršile istočnonemačke komunističke vlasti tokom Hladnog rata. Drugim rečima, priča o Berlinu, kao gradu u kome je sećanje na zločine postalo sastavni deo gradskog prostora i svakodnevnog života ljudi koji tu žive, ali i svojevrsna turistička atrakcija, je priča o dve grupe zločina – zločina koje su vršili nacisti i zločina koje su vršili komunisti.

Kao što je dobro uočila Karen Till, mesta sećanja koja su poslednjih decenija izgrađena u Berlinu „komuniciraju konfliktne društvene želje – da se sećaju i da zaborave nasilnu prošlost svoje zemlje koja se još uvek provlači u sadašnjo-

sti" (Till, 2005:8). Upravo stoga i ne čudi što su, kako ističe Till, sva mesta sećanja koje je ona istraživala, bila kontroverzna. Mesta sećanja su bila uspostavljena ili predložena pre ujedinjenja, ali su kasnije relocirana u „prostor-vreme novog Berlina posle 1990-te“ (Till, 2005:9). Kontroverzne debate, kako ističe Till, koje su pratile njihovo stvaranje, ukazuju na način na koji Nemci usaglašavaju svoja kontradiktorna osećanja „progonjenosti tamnom nacionalnom prošlošću“. Kako je ova autorka dobro primetila, priče o mestima sećanja „pokazuju kako dominantna shvatanja mesta mogu istovremeno da ograniče, usmere i omoguće žaljenje i komemorativne prakse jednog naroda“ (Till, 2005:9). Sva ta mesta, pored činjenica koje svedoče o prošlosti (sećanja) sadrže i mnoge praznine i informacije koje nedostaju (zaborav). Međutim, kako primećuju neki autori, sećanje je više od objektivne istorijske činjenice – to je „proces stalnog stvaranja i sećanja (“re-membering”) prošlosti u sadašnjosti“ (Benjamin, navedeno prema Till, 2005:11). Pri tome, ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu na koju je, vezano za izgradnju memorijala Jevrejima u Berlinu, upozorio Jerzy Halberstadt, direktor Muzeja poljskih Jevreja u Varšavi, da društvena sećanja i mesta sećanja obično više govore o onima koji grade memorijale, nego o ljudima i prošlosti koji su predmet komemoracije (navedeno prema Till, 2005:18). Naime, prošlost koja je predstavljena u memorijalima u Berlinu rezultat je, na jednoj strani, konkursa za umetnička rešenja, koji su bili skupi, dugo su trajali i često bili veoma ispolitizovani. Na drugoj strani pak, predstavljeni događaji iz prošlosti rezultat su pregovaranja koje je vršeno kroz aktivistički rad grupa građana, organizacija žrtava, organizacija za ljudska prava, istoričara, umetnika, političara i dr. Aktivisti su se bavili sećanjem tako što su skretali pažnju i činili vidljivim ono što je „zaboravljen, što je ostalo nevidljivo, ili je izgubljeno u procesu sećanja i konstruisanja prošlosti“ (Till, 2005:19).

Kada je u pitanju materijalni sadržaj memorijala u Berlinu, važno je uočiti da je, za potrebe predstavljanja činjenica o zločinima iz prošlosti, u njima korišćen veliki broj kvantitativnih i kvalitativnih podataka, proisteklih iz veoma širokog dijapazona izvora.

Ti izvori obuhvataju pisani, video i audio materijal i to: lična dokumenta (na primer, zdravstvene knjižice, pasoši i sl.), fotografije, isečke iz novina, službene i medijske fotografije i arhivske snimke, razna službena dokumenta (na primer, zakoni, policijska, sudska i tužilačka dokumentacija, odluke, proglaši, mape, spiskovi, planovi i druga dokumentacija raznih državnih organa umešanih u vršenje zločina, medicinska dokumentacija i sl.), svedočenja žrtava i

izvršilaca, lične beleške, dnevnike, pisma, memoarske i dokumentarne knjige, filmove i sl.

Uz to, za potrebe dokumentovanja zločina korišćeni su i najrazličitiji predmeti koji su pripadali žrtvama ili su korišćeni od strane izvršilaca za vršenje zločina. Od posebnog značaja su memorijalni muzeji koji se nalaze na mestima na kojima su vršeni zločini (na primer, logori i zatvori), i gde je obično sačuvan ili u velikoj meri rekonstruisan prostor koji verno odražava nekadašnje originalne objekte. Neki od memorijala pre svega imaju za cilj prikaz stradanja žrtava i njihovu komemoraciju (na primer, Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope, pločice sa podacima o proteranim Jevrejima, spomenici na raznim mestima u gradu i sl.), dok su drugi više okrenuti predstavljanju zločina iz perspektive izvršilaca (na primer, Topografija terora). Jedan deo memorijala, pak, predstavlja zločine na način koji u jednu celinu integriše sećanje na zločine, žrtve i izvršioce međusobno povezanih zločina (na primer, memorijali smešteni u nekadašnjim logorima i zatvorima). Ima, pak, i memorijala koji na zanimljiv i efektan način predstavljaju širi društveni kontekst i stvaranje uslova u njemu za vršenje zločina (npr. Bavarski kvart koji je „okićen“ natpisima o raznim zabranama za Jevreje u periodu 1938-1942. godina, istorija Berlinskog zida rasuta po celom gradu i sl.).

U celini gledano, proces predstavljanja, odnosno kreiranja sećanja o prošlosti u Berlinu je otvoren i inkluzivan – sa spremnošću da uključi nove nalaze do kojih se dolazi u debati koja i dalje traje. To, istovremeno, znači i da i dalje postoje kontroverzna mišljenja o postojećim memorijalima (Till, 2005). U tesnoj vezi sa otvorenošću i inkluzivnošću samog procesa kreiranja kolektivnog sećanja je i inkluzivnost i otvorenost svakog pojedinog memorijala. U tekstu koji sledi analizirala sam dva berlinska memorijala za koje smatram da mogu biti posebno ilustrativni primeri za takav pristup.

Topografija terora

Topografija terora je memorijal koji je uspostavljen 1987. godine na prostoru na kome su u doba nacizma bila locirana sedišta ključnih službi policije i bezbednosti (Gestapo, SS i Služba državne bezbednosti). Istoriski kontaminirano „mesto izvršilaca“ je nakon 1945. godine brzo zaboravljen da bi bilo ponovo otkriveno 1980-tih.

U skladu sa mestom na kome je podignut ovaj memorijal, njegova centralna tema jesu izvršiocи zločina u vreme nacizma. Kao „mesto zločinaca”, *Topografija terora* ima posebnu ulogу u odnosu na mnoga druga mesta sećanja u Berlinu. U samom centru grada, ovaj memorijal prezentira „informacije o prostoru gde su bili smešteni SS i druge policijske strukture, kao i o evropskim razmerama nacističkog vladanja terorom”². Odluka o uspostavljanju ovog memorijala doneta je nakon mnogo godina intenzivne debate, građanskog aktivizma na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, i uz podršku jednog dela političara leve i liberalne orientacije, gradskih vlasti i istoričara. Ipak, važno je napomenuti da se to vreme poklopilo i sa postojanjem interesovanja i finansijske podrške za inovativne kulturne i istorijske programe u gradu (Till, 2005). *Topografija terora* je najpre imala formu privremene izložbe, da bi, nakon dva neuspela konkursa za redizajniranje, 2010. godine ceo prostor bio redizajniran i pretvoren u kompeks, čiji važan deo čini novi dokumentacioni centar.

Danas se memorijal sastoji od velike stalne izložbe (na otvorenom i u zatvorenom prostoru) i dokumentacionog centra. Takođe, organizuju se i druge povremene izložbe, koje obrađuju različite aspekte nemačkih zločina, uključujući i nove informacije koje su dobijene putem suđenja, istraživanja i na druge načine. Memorijal ima i putujuće izložbe pod nazivom *Da svi vide: fotografiski zapisi nacističkog terora u nemačkim provincijama*, koje su dizajnirane da mogu da se prikazuju na drugim mestima i koje se mogu pozajmiti. Takođe, dokumentacioni centar ima i biblioteku koja sa 28000 knjiga i 120 periodičnih publikacija, koje se odnose kako na zločine i zločince, tako i na žrtve, sudske procese i komemoraciju i memorijale. Postojanje dodatnih sadržaja daje prikazu zločina dinamičnost, podstiče dalja istraživanja i omogućava pristup sećanju kao procesu.

Stalna izložba je organizovana tematski u pet glavnih celina: Preuzimanje vlasti od strane nacista; Institucije terora (SS i Policija); Teror, proganjanje i istrebljenje na teritoriji nemačke države; SS i glavno sedište službe državne bezbednosti na okupiranim teritorijama; Kraj rata i posleratni period.³ Već iz naslova glavnih tematskih celina vidi se siste-

² <http://www.topographie.de/en/topography-of-terror/the-historic-site/>, stranici pristupljeno 20.10.2012.

³ <http://www.topographie.de/en/topography-of-terror/exhibitions/topography-of-terror/#c1069>, stranici pristupljeno 20.10.2012.

matičnost i obuhvatnost, u sadržajnom, geografskom i hronološkom smislu podataka o nemačkim zločinima koji su predstavljeni. Treba napomenuti da obuhvatnost prikaza zločina dolazi do izražaja i u obuhvatanju zločina koje su tokom Hladnog rata vršili komunisti u Istočnoj Nemačkoj.

U delu koji se odnosi na posleratni period predstavljeni su podaci o suđenjima, o istoriji *Topografije terora*, kao i o drugim memorijalima i aktivnostima vezanim za suočavanje s prošlošću u Nemačkoj, dokumentacija o pomoći savezničkih sila i denacifikaciji, o sukobima među njima i podeli Berlina i Nemačke, kao i o konsekvcencama koje je podela imala na odnos prema prošlosti (poricanje Istočne Nemačke svoje odgovornosti za nacističke zločine i svaljivanje sve krivice na Zapadnu Nemačku). Pri tome, u okviru svake tematske celine, po podtemama su razvrstani i prikazani raznovrsni podaci. Različiti zapisi pre svega se nalaze na panoima, koji su, na izložbi na otvorenom prostoru, postavljeni duž ostataka Berlinskog zida. Još detaljnije informacije mogu se naći na kompjuterskim stanicama, na panoima i u materijalima dostupnim u dokumentacionom centru.

Za prikaz zločina vršenih u vreme Trećeg rajha korišćen je veliki broj naj-raznovrsnijih izvora podataka: fotografija, medijskih izveštaja, arhivskih snimaka i drugih dokumenata. Time je kreirano fascinantno i izuzetno potresno svedočanstvo o zločinima i zločincima, koje daje široku sliku kriminalizacije i viktimizacije, kako u samoj Nemačkoj, tako i van nje. Uz korišćenje različite dokumentacije posebno je detaljno prikazana izgradnja i manifestacije mita o Hitleru, propaganda rađanja arijevske rase, uspostavljanje firerove diktature, unutrašnji rat koji je Hitler vodio posredstvom svoje policije sa svima koji su smatrani nižom rasom, asocijalnim ili na bilo koji način sumnjivim. Prikazani su konkretni načini vršenja zločina i propaganda koja ih je pratila, kao i državni mehanizam koji je iza njih stajao. Takođe, prikazana su i mesta gde su donošene odluke i način rukovođenja policijom, propaganda i mehanizam vladanja putem hapšenja i doušništva, kojim je stvaran osećaj opšte nesigurnosti i straha. Uverljivosti svega puno daje okolnost što se izložba i dokumentacioni centar nalaze na mestu gde je bilo sedište glavnih policijskih službi u vreme nacizma i gde se još nalaze ostaci pojedinih zgrada.

Topografija terora na ubedljiv način iznosi podatke o zločinima koji su vršeni protiv Jevreja, bolesnih i osoba sa hendikepom (detaljna dokumentacija o „projektu eutanazija“), uključujući tu i decu, protiv homoseksualaca i drugih osoba koje su smatrane socijalno devijantnim ili sumnjivim (definisani kao osobe koje ne mogu ili ne žele da se integrišu), Roma, Sintija, pripadnika

Jehovinih svedoka, političkih protivnika, umetnika. Prikazani materijal osvetljava i tragične sudbine onih koji su pružali otpor ili pomagali Jevrejima i drugim žrtvama, ali i Jevreja koji su, saradnjom sa nacistima, (bez uspeha) pokušali da se spasu. Najzad, dosta podataka odnosi se i na priznanje statusa žrtve, aktivizam organizacija žrtava i politizaciju pitanja njihovog priznanja (na primer, u Istočnoj Nemačkoj komunisti su smatrani politički korektnim žrtvama, a u Zapadnoj Nemačkoj komunistima nije priznavan status žrtve i nisu mogli da dobiju naknadu štete). Najzad, ovaj memorijal daje i pregled stradanja Jevreja i drugih civila van Nemačke, i to, pojedinačno po zemljama, uljučujući i podatke o našoj zemlji.

Ovako širok dijapazon dokumentacije o stradanjima tokom nacizma praktično je nemoguće videti u bilo kom drugom memorijalu, uključujući tu i one koji su fokusirani na žrtve. Moglo bi se reći da *Topografija terora*, iako fokusirana na izršioce i vršenje zločina, daje inkluzivniju i obuhvatniju sliku viktimizacije i žrtava nego mnogi memorijali posvećeni žrtvama, koji su obično posvećeni samo pojedinim grupama žrtava. *Topografija terora* tako pokazuje da se do potpunijeg uvida u zločine i njihove posledice može doći korišćenjem podataka o izvršiocima i njihovim kriminalnim radnjama, dok prikaz podataka o žrtvama nužno ostaje na nivou kolekcije fragmentarnih iskustava individua fokusiranih na svoju patnju i druge individualne posledice. Naravno da tek sagledavanje svih ovih podataka u njihovoj ukupnosti može doprineti razvoju inkluzivnog kolektivnog sećanja. Ovaj inkluzivni pristup definisan je i u natpisu koji je izložen u Dokumentacionom centru, a koji glasi:

„Projekat Topografija terora ima za cilj da razvije adekvatno preispitivanje posebne istorije ovog autentičnog mesta u centru ponovo ujedinjenog Berlina.

To znači ne samo davanje osnovnih istorijskih informacija o odgovornim izvršiocima i njihovim jedinstvenim zločinima, već takođe održavanje živim sećanja o patnjama žrtava Gestapoa i SS u Nemačkoj i Evropi.“

Ipak, na ovom mestu, vezano za *Topografiju terora*, važno je uočiti veliki značaj podataka o izvršiocima za dokumentovanje zločina i procese kreiranja obuhvatnog i inkluzivnog kolektivnog sećanja. Pri tome, *Topografija terora*, nasuprot onome što je uobičajeno u bavljenju izvršiocima krivičnih dela uopšte i ratnih zločina posebno, daje mnogo više informacija o onima koji su bili na višim položajima i koji su najodgovorniji. To je svakako veoma značajno za razumevanje šireg konteksta u kome su se zločini dešavali i daje daleko potpuniju sliku o izvršiocima nego što je to uobičajeno u postkonfliktnim

društvima. Ipak, stekla sam utisak da su ostali nedovoljno vidljivi izvršioci na nižim nivoima, odnos između zločinačkih aktivnosti ove dve grupe izvršilaca, kao i vojnici i njihove sudsbine.

Najzad, treba pomenuti i to da je odmah nakon pada Trećeg rajha, veliki deo dokumentacije policijskih službi i službi bezbednosti, čije sedište je bilo na prostoru na kome je sada *Topografija terora*, uništen. Samim tim, ovako obuhvatno javno predstavljanje nemačkih zločina, „otvorena rana“ u srcu Berlina, ima i mnoge praznine – informacije koje nedostaju. Samim tim, prilikom interpretacije materijanih činjenica neophodno je imati u vidu kako ono što je prikazano tako i ono što nedostaje.

Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope (Muzej holokausta)⁴

Za razliku od *Topografije terora*, *Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope*, posvećen je žrtvama. Takođe, njegov fokus je na Jevrejima kao žrtvama nacizma. Međutim, iako jasno fokusiran na predstavljanje stradanja Jevreja, ovaj memorijal daje i informacije o stradanju drugih grupa za vreme nacizma. Na taj način, memorijal posvećen Jevrejima nudi jedan veoma inkluzivni okvir za uvid u stradanje tokom nacizma u Nemačkoj. Takođe, njegova inkluzivnost se ogleda i u širokom geografskom obuhvatanju stradanja Jevreja u Evropi, uz uključivanje stradanja Jevreja iz Istočne i Centralne Evrope koje je pre toga bilo prilično nevidljivo. Radi boljeg razumevanja značaja ovog memorijala za kreiranje kolektivnog sećanja o viktimizaciji za vreme nacizma u Nemačkoj, ali i za kreiranje memorijala posvećenih žrtvama u savremenim postkonfliktim društвima, u ovom delu rada ћu se najpre osvrnuti na debate koje su pratile razvoj ideje o njegovoj izgradnji, a zatim na organizaciju i sadržinu podataka o žrtvama koje on nudi.

⁴ Opis debata i zdanja *Memorijala ubijenim Jevrejima iz Evrope* u najvećoj meri je baziran na informativnim brošurama Memorijala: Bernau, N. *Memorial to the Murdered Jews of Europe*, Berlin 2003-2005, Cora-Berliner-Strasse i *Information: The memorial to the Murdered Jews of Europe*.

Debate koje su prethodile izgradnji Memorijala za ubijene Jevreje u Evropi

Izgradnju *Memorijala ubijenim Jevrejima* Evrope inicirala je organizacija *Perspektiva za Berlin*, osnovana od strane istoričara Eberhard Jackel-a i novinara Lea Rosh-a, koja je 1989. godine uputila poziv javnosti za „osnivanje istaknutog memorijala za nastrandale Jevreje na mestu koje je bilo okupirano od strane Gestapoa“. Njihov poziv predstavljao je nastavak debate koja se vodila u zapadnom Berlinu još od 1979. godine o tome šta treba uraditi sa ostacima štaba Gestapoa. Nakon ovog poziva, usledila je dalja debata koja je trajala 11 godina. Jedna od ključnih ideja inicijatora memorijala bila je da se omogući učenje o nacističkoj prošlosti na konkretan način što je, po njima, trebalo da ohrabri građane da prihvate odgovornost za zločine učinjene u prošlosti, kako u Nemačkoj, tako i van nje (Till, 2005).

Međutim, predsednik Centralnog saveta nemačkih Sintija i Roma je 1989. godine sa žaljenjem konstatovao da je genocid nad Romima još jednom ostao neprimećen. Predstavnici ostalih grupa koje su bile žrtve progona i istrebljenja, takođe su ukazivali da memorijal posvećen samo Jevrejima uspostavlja hijerarhiju između njih i ostalih grupa koje su proganjene od strane nacista. Protiv argument koji je iznet bio je da nije napravljena hijerarhija među žrtvama već među istorijskim događajima, kao i da je broj pogubljenih Jevreja daleko veći od broja drugih žrtava koje su pogubili nacisti. Na drugoj strani, mnogi Jevreji su smatrali da je memorijal u Nemačkoj nepotreban i da je pravo mesto za grobija i memorijale na mestu gde je zločin počinjen, odnosno da već postoji odgovarajući memorijal u Izraelu. Neki kritičari su smatrali da memorijal ove vrste predstavlja mesto gde će Nemci moći da se oslobole nacionalne krivice. Određen broj nepopravljivih smatrao je, nasuprot kritičarima, da spomenik holokaustu samo reprezentuje navodni „nemački kompleks krivice“.

1993. godine u zgradu Nove stražarnice na bulevaru Unter den Linden postavljena je uvećana replika skulpture „Ožalošćene majke sa mrtvim sinom“ u znak sećanja na sve žrtve rata. To je izazvalo žestok protest od strane onih koji su smatrali da su ubijene žrtve stavljene u isti rang sa mrtvim počiniocima. Osim toga, memorijal je bio u formi figure, koja očito podseća na srednjovekovnu skulpturu Marije, majke Isusa, a koja je neprihvaćena od strane jevrejske tradicije.

Nakon toga, Helmut Kohl, tada federalni kancelar, obećao je da će memorijal biti podignut specijalno u čast preminulim Jevrejima. I zaista, kada je

1994. godine upućen prvi javni poziv umetnicima da dostave predloge za *Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope*, u smernicama grada Berlina je stajalo:

„Konkurs za umetničko rešenje želi da pošalje jasnu poruku da današnja Nemačka preuzima svoje obaveze: da ne izbegava istinu ili da se preda zaboravu; da ispoštuje ubijene Jevreje iz Evrope; da ih se seća sa žaljenjem i sramotom; da prihvati teret nemačke istorije; da označi novo poglavlje u zajedničkom suživotu u kome nepravda prema manjinama neće više biti moguća“ (navedeno prema Till, 2005:161).

Odluka o izgradnji *Memorijala za ubijene Jevreje iz Evrope* doneta je 1999. godine, na osnovu predloga pristiglih kao odgovor na drugi poziv⁵, ali su podeljena mišljenja i dalje postojala, kako među političarima tako i među građanima. U parlamentarnoj debati, koja je prethodila donošenju odluke, političke partije su se podelile u pogledu argumenata za i protiv. Štaviše, istraživanje javnog mnjenja koje je tada sprovedeno pokazalo je i podele unutar građanstva: 46% je bilo za, a 44% protiv, pri čemu je čak 93% bilo za to da se Memorijal posveti svim žrtvama nacizma.

Odluka Parlamenta da se Memorijal posveti samo Jevrejima, prema nekim autorima, ukazuje na to da je briga o tome šta će reći svet prevagnula nad stavovima građana Berlina (Adam, 2009) koji su išli u prilog obuhvatnijem i inkluzivnijem pristupu. Najzad, to je dovelo do toga da su napravljeni posebni memorijali za različite žrtve: Memorijal homoseksualcima progonjenim za vreme nacional-socijalizma, Memorijal za Sinti i Roma populaciju iz Evrope, koja je ubijena za vreme nacional-socijalizma i Komemorativni i informacioni centar za žrtve nacional-socijalističkih „eutanasija“ ubistava. Situaciju koja je time uspostavljena na parodičan način je predvideo Rudolf Kraft u članku objavljenom 1992. godine u listu *The Zeit*. U ovom tekstu on piše o fiktivnoj turističkoj Holokaust turi, u čijem centru je memorijal posvećen Jevrejima, a oko njega drugi memorijali, uključujući manje vidljive memorijale posvećene drugim žrtvama – svi u centru Berlina i svi u službi turizma i konzumerizma pre svega, uz istovremeno hijerarhizovanje žrtava (navedeno prema Till, 2005:190).

Strah da je ovakav pristup predstavljanju podataka o žrtvama nacizma, u celini gledano, više doprineo turističkoj industriji i hijerarhizaciji žrtava u Berlinu nego inkluzivnom i međusobno povezanom sećanju o stradanju, koje bi

⁵ Oko odabira predloga pristiglih kao odgovor na prvi poziv nije postignuta saglasnost.

moglo biti osnova za prevenciju budućih sličnih događaja, izrazili su kasnije i mnogi drugi (Till, 2005), a to je, moram priznati, jednim delom bio i moj utisak, odnosno dilema.

Najzad, mislim da je važno pomenuti da su napred pomenuti protesti oko memorijala u zgradbi Nove stražarnice završeni na način koji, iako možda nedovoljno vidljiv, predstavlja važan doprinos priznanju stradanja najrazličitijih kategorija žrtava nacizma u Nemačkoj. Naime, kada je postignuta saglasnost da se sagradi *Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope*, na ulazu u zgradu Nove stražarnice postavljene su dve bronzane ploče: na jednoj je ispisana istorija zgrade, a na drugoj su nabrojane sve žrtve kojima treba odati počast. U nabranju su navedena i svojstva zbog kojih su bili progonjeni, odnosno viktimizirani (Pickford, 2005).

Memorijal, muzej i dokumentacioni centar

Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope sastoji se iz dva dela: memorijalnog kompleksa sastavljenog od 2711 sivih betonskih ploča različite visine, i dokumentacionog centra koji je smešten ispod memorijalnog kompleksa.

Svaka od betonskih ploča je 95 centimetara široka i 238 centimetara dugačka i one su postavljene u uskim redovima. Njihova visina, u samom središtu memorijala je 4.5 metara. Svaka ploča stoji na svojoj osnovi i one se naginju do dva stepena u različitim pravcima. Nijedna ploča nije ista kao druge. Prostor između redova je širok 95 cm, čime je omogućeno da invalidska kolica prođu između redova, ali ne i da dvoje ljudi šetaju jedno pored drugog. Element koji daje posebni doživljaj čitavom ambijentu je svetlost. Međutim, u samom centru memorijala može se steći uz nemirujući osećaj teskobe, naročito ako ostali posetioci blokiraju vidno polje. Takav utisak naročito je prisutan u slučaju kada je oblačno i kada betonske ploče izgledaju bezizražajno i grubo. Kada je kišovito, beton postaje crn, ali raspoloženje se promeni na bolje kada je sunčano. Za vreme zime, sneg transformiše ploče u fino zarubljene skulpture, dok opalo lišće čini da deluje kao da je zdanje deo obližnjeg parka. Na pločama nema nikakvog obeležja, pa se ovaj memorijal može tumačiti na razne načine. Nameru je da se time omogući svakom posetiocu individualni doživljaj memorijalnog zdanja.

Moj utisak je, na primer, bio da ploče mogu da predstavljaju ljudе, različite visine, starosti i sl., decu, žene, razne rase itd. Imala sam utisak inkluзivnosti. Imala sam potrebu da dodirnem te ploče – iako kamene, bile su tople od sunca.

Između visokih ploča su uski putići, kaldrma koja se penje i spušta. Zanimljivo je i kako se drugi ljudi ponašaju, neko sedi na ploči i piće kafu, neko ih preskače, neko samo prolazi između... neko komunicira sa njima, neko ne...

Takođe, treba pomenuti i da je Petar Eisenman, koji je dizajnirao ovaj memorijal, želeo da on postane deo svakodnevice, koja uvek uključuje uspomene i sećanje, i da bude ne samo mesto za kontemplaciju već i za radost. Njegov san je bio da dečiji smeh odjekuje ovim mestom. To se postepeno i ostvaruje, kako kroz komunikaciju sa pločama, tako i kroz sve češći običaj u Nemačkoj, kao i u Izraelu, da se ljudi okupljaju izvan svojih domova kako bi održali minut čutanja u 11 časova pre podne na 27. januar, dan Aušvica.

U dokumentacioni centar se ulazi i izlazi stepenicama direktno iz polja sa betonskim spomen pločama. Prostorije sa izložbenim postavkama su postavljene tako da izgledaju kao grobnice u srednjevekovnim crkvama. Arhitektonski stil u samom centru predstavlja reminiscenciju na svetovne i simboličke replike mučeništva, kao one koje se mogu sresti u jevrejskim memorijalima u Izraelu (npr. u Yad Vashem-u) ili u poljskim memorijalima.

Dokumentacioni centar čini nekoliko prostorija posvećenih različitim temama. U prvoj prostoriji nalik foajeu nalaze se tekstovi i fotografije koje objašnjavaju istorijsku pozadinu holokausta i u kome se daje jedan veoma širok i inkluzivan hronološki presek stradanja različitih grupa za vreme nacizma.

U prvoj sobi, pod nazivom Dimenzionalna soba, fokus je na petnaest ličnih priča za vreme proganjanja, napisanih od strane Jevreja i Jevrejki. Poslednja pisma i dnevničnici se mogu pročitati ispod staklenih panela. Ličnim pričama je dodat širi društveni okvir, tako što je broj pogubljenih Jevreja u svakoj od evropskih zemalja projektovan na zidovima.

Druga soba, nazvana Porodična soba, ilustruje ko su bile žrtve, kroz prikaz slobodna 15 porodica iz različitih delova Evrope. Prezentovani slučajevi vise sa

plafona pored spomen ploča, ali ne dosežu pod. U Sobi imena (mračan prazni prostor sa mermernim pločama nalik grobnicama na podu), imena, biografski podaci i poreklo Jevreja iz raznih delova Evrope, koji su ubijeni ili se smatraju mrtvima, se čitaju i projektuju na zidovima. Jedan od izvora na osnovu koga se došlo do imena žrtava je kopija registra sa podacima iz Yad Vashem muzeja u Jerusalimu, koja je data Berlinu.

Prozivka imena je slična sa onom koja postoji u memorijalnom spomeniku podignutom u čast žrtava vijetnamskog rata u Vašingtonu. Pošto je samo polovina od šest miliona žrtava poznata, namera je bila da se izvrši individualizacija žrtava i izbegnu grupni pomeni nepoznatih žrtava, poput onih koji postoje u *Rapport's Ghetto Monument*-u u Varšavi.

Iz Sobe imena jedan izlaz vodi u mali foaje, gde posetioci mogu da istraže memorijalni registar o pojedinim žrtvama iz Yad Vashem-a. Drugi izlaz vodi ka Sobi mesta. U njoj se može pronaći mapa mesta progona i uništenja i prikaz slika i tekstualni opis događaja koji su se zbili u koncentracionim logorima. Četiri table prikazuju slučajeve koji imaju slikovne i tekstualne sekvene povezane sa oko 200 mesta gde su Jevreji i druge žrtve nacističkog terora proganjene i istrebljene. Daje veoma obuhvatni geografski pregled viktimizacije i žrtava, kao i fotografije i istorijske filmove o 220 mesta stradanja, i to: mesta masovnih egzekucija, uništavanja i koncentracione logore, getoe, puteve deportacije i marševe smrti.

Na samom kraju je baza podataka o holokaust memorijalima gde se mogu istražiti i preuzeti podaci o ostalim gradovima širom Evrope gde postoje memorijalna zdanja, podaci o aktuelnim događajima na istorijskim mestima, kao i o istraživačkim institucijama.

Za predstavljanje stradanja Jevreja i drugih žrtava nacizma korišćeni su najrazličitiji izvori podataka, uključujući posebno: baze podataka, statistike, lične i porodične fotografije, uključujući i prazan prostor za nedostajuće fotografije (iza mnogih žrtava nije ostala nijedna fotografija), arhivski snimci, pisma, dnevničari, službena dokumentacija (tekstovi naređenja masovnih ubistava, lažni izveštaji o uzroku smrti, pesme, razglednice bačene iz vagona voza, video intervju sa preživelim žrtvama itd.)

Na mene su u ovom memorijalu snažan utisak ostavili inkluzivnost, osećaj za meru i veoma jednostavan i dostojanstven način sećanja na žrtve. Inkluzivnost se ogleda ne samo u širokom dijapazonu žrtava o kojima su, pored Jevreja, izneti podaci, već i u širini informacija koje dokumentacioni centar daje: od istorijskog konteksta, preko brojčanih podataka o žrtvama, pojedinač-

nih sudbina i sudbina porodica, do informacija o memorijalima širom Evrope i bazama podataka o žrtvama. Samim tim, on zaista daje uvid u različite vrste dokumentacija o žrtvama i o samim podacima koje ta dokumentacija sadrži, pa mi se stoga učinio kao veoma dobar polazni okvir za mapiranje načina dokumentovanja podataka o žrtvama ratnih zločina u širem smislu.

Zaključak

Kao što sam, nadam se, pokazala u ovom radu, memorijali u Berlinu ukazuju na veliku imaginativnost u načinu dokumentovanja i činjenja dostupnim javnosti, neposredno i u konkretizovanom obliku, različitih podataka vezanih za zločine iz prošlosti. To se posebno odnosi na dva prikazana memorijala: *Topografiju terora i Memorijal ubijenim Jevrejima iz Evrope*. Uprkos kritikama koje im se upućuju, berlinski memorijali u celini, a posebno dva memorijala koje sam prikazala u ovom radu, na veoma obuhvatan način prikazuju zločine koji su vršeni u vreme nacizma. Pojedinačno, kao i u međusobnoj povezaniosti, iz njih mogu mnogo da nauče, kako Nemci, tako i drugi narodi koji su imali sličnu prošlost.

Iskustva Nemačke mogu biti od posebne koristi Srbiji u kreiranju politike sećanja na zločine iz njene nedavne prošlosti. Pri tome, mislim da su u tom smislu posebno korisna iskustva vezana za sam proces – njegova otvorenost i interaktivnost, koja je omogućila razvoj tzv. komunikativnog sećanja⁶, kao važnog koraka ka kreiranju kolektivnog sećanja. Uz to, posebno bih izdvojila i značaj iskustva sa memorijalima posvećenim izvršiocima i njihovim zločinima, poput *Topografije terora*, koji daju i obilje podataka o stradanju žrtava. Samim tim, ovakvi memorijali su od izuzetnog značaja za kreiranje istorijskog sećanja i podizanje svesti javnosti o greškama učinjenim u prošlosti, pa tako i za prevenciju zločina u budućnosti.

Uz to, od koristi su i neki kontroverzniji aspekti berlinskih memorijala. Na primer, jedan od veoma jakih utisaka koje sam imala u Berlinu bio je povezan i sa osećajem preplavljenosti sećanjima, što me je navelo da razmišljam o njihovim mogućim kontraefektima. Činjenica je da su Nemci morali da prave kompromise koji su ponekad više išli na ruku potrebama stranaca i kapita-

⁶ Za razliku od kolektivnog sećanja koje zahteva određenu vremensku distancu, komunikativno sećanje nastaje u interakciji i zbog vremenske blizine još nije završeno, već je tek u nastajanju (Assmann, 1992).

lizma nego efektnom suočavanju s prošlošću. Samim tim, postavlja se pitanja da li su memorijali u Berlinu efektniji kao atrakcija za strane turiste ili kao sredstvo komunikacije sa nemačkom javnošću. S tim u vezi, važno je imati na umu i činjenicu da građani Nemačke imaju i mnogobrojne druge mogućnosti bavljenja prošlošću na komunikativan način, koji prevazilaze karakter turističke atrakcije (npr. časovi istorije za mlade, umetnost, izložbe, dokumentarni filmovi, nemačko-jevrejski socijalni i mirovni projekti i sl.).

Najzad, radeći na istraživanju načina predstavljanja javnosti podataka o zločinima iz prošlosti u Nemačkoj, uočila sam prilično ograničeno korišćenje digitalnih tehnologija koje bi omogućile približavanje ovih podataka i onima koji ne mogu da putuju i lično obiju memorijale. Ovo ograničenje ima konsekvene kako na same građane drugih delova Nemačke, tako i na građane i istraživače iz drugih zemalja za koje bi bilo značajno da imaju širi pristup dokumentaciji o zločinima izvršenim od strane Nemaca u prošlosti.

Sva navedena iskustva, uključujući i moguće greške i ograničenja, ukoliko im se pristupi analitički i kritički, mogu biti od koristi u traganju za politikom sećanja koja je primerena Srbiji i njenoj prošlosti.

Literatura

- Adam, H. (2009) Divided memories: how emerging democracies deal with the crimes of previous regimes. In: S. Karstedt (ed.) *Legal Institutions and Collective Memories*. Oxford and Portland Oregon: Hart Publishing, str. 79-99.
- Assmann, J. (1992) *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.
- Information: The memorial to the Murdered Jews of Europe* (informativni liflet memorijala).
- Pickford, H. (2005) Conflict and Commemoration: two Berlin Memorials, *Modernism/Modernity*, 1, str. 133-173.
- Till, K. (2005) *The New Berlin: memory, politics, place*. Minneapolis, London:University of Minneapolis.
- Bernau, N. (bez godine izdanja) Memorial to the Murdered Jews of Europe, Berlin 2003-2005, Cora-Berliner-Strasse (informativna brošura memorijala).

Internet izvori

<http://www.holocaust-mahnmal.de/en>, stranici pristupljeno 22. 10. 2012.

<http://www.topographie.de/en/topography-of-terror/exhibitions/topography-of-terror/#c1069>, stranici pristupljeno 20. 10. 2012.

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIC

German experiences in documenting and presenting information about past crimes to the public

This paper aims to present German experiences in documenting the crimes of the past using Berlin as a case study. The first part provides a brief overview of the history and the broader social context in which the process of dealing with the past took place in Germany in general, and in Berlin in particular, as well as the most important characteristics of data on crimes that were presented to the public. The second part provides an overview and analysis of the data presented in two memorials: the Topography of Terror and the Memorial to the Murdered Jews of Europe. These two memorials are examples of presenting information about war crimes that can be considered as fairly inclusive, thus the goal of their presentation is to highlight the potential that these approaches may have in creating a social memory and the overall attitude of society toward the past. The findings presented in this paper are the result of the research carried out by the author in Berlin in June 2011.

Keywords: war crimes, mass human rights violations, documenting, memorials, Germany, victims, perpetrators.

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

TEMIDA

Septembar 2012, str. 23-47

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1203023M

Originalni naučni rad

Metodologija evidentiranja nasilničkog kriminala u evidencijama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije¹

SAŠA MIJALKOVIĆ*

Najbrojnije evidencije o nasilničkom kriminalu vode se u Ministarstvu unutrašnjih poslova: policija sprovodi kriminalističku obradu svakog otkrivenog krivičnog dela sa elementima nasilja, pri čemu se različiti stadijumi policijskih aktivnosti (evidentiranje događaja, fiksiranje tragova, sprovođenje operativnih i istražnih radnji itd.), kao i razni elementi krivičnog dela (izvršilac, način izvršenja, otuđene stvari, žrtva itd.) evidentiraju u različitim evidencijama. U radu su učinjeni napor da se na nivou naučne deskripcije i analize istraži aktuelna metodologija evidentiranja kriminala sa elementima nasilja, a pre svega: lista krivičnih dela koja se u evidencijama MUP-a svrstavaju u kriminal sa elementima nasilja, sa posebnim osvrtom na prekršaje sa elementima nasilja; vrste podataka o evidentiranim krivičnim delima sa elementima nasilja; evidencije u koje se unose podaci o krivičnim delima sa elementima nasilja; obrasci u koje se unose navedeni podaci i mogućnosti dobijanja podataka o stanju kriminala sa elementima nasilja na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine.

Ključne reči: kriminal, nasilje, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, evidencije, podaci o kriminalu.

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta* kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju. Projekat finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179044), a realizuje Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu (2011–2014). Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Saša Mijalković je vanredni profesor Kriminalističko-policiske akademije u Beogradu, za užu oblast *Bezbednosne nauke*. E-mail: sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs.

Uvod

Uviđajući značaj evidentiranja kriminala za njegovo efikasno sprečavanje i suzbijanje i neophodnost naučnog pristupa unapređenju postojeće metodologije evidentiranja kriminala, Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (danас Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja) poverilo je Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu realizovanje naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*.

Cilj pomenutog istraživanja je sistematizovanje naučnih znanja o postojećim načinima evidentiranja podataka o kriminalu u Republici Srbiji. Obrađom i analizom prikupljenih podataka došlo bi se do zaključaka o potrebama i o prvcima razvijanja postojećih mehanizama a, po mogućnosti, i o parametrima za koncipiranje nove metodologije evidentiranja kriminala u Srbiji, koja bi bila značajno poboljšana u odnosu na postojeću. Time bi se omogućilo efikasnije praćenje trendova kriminala, evaluacije formalne socijalne reakcije na zločin i unapredilo kreiranje nacionalne politike prevencije i suzbijanja kriminala. S tim u vezi, istražiće se načini prikupljanja, beleženja i prikazivanja podataka o kriminalu i merama društvenog reagovanja na njega. Jedan od projektnih zadataka je i istražvanje *metodologije evidentiranja nasilničkog kriminala u policijskim evidencijama* (Nikolić-Ristanović, 2010).

Istraživanje i unapređenje metodologije evidentiranja nasilničkog kriminala u policijskim evidencijama nije značajno i korisno samo za rad policije, već i za unapređenje celokupnog stanja bezbednosti. Naime, velike mogućnosti za unapređenje bezbednosti i smanjenje stope nasilja u Republici Srbiji nalaze se u uključivanju građana i lokalnih organa u rešavanje bezbednosnih problema. Jedan od uslova za njihovo efikasno angažovanje jeste i unapređenje bezbednosne kulture građana. To se, jednim delom, postiže i njihovom informisanosti o stanju bezbednosti. U tom smislu, važno je povećanje transparentnosti rada državnih organa koji se bave problemima bezbednosti i permanentno informisanje građana o bezbednosnim problemima i događajima. Jedan od najboljih načina jeste prikazivanje podataka o kriminalu, i to kroz izveštaje o radu policije, izveštaje o vremenskoj i prostornoj zastupljenoći pojedinih oblika kriminala, izradom mapa kriminala države i gradova, koje

bi bile dostupne putem Interneta, na zvaničnim sajтовима MUP-a ili gradova, kako se to čini u razvijenim zemljama.²

U tom smislu, ovaj rad je posvećen metodologiji evidentiranja nasilničkog kriminala u policijskim evidencijama i njihovoј dostupnosti naučnoј i široј javnosti. Konkretnije, cilj rada je da se istraži: lista krivičnih dela (inkriminacija) koja se u evidencijama MUP-a svrstavaju u kriminal sa elementima nasilja, sa posebnim osvrtom na prekršaje sa elementima nasilja; vrste podataka o evidentiranim krivičnim delima sa elementima nasilja; evidencije u koje se unose podaci o krivičnim delima sa elementima nasilja; obrasci u koje se unose navedeni podaci i mogućnosti dobijanja podataka o stanju kriminala sa elementima nasilja na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine.

Osvrt na metodološki okvir istraživanja

Poličiske evidencije su službene evidencije državnog organa koje su od značaja za bezbednost Republike Srbije i njenih građana. O njihovom značaju govori i davno postavljena i često ponavljana teza da je “nepostojanje centralizovanih i ažuriranih policijskih baza podataka jedan od dominantnih razloga manje efikasnosti prevencije i suzbijanja kriminala” (Mestre, 2002: 85).

Najveći broj evidencija Ministartsva unutrašnjih poslova Republike Srbije ima oznaku poverljivosti (službena tajna – interno, poverljivo, strogo poverljivo) i pod režimom je Zakona o zaštiti podataka o ličnosti³. Zato je podatke o metodologiji policijskog evidentiranja kriminala (što se ne odnosi i na statističke pokazatelje kriminala) gotovo nemoguće dobiti iz javnih izvora (literatura, mediji, internet i sl.). Stoga je, posredstvom mehanizama međuinstitucionalne saradnje Kriminalističko-poličiske akademije u Beogradu i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Uprava za analitiku Sektora za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, početkom jula 2011. godine, posebnim dopisom zamoljena da, za potrebe pisanja ovog rada, učini dostupnim podatke o:

- I. metodologiji evidentiranja kriminaliteta sa elementima nasilja, a pre svega:

² Npr. <http://maps.baltimorepolice.org/bpdmaps/viewer.htm?CrimeType>; <http://maps.met.police.uk/>; <http://projects.latimes.com/mapping-la/neighborhoods/neighborhood/university-park/crime/>, stranici pristupljeno 27.5.2011.

³ Službeni glasnik RS, broj 97/2008, 104/2009.

- 1) listu krivičnih dela koja se svrstavaju u kriminalitet sa elementima nasilja, sa posebnim osvrtom na prekršaje sa elementima nasilja;
 - 2) listu evidentiranih podataka o krivičnim delima sa elementima nasilja;
 - 3) listu evidencija u koje se unose podaci o krivičnim delima sa elementima nasilja;
 - 4) primere obrazaca u koje se unose navedeni podaci;
 - 5) podatke o stanju kriminaliteta sa elementima nasilja na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine;
- II. vremenskoj i prostornoj distribuciji organizovanog nasilničkog kriminala na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine;
- III. vremenskoj i prostornoj distribuciji terorističkih napada, koji su izvršeni na području Republike Srbije u vremenu od 1990. do 2010. godine, sa posebnim osvrtom na područje Kosova i Metohije, kao i područja Bujanovca, Preševa i Medveđe, i
- IV. drugih podataka od značaja za realizovanje ovog naučno-istraživačkog projekta.

Ciljevi prikupljanja ovih podataka bili su višestruki. Naime, podaci koji su označeni brojevima od I. 1. do I. 4. traženi su radi spoznaje metodologije, odnosno tehnika i sredstava za evidentiranje nasilničkog kriminala u evidencijama Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Ciljevi prikupljanja podataka koji su označeni brojevima od I. 5. do IV. su: sagledavanje praktičnih rezultata evidentiranja nasilničkog kriminala, sagledavanje mogućnosti pristupa traženim podacima i razjašnjavanje nekih dilema o metodologiji evidentiranja kriminala do kojih bi se moglo doći u istraživanju predmeta rada i tokom intervjuja sa policijskim analitičarima, o čemu će u daljem delu rada biti više reči.

Takođe, dopisom je traženo i omogućavanje *ekspertskega intervjuja* sa načelnikom Uprave za analitiku gospodinom mr Milanom Gligorijevićem, kao i sa njegovim analitičarima. U tom smislu, obavljeno je više tzv. *polustrukturiranih individualnih dubinskih intervjuja* (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 67–68).

Dalje, tokom istraživanja korišćene su i metode *posmatranja i uvida u postojeće pisane izvore*, tzv. *analiza sadržaja* izvesnih evidencija Ministarstva unutrašnjih poslova u kojima se evidentiraju podaci o nasilničkom kriminalu.

Takođe, planirano je korišćenje metoda *sekundarne analize podataka* kojim bi se sagledali obim, struktura i izvesna kvalitativna svojstva (posledice u vidu materijalne štete, ugrožavanja zdravlja lica i sl.) kriminala sa elementima nasilja, a posebno organizovanog nasilničkog kriminala i terorizma. U tom smislu, kori-

šćenjem *statističkog metoda* kvantitativno bi se sagledale vremenska i prostorna distribucija pojava nasilničkog kriminala, kao i njihova pojedina dostupna obeležja (oblik ispoljavanja, posledica, broj izvršilaca krivičnog dela koje je izvršeno u grupi i sl.) (Mijalković, 2009: 29–34).

Najzad, ovo istraživanje je bilo skopčano i sa izvesnim teškoćama koje su u mnogome sputavale istraživačke napore. One se, pre svega, odnose na:

- ograničenja u pogledu kadrovskih resursa Uprave za analitiku Sektora za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Naime, radnici u sedištu ove Uprave su prezauzeti redovnim i vanrednim radnim obavezama, pa nije bilo mogućnosti da se ovom istraživanju posveti više vremena;
- nesklad između naučne terminologije i rečnika operativnog evidentiranja kriminala, što dovodi do različitih pristupa u posmatranju, klasifikovanju i metodološkom tretmanu kriminalnih pojava i
- poverljivost većeg dela traženih podataka. Naime, određeni broj podataka o kriminalu, evidencijama kao i načini evidentiranja podataka u evidencijama nosi oznaku službene poverljivosti.

Rezultati istraživanja i diskusija

Lista krivičnih dela iz oblasti nasilničkog kriminala

Cilj pribavljanja ovih podataka bio je da se sačini lista krivičnih dela koja se u evidencijama Ministarstva unutrašnjih poslova evidentiraju kao nasilnički kriminal. Upoređivanjem sadržaja ove liste sa bićima konkretnih krivičnih dela došlo bi se do zaključka o valjanosti liste, te o eventualnim potrebama za njenom revizijom. Takođe, ideja je bila i da se analiziraju mogućnosti sistematizovanja krivičnih dela sa ove liste prema kriterijumu sličnosti metodike njihovog sprečavanja i suzbijanja, što je i jedan od ciljeva naučnog projekta *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnosti mera za njegovo suzbijanje i preventiju*. Time bi se dao doprinos nacionalnoj politici suprotstavljanja kriminalu.

Međutim, i pored dobre volje analitičara Ministarstva unutrašnjih poslova, ovo nije bilo moguće. Prvo, ovakva lista ne postoji. Razlog je taj što se kategorijalni aparat policijske analitike i njenog informacionog sistema i evidencija ne podudaraju sa kriminološkom terminologijom. Naime, u metodologiji policijskog evidentiranja kriminala koriste se izrazi koji su sadržani u Krivičnom zakoniku i drugim

zakonima (npr. krivična dela protiv života i tela, krivična dela protiv polne slobode, krivična dela protiv imovine, krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije itd.). S druge strane, naučne discipline u okviru kojih se izučavaju kriminalni fenomeni (kriminologija, kriminalistika, viktimologija, bezbednost i sl.) imaju svojstvenu pojmovno-kategorijalnu aparaturu (npr. maloletnička delinkvencija, politički kriminal, rodno i polno zasnovano nasilje, navijačko nasilje itd.), koja se koristi i u savremenoj komunikaciji policajaca. U tom smislu, nasilnički kriminal se u policijskim evidencijama ne evidentira kao takav, već kao krivična dela prema kvalifikacijama iz Krivičnog zakonika i posebnih zakona.

Dalje, pored standardnih – propisanih evidencija o kriminalu, u Ministarstvu unutrašnjih poslova izrađuju se i tzv. nestandardizovani dokumenti. Reč je o tzv. studijama o kriminalu, analizama kriminala, bezbednosnim procenama i sličnim dokumentima koji se rade prema potrebama konkretne bezbednosne situacije ili po naredbi ovlašćenog starešine. Takva dokumenta se odnose na pojedine vidove iz tradicionalne klasifikacije kriminala (tzv. opšti, politički, privredni, ekološki i visokotehnološki kriminal), gde se nasilnički kriminal ne prepoznaje kao poseban tip kriminala. Takođe, takva dokumenta se neretko odnose i na specifične bezbednosne ili kriminalne fenomene (npr. navijački huliganizam, nasilje prema pripadnicima policije, kriminal protiv javnog reda i mira itd.). Iz ovih dokumenata je moguće dobiti parcijalne podatke o nasilničkom kriminalu, i to samo o krivičnim delima koja su predmet analitičke obrade.

Znači, očigledno je da ne postoje evidencije sa sistematizovanim podacima o nasilničkom kriminalu. Razlog je taj što je nasilje cilj (npr. kod ubistva, ratnih zločina) ili sredstvo (npr. kod razbojništva, silovanja, terorizma), odnosno sekundarna posledica (npr. ugrožavanje zdravlja ljudi posledicama ekološkog kriminala) raznih krivičnih dela koja se, prema grupnom zaštitnom objektu, klasifikuju u pomenute zvanične tipologije. Zbog toga je moguće razlikovati najmanje dva tipa krivičnih dela sa elementima nasilja: prva su krivična dela kod kojih je nasilje cilj ili sredstvo izvršenja. Ona se, u policijskom žargonu, nazivaju *čistim krivičnim delima nasilja* (npr. ubistvo, silovanje, teško ubistvo, terorizam); druga je grupa krivičnih dela kod kojih je nasilje posledica izvesnog nečinjenja ili nehata. Policajci ih u žargonu nazivaju *mešovitim krivičnim delima nasilja* (npr. nepružanje pomoći, nepružanje pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi).

Najzad, u pojedinim inkriminacijama samo se neki oblici iz pojedinih stavaova i tačaka mogu svrstati u nasilnički kriminal, ne i cela inkriminacija. Na primer, osnovni oblik krivičnog dela *Neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila* iz člana 213,

stav 1 Krivičnog zakonika Republike Srbije⁴ čini lice koje bez pristanka ovlašćenog lica koristi tuđe motorno vozilo. Teži oblik ovog dela iz člana 213, stav 2 postojaće ukoliko je radnja iz prethodnog stava učinjena provaljivanjem ili obijanjem motornog vozila, ili upotrebom sile ili pretnje. Za osnovni oblik dela predviđena je novčana kazna ili zatvor do tri godine, a za teži oblik zatvor od tri meseca do pet godina i novčana kazna.

Međutim, i ovde postoji problem, a to je nepostojanje jasnog i nedvosmislenog određenja pojma nasilje. Ovo se odnosi kako na naučnu i stručnu literaturu, tako i na materijalno krivično zakonodavstvo. Naime, aktuelnim *Krivičnim zakonikom Republike Srbije* nije definisan pojam *nasilja*. Međutim, to ne smeta zakonodavcu da u većem broju inkriminacija upotrebljava reč nasilje za označavanje naziva krivičnog dela (npr. Nasilje u porodici, čl. 194; Ugrožavanje bezbednosti vazdušnog saobraćaja nasiljem, čl. 292; Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu, čl. 344a) ili za način njegovog izvršenja (npr. Iznuđivanje iskaza, čl. 136; Nasilje u porodici, čl. 194; Ugrožavanje bezbednosti vazdušnog saobraćaja nasiljem, čl. 292; Piratstvo, čl. 294; Rasna i druga diskriminacija, čl. 387; Ugrožavanje lica pod međunarodnopravnom zaštitom, čl. 390a; Međunarodni terorizam, čl. 391).

Umesto toga, Krivični zakonik poznaje termine sila i pretnja. Tako još na početku Zakonika (čl. 21) stoji da: „nije krivično delo ono delo koje je učinjeno pod dejstvom neodoljive sile (st. 1); ako je krivično delo učinjeno pod dejstvom sile koja nije neodoljiva ili pretnje, učiniocu se kazna može ublažiti (st. 2); u slučaju iz stava 1. ovog člana kao izvršilac krivičnog dela smatraće se lice koje je primenilo neodoljivu silu (st. 3).“

Dalje, u Krivičnom zakoniku se navodi da se *silom smatra i primena hipnoze ili omamljujućih sredstava, s ciljem da se neko protiv svoje volje dovede u nesvesno stanje ili onesposobi za otpor* (čl. 112, st. 12). Veznik „i“ navodi na zaključak da je pojam sile već definisan (a nije), odnosno da se podrazumeva njegovo značenje, ili da se poistovećuje sa pojmom prinude, čije određenje u Zakoniku tek sledi.

Reč *sila*, odnosno sintagma *upotreba sile* se koristi za označavanje naziva pojedinih krivičnih dela (npr. Pozivanje na nasilnu promenu ustavnog uređenja, čl. 309; Nasilničko ponašanje, čl. 344), odnosno kao način njegovog izvršenja (npr. Teško ubistvo čl. 114; Otmica čl. 134; Prinuda čl. 135; Iznuđivanje iskaza čl. 136; Zlostavljanje i mučenje, čl. 137; Navođenje maloletnog lica na prisu-

⁴ Službeni glasnik RS, broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.

stvovanje polnim radnjama, čl. 185a; Zločin protiv čovečnosti, čl. 371; Trgovina ljudima, čl. 388; Prinuda prema vojnom licu u vršenju službene dužnosti, čl. 403). Međutim, sila jeste suštinski, ali nije i jedini element nasilja, pa se nasilje ne može poistovetiti samo sa silom.

U delu Zakonika kojim se određuju osnovni pojmovi koji su u njemu korišćeni, nema određenja pojma *prinuda* (čl. 112). Ovo verovatno s toga što postoji posebno krivično delo s tim nazivom (Prinuda čl. 135), koje glasi: (1) Ko drugog silom ili pretnjom prinudi da nešto učini ili ne učini ili trpi, kazniće se zatvorom do tri godine; (2) Ko delo iz stava 1. ovog člana učini na svirep način ili pretnjom ubistvom ili teškom telesnom povredom ili otmicom, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina; (3) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda ili druge teške posledice, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina; (4) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt prinuđenog lica ili je delo izvršeno od strane grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina; (5) Ako je delo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.

Reč *prinuda* se koristi u označavanju naziva pojedinih krivičnih dela (npr. Prinuda, čl. 135; Prinuda prema vojnem licu u vršenju službene dužnosti, čl. 403), odnosno kao način njegovog izvršenja (npr. Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti, čl. 130; Povreda slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda, čl. 131; Otmica, čl. 134; Povreda prava glasanja, čl. 155; Silovanje, čl. 178; Zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, čl. 193; Iznuda, čl. 214; Ucena, čl. 215; Genocid, čl. 370; Ratni zločin protiv civilnog stanovništva, čl. 372; Trgovina ljudima, čl. 388; Uzimanje talaca, čl. 392; Prinuda prema vojnem licu u vršenju službene dužnosti, čl. 403; Pomaganje neprijatelju, čl. 423 itd.).

Pored konkretnih inkriminacija u Krivičnom zakoniku, krivična dela nasilja u Republici Srbiji su inkriminisana i drugim zakonima⁵, članom 23 predviđa se krivično delo *Ometanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira*.⁶

U tom smislu, istraživanje nasilničkog kriminala zahtevalo bi istraživanje evidencija u kojima su pohranjeni podaci o svim vidovima kriminala, sa pre-

⁵ Npr. Zakonom o javnom redu i miru, Službeni glasnik RS, broj 5/1992, 53/1993, 67/1993 i 48/1994.

⁶ Aktuelnim Krivičnim zakonom ukinut je član 24 Zakona o javnom redu i miru kojim je propisano krivično delo Sprečavanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira.

cizno navedenom oznakom člana, stava i tačke krivične inkriminacije, kao i zakona kojim je krivično delo propisano. Zahtevanje podataka o „nasilničkom“ kriminalu, „organizovanom nasilničkom“ ili nekom drugom vidu kriminala, neće dati rezultate, jer ovakve formulacije ne mogu da budu kriterijum pretraživanja policijskih evidencija.

Pored podataka o metodologiji evidentiranja krivičnih dela, od Ministarstva unutrašnjih poslova traženi su i podaci o evidentiranju prekršaja sa elementima nasilja. Dobijen je kratak odgovor da se njihovo istraživanje i pretraživanje vrši na isti način kao i opisano istraživanje i pretraživanje krivičnih dela nasilničkog kriminala.

Vrste podataka o evidentiranim krivičnim delima sa elementima nasilja

Cilj prikupljanja ovih podataka bio je da se sagledaju sve vrste podataka koje se evidentiraju o krivičnim delima nasilničkog kriminala. Utvrđivanjem liste parametara evidentiranih krivičnih dela sagledale bi se mogućnosti pretraživanja podataka po izvesnim kriterijumima (npr. lokacija, vreme, mesto, način vršenja pojedinih krivičnih dela, karakteristike žrtava i izvršilaca itd.). To bi bilo značajno za izradu prognoza razvoja kriminala i za profilisanje izvršilaca i žrtava krivičnih dela, čime bi se omogućila i efikasnija primena savremenih strategija prevencije kriminala u lokalnoj zajednici, ali i unapredilo kreiranje strategija suzbijanja nasilničkog kriminala.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da u evidentiranju krivičnih dela iz oblasti nasilničkog kriminala nema razlike u odnosu na evidentiranje ostalih krivičnih dela. Postupak evidentiranja i podaci o izvršenim krivičnim delima koji se unose u policijske evidencije propisani su brojnim uputstvima, koja su poverljivog karaktera i imaju oznaku tajnosti.

Najdetaljnija je svakako tzv. *JIS nomenklatura za evidentiranje krivičnih dela u Jedinstveni informacioni sistem Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*. Uputstvo je veoma opširno, a njime je do detalja operacionalizovano tzv. *9 zlatnih pitanja kriminalistike o krivičnom delu: šta se desilo, gde se desilo, kada se desilo, kako se desilo, zašto se desilo, čime je izvršeno, s kime je izvršeno, nad kime je izvršeno i ko je izvršilac*. Reč je o bateriji pitanja koja su klasifikovana u više grupe i podgrupe, od kojih svako ima više ponuđenih opcionih odgovora. Elektronska baza podataka je podešena tako da kod svakog polja za evidentiranje podatka o krivičnom delu postoji „padajući prozor“ sa ponuđenim odgovorima, koje treba aktivirati.

Međutim ovo, kao i ostala navedena uputstva, ima oznaku službene poverljivosti. Stoga nije bilo moguće izvršiti analizu njegovog sadržaja, kao ni analizu sadržaja evidencija čije je popunjavanje regulisano ovim uputstvom. Takođe, ni uvid u evidencije i uputstvo nije bio moguć, jer na to imaju pravo samo ovlašćeni policijski službenici.

Evidencije o krivičnim delima sa elementima nasilja i obrasci za unos podataka

Cilj prikupljanja ove vrste podataka bio je da se sačini lista policijskih evidencija u koje se evidentiraju krivična dela iz oblasti nasilničkog kriminala, kao i da se analiziraju rubrike obrazaca posredstvom kojih se ažuriraju policijske evidencije. Time bi se sagledala mogućnost ciljanog pretraživanja podataka, ali i ocenila svrsishodnost postojanja ili nepostojanja nekih evidencija i obrazaca.

Pojave nasilničkog kriminala evidentiraju se po istoj metodologiji kao i ostala krivična dela. Evidencije u kojima se evidentiraju krivična dela su brojne:

- Dnevnik događaja (DD – evidencija o svim bezbednosno-interesantnim događajima koji su se dogodili na području za koje je mesno nadležna područna policijska jedinica);
- Jedinstveni informacioni sistem MUP RS (JIS MUP RS);
- Dnevni bilten događaja područne policijske uprave (dokument o svim bezbednosno-interesantnim događajima koji su se dogodili na području za koje je mesno nadležna područna policijska jedinica koji se svakodnevno dostavlja sedištu MUP-a);
- Dnevni bilten događaja MUP-a (dokument o svim bezbednosno-interesantnim događajima koji su se dogodili na području Republike Srbije);
- Dnevne i mesečne informacije područnih policijskih uprava;
- Mesečni i godišnji izveštaj Uprave kriminalističke policije;
- Krivični upisnik (evidentiranje krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti);
- Pomoćni krivični upisnik (evidentiranje krivičnih dela koja se gone po privatnoj tužbi);
- Kaznene evidencije (evidencije o kažnjavanim licima);
- Opšti kriminalistički indeks (evidencije o licima koja su upisana u bilo koju evidenciju MUP-a koja se odnosi na krivična dela);
- Operativne kriminalističke evidencije (opšta azbučna kartoteka, album fotografija kriminalaca, evidencija pojedinih kategorija učinilaca krivičnih dela, evidencija osobnih znakova, evidencija nadimaka, evidencija krivičnih dela s

nepoznatim izvršiocem, evidencija krivičnih dela po načinu izvršenja (*modus operandi* evidencija – MOS), evidencija legitimisanih sumnjivih lica, evidencija ukradenih i nestalih predmeta, evidencija pojedinih kategorija objekata, evidencija nestalih osoba i neidentifikovanih leševa⁷ i brojne druge evidencije.

Najdetaljnija evidencija o kriminalu sa elementima nasilja ima oznaku *Krivična dela i učinioći* i vodi se u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP RS. Od početka 2012. godine koristi se unapređena verzija ove baze podataka – JIS 2009. Reč je o centralizovanoj bazi podataka koja je u nadležnosti Uprave kriminalističke policije, koja u njoj pohranjuje podatke i ažurira je. Tehnički, ovu evidenciju podržava Uprava za informacione tehnologije. Praktično, sve organizacione jedinice MUP-a su njeni korisnici.

Neposrednim korišćenjem ove evidencije moguće je doći do opširnijih podataka o konkretnim krivičnim delima, ali i do zbirnih podataka o prostornoj i vremenskoj distribuciji pojedinih vidova kriminala ili konkretnih krivičnih dela. Mogućnosti korišćenja ove baze podataka su velike, a pretraživanja krivičnih dela su moguća na osnovu više kriterijuma: način izvršenja krivičnog dela, sredstvo izvršenja dela, predmet krivičnog dela, način savlađivanja prepreka i otpora pri izvršenju krivičnog dela, vrsta i visina pričinjene štete, oštećeni krivičnim delom, vreme izvršenja krivičnog dela, mesto izvršenja krivičnog dela itd. Kriterijumi pretraživanja su, zapravo, operacionalizacija pomenutih „zlatnih pitanja kriminalistike“. Pretraživanja su moguća i na osnovu više kriterijuma istovremeno, pa su tehničke mogućnosti ove elektronske evidencije takve da je, npr. moguće pretražiti sva razbojništva koja su izvršena u grupi, uz upotrebu vatrene oružja, nad menjačnicama, na području Policijske uprave za Grad Beograd, u periodu od početka 2008. do kraja 2011. godine. Rezultati pretraživanja se najčešće prikazuju tabelarno, u formi apsolutnih brojeva i procenata. Savremenije statističke metode, kao što su stope, srednje vrednosti, trendovi, indeksi stanja kriminala i slično, primenjuju se prilikom analitičkih obrada i istraživanja, koja po naredjenju ovlašćenog starešine sprovode analitičari Uprave za analitiku MUP RS.

Međutim, pomenuta pretraživanja evidencije *Krivična dela i učinioći* dozvoljena su ovlašćenim policijskim službenicima, pri izvršavanju službenih zadataka. Neovlašćeni interni interesenti (radnici MUP-a) i eksterni interesenti (građani, državni organi, istraživači, mediji i sl.) ne mogu da dobiju podatke koji su poverljive prirode, kao ni lične podatke. Zato je radi razmene podataka

⁷ O pomenutim kriminalističkim evidencijama konkretnije, u: Aleksić, Milovanović, 1994: 93–97.

sa ovakvim interesentima razvijen *sistem internog i eksternog komuniciranja*, tj. *informisanja i izveštavanja*.

U okviru *sistema informisanja i izveštavanja MUP-a RS* postoje mehanizmi *interne (unutrašnje) i eksterne (spoljne) komunikacije*. Interna komunikacija odvija se između organizacionih jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova. Sastoji se od *izveštavanja* o pojedinim događajima koje niže organizacione jedinice vrše prema višim jedinicama, i od *informisanja* o konkretnim bezbednosno-interesantnim događajima ili o drugim pojavama koje su značajne za rad MUP-a.

Eksterno komuniciranje odvija se između MUP-a i njegovog okruženja, i to: *odgovaranjem na zamolnice za dostavljanje podataka* (npr. građanima, naučnim institucijama, drugim državnim organima) i *izveštavanjem* (npr. nadležnog odbora Narodne skupštine, Vlade, predsednika Republike i sl.). Razvijeni su i mehanizmi međunarodne policijske saradnje, u okviru koje se vrši međunarodna razmena podataka o kriminalu. Najzad, u MUP-u postoji i Biro za odnose sa medijima koji takođe vrši funkciju informisanja javnosti, ali on nije deo sistema informisanja i izveštavanja.

Eksterna komunikacija odvija se na osnovu zakona (Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja⁸ i Zakon o policiji⁹) i izvesnih podzakonskih

⁸ Službeni glasnik RS, broj 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.

Državni organ će omogućiti pristup svim informacijama osim u slučajevima isključenja i ograničenja slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, ako bi time: ugrozio život, zdravlje, sigurnost ili koje drugo važno dobro nekog lica; ugrozio, omeo ili otežao sprečavanje ili otkrivanje krivičnog dela, optuženje za krivično delo, vođenje pretkrivičnog postupka, vođenje sudskog postupka, izvršenje presude ili sprovođenje kazne, ili koji drugi pravno uređeni postupak, ili fer postupanje i pravično suđenje; ozbiljno ugrozio odbranu zemlje, nacionalnu ili javnu bezbednost, ili međunarodne odnose; bitno umanjio sposobnost države da upravlja ekonomskim procesima u zemlji, ili bitno otežao ostvarenje opravdanih ekonomskih interesa; učinio dostupnim informaciju ili dokument za koji je propisima ili službenim aktom zasnovanim na zakonu određeno da se čuva kao državna, službena, poslovna ili druga tajna, odnosno koji je dostupan samo određenom krugu lica, a zbog čijeg bi odavanja moglo nastupiti teške pravne ili druge posledice po interesu zaštićene zakonom koji pretežu nad interesom za pristup informaciji (član 9). Takođe, državni organ neće tražiocu omogućiti ostvarivanje prava na pristup informacijama od javnog značaja ako bi time povredio pravo na privatnost, pravo na ugled ili koje drugo pravo lica na koje se tražena informacija lično odnosi, osim: ako je lice na to pristalo; ako se radi o ličnosti, pojavi ili događaju od interesa za javnost, a naročito ako se radi o nosiocu državne i političke funkcije i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši; ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem, naročito u vezi sa privatnim životom, dalo povoda za traženje informacije (član 14).

⁹ Službeni glasnik RS, broj 101/2005, 63/2009 – odluka Ustavnog suda i 92/2011.

Brojčani podaci o krivičnim delima, prijavljenim i oštećenim licima, kao i ostali brojčani podaci mogu se koristiti u statističke i analitičke svrhe u Ministarstvu. Ovi podaci se mogu dati na kori-

propisa MUP-a. Interna komunikacija odvija se po zahtevu potražioca podataka, odnosno na osnovu liste korisnika evidencije, tako što je organizaciona jedinica koja evidentira događaj dužna da podatke o krivičnom delu dostavi konkretnim korisnicima, na osnovu podzakonskih propisa MUP-a.

Što se obrazaca policijskih evidencija o kriminalu tiče, njihov sadržaj je preciziran izvesnim internim uputstvima, koja imaju oznaku poverljivosti. Stoga je i bilo nemoguće izvrsiti uvid i izložiti njihovu sadržinu.

Podaci o stanju nasilničkog kriminala u Republici Srbiji

Generalno, cilj prikupljanja ovih podataka bio je da se sagledaju stanje i trendovi otkrivenih slučajeva nasilničkog kriminala u Republici Srbiji. U tom smislu, traženi su podaci o:

- stanju kriminaliteta sa elementima nasilja na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine;
- vremenskoj i prostornoj distribuciji organizovanog nasilničkog kriminala na području Republike Srbije u periodu posle 2000. godine i
- vremenskoj i prostornoj distribuciji terorističkih napada koji su izvršeni na području Republike Srbije u vremenu od 1990. do 2010. godine, sa posebnim osvrtom na područje Kosova i Metohije, kao i područja Bujanovca, Preševa i Medveđe.

Konkretnije, ciljevi prikupljanja podataka bili su višestruki:

- donošenje zaključaka o metodama evidentiranja nasilničkog kriminala neposrednim posmatranjem i analizom sadržaja dobijenih podataka. Time bi se neposredno sagledali konkretni načini i rezultati primene postojeće metodologije evidentiranja nasilničkog kriminala, koji bi se uporedili sa podacima o načinima evidentiranja nasilničkog kriminala koji su dobijeni intervjima sa pripadnicima Uprave za analitiku Sektora za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije;
- donošenje zaključaka o mogućnostima daljih kriminoloških analiza i „naučne i praktične“ upotrebljivosti policijskih evidencija o nasilničkom kriminalu u kreiranju kaznene politike i politike suzbijanja kriminala;

šćenje nadležnim stručnim i naučnim ustanovama i drugim organima i organizacijama za potrebe naučnoistraživačkog rada (član 77). Lični podaci ne mogu se koristiti protivno svrsi predviđenoj ovim zakonom, kao i drugim propisima kojima se uređuje zaštita ličnih podataka (član 78).

- upoređivanje ovih podataka sa istorodnim podacima drugih državnih organa (pre svega tužilaštva i sudova), što bi bilo učinjeno u narednim fazama realizovanja naučno-istraživačkog projekta;
- sagledavanje mogućnosti za dobijanje podataka (od MUP RS, po zamolnici) o posebnim tipovima nasilničkog kriminala (terorizam i organizovani nasilnički kriminal kao društveno najopsaniji vidovi nasilničkog kriminala) i
- dobijanje empirijske građe za izradu novih radova u okviru ovog naučno-istraživačkog projekta.

Traženi podaci nisu dostavljeni, ni ovako kako su navedeni, niti u bilo kom drugom obliku. Naime, već je bilo reči o tome da ne postoje policijske evidencije u kojima se evidentira isključivo nasilnički kriminal, kao i o tome da ne postoji jedinstveno shvatanje o tome o kojim je krivičnim delima konkretno reč. U tom smislu, nemoguće je dobiti podatke o nasilničkom kriminalu bez detaljnijeg pretraživanja evidencija MUP-a. Konkretnije, Ministarstvo unutrašnjih poslova može da dostavi podatke o trendovima krivičnih dela za koje je konkretno podneta molba u kojoj je naveden naziv krivičnog dela, član, stav i tačka inkriminacije i zakonski propis kojim je delo inkriminisano. Osim toga, neophodno je navesti i vremenski period, kao i deo teritorije Republike Srbije na koji se odnose traženi podaci. Tako je npr. u slučaju istraživanja silovanja na području Autonomne Pokrajine Vojvodina koja su izvršena u tačno navedenom vremenskom periodu, moguće dobiti podatke o: broju podnetih krivičnih prijava za izvršeno krivično delo, broju izvršenih krivičnih dela, vremenu izvršenja dela, mestima izvršenja krivičnih dela (kako uže mesto – npr. stan, automobil, park, tako i šire mesto – administrativna teritorijalna jedinica), starnosnoj strukturi izvršilaca i oštećenih, profesiji izvršilaca i oštećenih itd. Lične podatke izvršilaca krivičnih dela, oštećenih i svedoka nije moguće dobiti.

Kao ni za nasilnički kriminal, u evidencijama o krivičnim delima ne postoji „rubrika organizovani kriminal“, već se ta krivična dela evidentiraju po zakonskoj inkriminaciji. Ovde valja dodati i to da su u okviru Uprave kriminalističke policije oformljene jedinice tzv. kriminalističko-operativne analitike, u okviru kojih se analitički istražuju i obrađuju kriminalne pojave. Takođe, u okviru Službe za borbu protiv organizovanog kriminala Uprave kriminalističke policije postoje izvesne organizacione jedinice koje se bave poslovima analitike i informatike i koje imaju sopstvene baze podataka o organizovanom kriminalu. Ove organizacione jedinice raspolažu impozantnim informacionim potencijalima. Međutim, svi ti podaci imaju oznaku službene tajnosti i koriste se isključivo za potrebe

operativnog rada Uprave kriminalističke policije. Do njih je moguće doći jedino u slučajevima kada ih Ministarstvo unutrašnjih poslova učini javno dostupnim.¹⁰

Podatke o izvedenim terorističkim aktima u Republici Srbiji je do kraja 2010. godine bilo moguće dobiti bez naročitih problema. Njih je izdavala Uprava kriminalističke policije. Međutim, posle tog perioda, ovakve podatke nije moguće dobiti za potrebe naučnoistraživačkog rada. Naime, to su poverljivi podaci Štaba Ministarstva unutrašnjih poslova za Kosovo i Metohiju koji su rađeni za interne potrebe MUP-a Republike Srbije i od značaja su za bezbednost Republike Srbije i njenih građana. Stoga, u duhu Zakona o policiji, Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o tajnosti podataka,¹¹ ne mogu da budu dostupni javnosti.

Navedena iskustva autora nameću dilemu o opravdanosti potrebe da opšti policijski podaci (koji ne sadrže lične i tajne podatke) o kriminalitetu budu tajni, tj. da ne budu otvoreno dostupni široj javnosti. Dilema je tim veća što su rezultati Ministarstva unutrašnjih poslova na polju rasvetljavanja krivičnih dela već dugo godina odlični, o čemu ministri i državni funkcioneri javno govore u medijima. Naime, dobijanje podataka o kriminalitetu od Ministarstva unutrašnjih poslova zahteva pisano obraćanje. Ukoliko je reč o naučnoistraživačkom radu to bi, po pravilu, trebalo da učini naučnoistraživačka organizacija. Prema navodima analitičara MUP-a, u najvećem broju slučajeva ta saradnja je odlična. Situacija u pojedinim državama Evropske unije je suprotna: ne da nisu potrebni zahtevi, već su podaci o kriminalu javno dostupni, preko zvaničnih internet stranica policija i gradova.

Na primer, u Londonu o stanju kriminala građani mogu da se svakodnevno informišu preko zvaničnog internet sajta policije koji je posvećen mapiranju kriminala.¹² Podaci o kriminalu se pretražuju tako što se u ponuđenoj tabeli, preko „padajućih prozora“, izaberu opcije za deo grada koji je predmet istraživanja, za željeni vremenski period (fiskalna godina, mesec, kalendarska godina), kao i za vrstu kriminala (ukupni kriminal, ubistva, provalе, silovanje, nasilje protiv lica, nasilje u porodici, kriminal u vezi sa motornim vozilima itd.). U tabeli će se automatski prikazati broj izvršenih krivičnih dela koja se pretražuju i ukupan broj izvršenih krivičnih dela za željeni period,

¹⁰ Na primer, vidi zvanični sajt Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije: http://www.mup.gov.rs/cms_lat/UKP.nsf/sbpok.h, stranici pristupljeno 15.8.2012.

¹¹ Službeni glasnik RS, broj 104/2009.

¹² <http://maps.met.police.uk/>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

kao i isti podaci iz prethodne godine, te procentualno izražen odnos tih podataka. Ukoliko se pak kurzor miša računara pozicionira na deo prikazane mape grada koji je predmet istraživanja, automatski će se pojaviti tabela sa ukupnim stanjem kriminala (po navedenim vrstama) za poslednje dve godine, kao i procentualno izražen odnos tih podataka. Ukoliko se, pak, aktivira opcija *Statistic*¹³, korisniku će biti omogućen pristup još detaljnijim podacima (npr. krađe se razvrstavaju kao krađe vozila, krađe sa vozila i iz vozila, krađe iz prodavnica, krađe od lica, krađe bicikala i ostale vrste krađa; nasilje protiv lica se razvrstava kao ubistvo, nanošenje povreda, uznemiravanje, napad oružjem, nasilje u grupi itd.). Podaci su pohranjeni u excel tabelama, u kojima je prikazano stanje pojedinih vrsta kriminala po mesecima i po delovima grada Londona. Ovi podaci se jednostavno preuzimaju i, pošto su prikazani u excel formatu, mogu lako da se koriste za dalju obradu.¹⁴ Najzad, i na pretraživaču Google moguće je naći slične mape kriminala u Engleskoj.¹⁵ Primer gotovo identične „dobre prakse“ je i za grad Otava.¹⁶

Slične su mogućnosti i u pogledu pretraživanja policijskih podataka o stanju kriminala u Francuskoj. Na zvaničnoj internet prezentaciji francuske policije postoji opcija *Statistiques*, a u okviru nje opcija *Criminalité*.¹⁷ Njenim aktiviranjem, pojaviće se prozor sa oznakama godina na koju se podaci odnose. Klikom na željenu godinu, otvorice se novi prozori u kojima se nalaze oznake za svaki mesec. Klikom na oznaku željenog meseca, pojaviće se po dva pdf dokumenta o kriminalu. Jedan je tabela sa detaljnim statističkim pokazateljima kriminala, slična tabelama sa sajta engleske policije¹⁸, dok je drugi brošura o stanju krimi-

¹³ <http://maps.met.police.uk/tables.htm>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

¹⁴ http://maps.met.police.uk/tables.htm_2012-13; http://maps.met.police.uk/tables.htm_2011-12; http://maps.met.police.uk/tables.htm_2010-11 itd.), stranici pristupljeno 14.8.2012.

¹⁵ http://maps.google.rs/maps?hl=sr-ME&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.&biw=1366&bih=597&wrapid=tlf134495738658211&um=1&ie=UTF-8&q=polic+England&fb=1&gl=rs&hq=polic+hnear=0x47d0a98a6c1ed5df:0xf4e19525332d8ea8,England,+UK&sa=X&ei=yWsqUJfyG8TesgaPl4DICA&ved=0CLYBELYD, stranici pristupljeno 14.8.2012.

¹⁶ http://ottawapolice.ca/en/resources/crime_analysis_statistics/pdf, stranici pristupljeno 27. 5. 2011..

¹⁷ http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/statistiques/criminalite, stranici pristupljeno 14.8.2012.

¹⁸ http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_la_une/toute_l_actualite/archives-actualites/archives-securite/criminalite-janvier-2009/downloadFile/attachedFile_1/107_index_janvier_2009_et_12_mois_glissants.pdf?nocache=1238596773.54, stranici pristupljeno 14.8.2012.

nala sa tabelarnim, grafikonskim i tekstualnim pojašnjenjima o stanju bezbednosti.¹⁹ Krivična dela su prikazana po kriterijumu zakonskih inkriminacija.

I na sajtu policije u Nemačkoj takođe su predstavljeni detaljni podaci o kriminalu.²⁰ Njegovim aktiviranjem nudi se grafička opcija za pretraživanje kriminala po određenim pokrajinama, npr. Berlin.²¹ Na ovoj opciji se otvara mogućnost pretraživanja pojedinih vidova kriminala, npr. politički motivisanog kriminala, maloletničke delinkvencije, opštег stanja kriminala itd. Reč je o analitičkim studijama u kojima su tekstualno, brojčano (apsolutni brojevi, procentualni odnosi), tabelarno i grafikonski prikazani stanje i trendovi kriminala, pa i krivičnih dela koja karakteriše nasilje.

Na sajtu hrvatske policije postoji opcija *Statistika*²², na kojoj takođe mogu da se pronađu podaci o stanju kriminala. Analize su godišnje, ali i uporedne, za desetogodišnji period. Osim toga, moguće je pronaći i statističke pregledе osnovnih bezbednosnih pokazatelja i rezultata rada po godinama, kao i pregled osnovnih pokazatelja javne bezbednosti u Republici Hrvatskoj. U obe vrste dokumenata prikazani su detaljni komparativni statistički podaci o pojedinim vidovima kriminala, pa i o krivičnim delima protiv života i tela i drugim krivičnim delima sa elementima nasilja (prijavljena krivična dela, koeficijent razrešenosti i procenat razrešenosti), niihova rasprostranjenost prema policijskim upravama, prijavljena i razrešena krivična dela, kao i pričinjena materijalna šteta prema mestu izvršenja tih krivičnih dela. Na sličan način su prikazani i podaci slovenačke policije²³, s tim što je na njihovom sajtu dostupna i detaljna studija o stanju bezbednosti, sa objašnjenjima. Za Bugarsku, Rumuniju i Makedoniju autor nije uspeo da pronađe policijske podatke o kriminalu.

Pomenuti materijali kojima savremene policije nastoje da svoje građane informišu o stanju bezbednosti, najčešće preko svojih zvaničnih sajtova, mogu da budu odlična osnova za dalji naučnoistraživački rad. Ovo stoga što

¹⁹ http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_la_une/toute_l_actualite/archives-actualites/archives-securite/criminalite-janvier-2009/downloadFile/attachedFile/Communique_de_presse_activite_services_janvier_2009_VD.pdf?nocache=1238596773.54, stranici pristupljeno 14.8.2012.

²⁰ http://www.polizei.de/nn_196742/Polizei/DE/Home/home__node.html?__nnn=true, stranici pristupljeno 14.8.2012.

²¹ <http://www.berlin.de/polizei/kriminalitaet/pks.html>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

²² <http://www.mup.hr>, kao i <http://www.mup.hr/10.aspx>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

²³ <http://www.policija.si/>, kao i <http://www.policija.si/index.php/statistika>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

iz njih najčešće ne mogu da se dobiju detaljniji podaci o izvršenim krivičnim delima (npr. sredstvo izvršenja, način izvršenja, bliže mesto izvršenja krivičnog dela), pa je za ozbiljnije istraživanje kriminala neophodno zahtevati dodatne – detaljnije pokazatelje o stanju kriminala. Ne sme se prevideti ni to da strane policije na svojim sajtovima nisu prikazale evidencije o kriminalu, već samo statističke pokazatelje o stanju kriminala koje su dobijene na osnovu brojnih evidencija. Službene evidencije su poverljivog karaktera i njih ni jedna policija neće javno prikazati.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije na svom zvaničnom sajtu nije prikazalo podatke ovakvog tipa. Doduše, prikazan je dokument pod naslovom *Najznačajniji rezultati MUP-a Republike Srbije u 2011. godini*²⁴ u kome je, u formi teksta, ukazano na rezultate u suzbijanju pojedinih formi kriminala. Obim dokumenta je mali, a podaci nisu dovoljno informativni (npr. trgovini ljudima i krvnim deliktima posvećen je po jedan pasus sa brojčanim pokazateljima. Ostali oblici nasilničkog kriminala se izričito ne navode). Ovi podaci nisu dovoljni za bilo kakav naučnoistraživački rad, pa čak ni za informisanost o stanju bezbednosti, jer su veoma „šturi” i odnose se samo na rezultate u radu MUP-a.

Međutim, u svom *Informatoru o radu MUP RS*²⁵, Ministarstvo je dalo objašnjenje procedura i pravnog osnova za pristup informacijama od javnog značaja, kao i o uslovima i načinu dobijanja informacija, odnosno odbijanja zahteva za dostavljanje informacija i žalbenom postupku u slučaju odbijanja zahteva za dostavljanje informacija. Na taj način, MUP RS je ukazao na prava građana i ostalih lica i institucija da dobiju podatke koji su im potrebni, a koje im je prema zakonu moguće dostaviti.

Uz to, na posebnoj aplikaciji sajta MUP RS koja je posvećena *Birou za informacije od javnog značaja*²⁶ posebno su istaknuti uslovi za dobijanje željenih informacija. Na ovoj aplikaciji se mogu preuzeti i elektronski formulari zahteva za pristup informaciji od javnog značaja, žalbe protiv odluke organa vlasti i žalbe kada se nije odlučivalo po zahtevu, a dati su i primeri tužbe protiv prvostepeñog rešenja protiv koga nije dozvoljena žalba i tužbe protiv rešenja poverenika.

²⁴ <http://www.mup.gov.rs/>, stranici pristupljeno 15.8.2012.

²⁵ <http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/InformatorMUP-cirilica.pdf>, str. 646–656, stranici pristupljeno 15. avgusta 2012.

²⁶ http://www.mup.gov.rs/cms_cir/ministarstvo.nsf/biro-za-informacije-od-javnog-znacaja.h, stranici pristupljeno 10.10.2012.

Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja se MUP-u može proslediti i elektronskim putem (na e-mail: informacijeodjavnogznacaja@mup.gov.rs).

Najzad, valja pomenuti i to da su pojedini podaci o kriminalu, terorizmu i organizovanom kriminalu dostupni iz državnih – javnih izvora. Naime, reč je o tzv. *belim knjigama* o kriminalu koje publikuju vlade ili pojedini državni resori, radi legalnog i legitimnog propagandnog delovanja, u cilju ostvarivanja konkretnih nacionalnih interesa. Na primer, knjige *Albanski terorizam i organizovani kriminal na Kosovu i Metohiji 1 i 2*, objavila je Vlada Republike Srbije, u decembru 2003. godine. Cilj njihovog objavlјivanja bio je da se ukaže na kriminalnu prošlost većine političara i zvaničnika kosovskih Albanaca, te da se međunarodnim bezbednosnim snagama pomogne u sprečavanju i suzbijanju organizovanog kriminala i terorizma. Inače, u knjizi 1. su prikazani etiologija i fenomenologija savremenog albanskog terorizma i organizovanog kriminala na području Kosova i Metohije i u svetu. U knjizi 2. su navedeni lični podaci i „kriminalne karijere“ istaknutih pripadnika albanskog terorizma i organizovanog kriminala. Ovaj izvor podataka je pouzdan, jer je reč o zvaničnom državnom dokumentu i odličan je za razumevanje fenomena kojima je posvećen. Međutim, u njemu nisu prikazani statistički podaci o stanju organizovanog kriminala i terorizma.²⁷

Zaključak

U Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije ne postoje specijalizovane evidencije, niti posebne rubrike (nomenklature) u okviru postojećih evidencija za evidentiranje i praćenje nasilničkog, odnosno kriminala sa elemen-tima nasilja. Razlog je taj što je kriterijum za evidentiranje kriminalnih pojava njihova zakonska kvalifikacija, a kriterijum njihovog grupisanja – grupni objekat krivičnopravne zaštite (npr. krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti zemlje, krivična dela protiv imovine, krivična dela protiv života i tela itd.). Ovakva je situacija i u zvaničnim prezentacijama stranih policija o stanju kriminala. Zakon ne poznaje sintagmu *nasilnički kriminal*, što je kriminološko određenje jedne vrste kriminala koju karakteriše nasilje. U tom smislu, nasilnički

²⁷ http://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/bela_knjiga1.pdf, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/bela_knjiga2.pdf, stranici pristupljeno 14.8.2012.

kriminal može da se pretražuje i istražuje isključivo na osnovu precizno navedenog naziva i oblika (člana, stava i tačke) krivičnog dela i naziva zakonskog propisa kojim je to krivično delo inkriminisano. Zahtev za dobijanje podataka koji je formulisan na način na koji je to uradio autor ovog teksta (nasilnički kriminal, organizovani nasilnički kriminal), i pored dobre volje analitičara MUP-a, neće moći da se uspešno realizuje.

Rešenje ovog problema je moguće ukoliko bi zakonodavac izvršio tumačenje Krivičnog zakonika (tzv. *autentično tumačenje zakona*) u kojem bi takšativno pobrojao krivična dela sa elementima nasilja. S obzirom na to da je malo verovatno da će se tako nešto dogoditi, drugo moguće rešenje je da to učine specijalizovani policijski – analitički organi, uz pomoć relevantnih visokoškolskih i naučno-istraživačkih ustanova. To bi u mnogome olakšalo praćenje, evidentiranje, procenjivanje i istraživanje kriminala sa elementima nasilja. U tom smislu, neophodno je razviti izvesne nastavno-naučne discipline o metodologiji evidentiranja i analiziranja kriminala (policijska analitika, kriminalistička analitika, obaveštajna analitika, policijska statistika i sl.). One bi se izučavale u policijskim školama i u visokoškolskim ustanovama iz kojih se prevashodno regрутuju pripadnici sektora bezbednosti.

Način policijskog evidentiranja kriminala je takav da se jedan kriminalni akt, odnosno pojedini njegovi elementi, najčešće evidentiraju u više evidencija. Vrsta evidentiranih podataka o kriminalu zavisi od evidencije u kojoj su podaci pohranjeni, a kreću se od osnovnih podataka o krivičnom delu (npr. *Bilten događaja*) do veoma detaljnih podataka (npr. *Krivična dela i učinioći*), s tim što postoje i specijalizovane – operativne kriminalističke evidencije o pojedinim elementima izvršenih krivičnih dela (krivičnopravna kvalifikacija događaja, vreme, mesto, način, sredstvo i motiv izvršenja krivičnog dela, izvršilac, saučesnik, žrtva, objekt napada i sl.). Upravo zbog toga, moguća je analiza pojedinih oblika kriminala po više različitim navedenih kriterijuma i iz više različitih evidencija. Analiza strukture (rubrika) policijskih evidencija je nemoguća, jer one, kao i uputstva o njihovom vođenju, imaju oznaku tajnosti. Načelno, u njima se pohranjuju podaci kojima se operacionalizuju pojedini ili svi pomenuti elementi krivičnih dela.

Za sveobuhvatno pretraživanje kriminalnih pojava najzahvalnija je evidencija *Krivična dela i učinioći*. Iz nje je moguće dobiti brojne podatke o pojedinim krivičnim delima koja su u određenom vremenskom periodu izvršena na određenom prostoru. Reč je o podacima koji se odnose na: broj izvršenih

krivičnih dela, broj podnetih krivičnih prijava za izvršeno krivično delo, broj izvršilaca krivičnih dela, broj oštećenih izvršenjem krivičnih dela, vreme izvršenja dela, mesta izvršenja krivičnih dela, načine i sredstva izvršenja dela, starosnu, polnu i profesionalnu strukturu izvršilaca i oštećenih itd. Navedeni podaci se mogu dobiti od Uprave kriminalističke policije, koja i vodi ovu evidenciju. Lične podatke izvršilaca krivičnih dela, oštećenih i svedoka, kao ni podatke koji imaju oznaku tajnosti nije moguće dobiti. Od analitičkih jedinica Službe za borbu protiv organizovanog kriminala i od Kriminalističko-operativne analitike Uprave kriminalističke policije nije moguće dobiti podatke, jer su oni operativne i tajne prirode.

Podaci o kriminalu u policijskim evidencijama se, po pravilu, prikazuju kao absolutni brojevi krivičnih dela ili pojedinih vidova kriminala i njihova procentualna zastupljenost u ukupnom kriminalu, kao i procentualni odnos sa stanjem iz ranijih perioda. Savremenije statističke metode u prikazivanju empirijskih podataka o stanju bezbednosti (kao što su stope, srednje vrednosti, trendovi, indeksi stanja bezbednosti i sl.) koriste se prilikom izrada posebnih izveštaja i pri izradi posebnih studija o pojedinim bezbednosnim problemima i kriminalnim fenomenima. Zamena postojeće metodologije statističke obrade i prikazivanja kriminala naprednjom, omogućila bi i lakše i efikasnije uporedno sagledavanje stanja bezbednosti u odnosu na druge države i gradaove u Evropi i svetu.

Dalje, neophodno je smanjiti broj podataka i izvora podataka koji su poverljivi. Ovo bi trebalo učiniti makar u pogledu potraživanja informacija i podataka za potrebe naučnoistraživačkog rada. Uz to, neophodno je razbijanje predrasuda po kojima potražioci zahtevaju podatke ne bi li ocenjivali i kritikovali rad policije. Naime, korist od ovoga upravo može da bude obrnuta, a to je da dometi policijske prakse evidentiranja kriminala doprinesu unapređenju kriminološke, kriminalističke i bezbednosne teorije o analizi i praćenju kriminalnih pojava. U prilog ovom argumentu ide i to što je u naučnim i javnim izvorima dostupna građa o metodologiji policijskog evidentiranja i o stanju kriminala u drugim zemljama. Tako bi i Ministarstvo unutrašnjih poslova, na svom sajtu i u svojim zvaničnim publikacijama, moglo da prikazuje podatke o stanju kriminala na području Republike Srbije, na način kako to čine policije pojedinih zemalja članica Evropske unije, npr., Nemačke, Francuske, Engleske, Slovenije, Hrvatske, itd. Ovo se može činiti i objavljinjanjem tzv. belih knjiga o kriminalu, davanjem detaljnih javnih saopštenja i javnim prezentovanjem dokumenata o stanju kriminala. S tim u vezi, osim kadrovskih, važan je i razvoj

materijalnih resursa, pre svega novih hardverskih i softverskih rešenja i kontinuirano opremanje policijskih analitičkih i informatičkih službi. To bi, pored efikasnijeg evidentiranja, doprinelo i efikasnijem pretraživanju i analiziranju podataka o kriminalu. Razlog je tim veći što se analitičkim službama u svim ozbiljnim policijama u svetu daje značaj „srca i mozga“ policije.

Najzad, valja pomenuti i to da su policijske analitičke jedinice, kada god za to ne postoje zakonska ograničenja, spremne da naučno-obrazovnim institucijama dostave zahtevane podatke o kriminalu. Međutim, naučna i stručna javnost neretko nisu upoznate sa potencijalima policijskih analitičkih službi. Ovo je još veća nepoznanica za građane. To je još jedan razlog da Ministarstvo unutrašnjih poslova, na svom sajtu, prikaže podatke o kriminalu u zemlji i u pojedinim mestima i da ukaže na svoje informacione potencijale. To će uticati i na povećanje osećaja sigurnosti građana, ali i na povećanje njihovog povereњa u policiju.

Literatura

- Aleksić, Ž., Milovanović, Z. (1994) *Kriminalistika*. Beograd: Partenon.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2010) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.
- Mestre, R. M. (2002) *Trafficking in Unaccompanied Minors – Spain, Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*. Brussels–Paris: IOM – IHESI.
- Mijalković, S. (2009) *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-polijska akademija.
- Nikolić-Ristanović, V. (2010) *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, Konkurs za predlaganje projekata u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, Beograd, Prijava projekta na Konkurs broj 179044.
- Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, sa kasnijim izmenama i dopunama.
- Zakon o javnom redu i miru, Službeni glasnik RS, br. 5/1992, 53/1993, 67/1993 i 48/1994.

Zakon o javnom redu i miru, Službeni glasnik RS, br. 5/1992, sa kasnjim izmenama i dopunama.

Zakon o policiji, Službeni glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 – odluka Ustavnog suda i 92/2011.

Zakon o slobodnom pristupu informacija od javnog značaja, Službeni glasnik RS, br. 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.

Zakon o tajnosti podataka, Službeni glasnik RS, br. 104/2009.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br. 97/2008, 104/2009.

Internet izvori

<http://maps.baltimorepolice.org/bpdmmaps/viewer.htm?CrimeType>, stranici pristupljeno 27. 5.2011.

http://maps.google.rs/maps?hl=sr-ME&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.&biw=1366&bih=597&wrid=tlif134495738658211&um=1&ie=UTF-8&q=police+England&fb=1&gl=rs&hq=police&hnear=0x47d0a98a6c1ed5df:0xf4e19525332d8ea8,England,+UK&sa=X&ei=yWsqUJfyG8TesgaPl4DICA&ved=0CLYBELYD, stranici pristupljeno 14.8.2012.

<http://maps.met.police.uk/>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://maps.met.police.uk/tables.htm_2010-11, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://maps.met.police.uk/tables.htm_2011-12, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://ottawapolice.ca/en/resources/crime_analysis_statistics/pdf, stranici pristupljeno 27. 5.2011.

<http://projects.latimes.com/mapping-la/neighborhoods/neighborhood/university-park/crime>, stranici pristupljeno 27. 5.2011.

<http://www.berlin.de/polizei/kriminalitaet/pks.html>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_la_une/toute_l_actualite/archives-actualites/archives-securite/criminalite-janvier-2009/downloadFile/attachedFile_1/107_index_janvier_2009_et_12_mois_glissants.pdf?nocache=1238596773.54, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_la_une/toute_l_actualite/archives-actualites/archives-securite/criminalite-janvier-2009/downloadFile/attachedFile/Communique_de_presse_activite_services_janvier_2009_VD.pdf?nocache=1238596773.54, stranici pristupljeno 14.8.2012.

Saša Mijalković

http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/statistiques/criminalite, stranici pristupljeno 14.8.2012.

http://www.mup.gov.rs/cms_lat/UKP.nsf/sbpok.h, stranici pristupljeno 15.8.2012.

http://www.mup.gov.rs/cms_cir/ministarstvo.nsf/biro-za-informacije-od-javnog-znacaja.h, stranici pristupljeno 10.10.2012.

<http://www.mup.hr>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

<http://www.mup.hr/10.aspx>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

<http://www.policija.si/>, stranici pristupljeno 14.8.2012.

<http://www.policija.si/index.php/statistika>, stranici pristupljeno 14.8.2012..

http://www.polizei.de/nn_196742/Polizei/DE/Home/home__node.html?__nnn=true, stranici pristupljeno 14.8.2012.

Informator o radu MUP RS, <http://www.mup.gov.rs/cms/resursi.nsf/InformatorMUP-cirilica.pdf>, stranici pristupljeno 15.8.2012.

Najznačajniji rezultati MUP-a Republike Srbije u 2011. godini, <http://www.mup.gov.rs/>, stranici pristupljeno 15.8.2012.

Vlada Republike Srbije (2003). *Albanski terorizam i organizovani kriminal na Kosovu i Metohiji 1*. http://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/bela_knjiga1.pdf), stranici pristupljeno 24.7.2011.

Vlada Republike Srbije (2003). *Albanski terorizam i organizovani kriminal na Kosovu i Metohiji 2*. http://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/bela_knjiga2.pdf), stranici pristupljeno 24.7.2011.

SAŠA MIJALKOVIĆ

Current methodology of recording violent crime in the records of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia

The most numerous records on violent crime are managed in the Ministry of Interior: police is conducting criminal investigation of every discovered criminal offence with elements of violence, while different stages of police activity (recording the events, fixing of leads, conducting of operative and investigative activities, etc.), as well as various elements of the criminal offence (perpetrator, modus operandi, missing things, victim, etc.) are recorded in different records. In this respect, on the level of scientific description and analysis, in this paper I will try to explore current methodology of recording crimes with elements of violence, primarily focusing on the following: the list of criminal offences which are classified as violent crime in the records of the Ministry of Interior, with particular emphasis on the misdemeanours with elements of violence; the type of data of the recorded criminal offences with elements of violence; the records into which the data on criminal offences with elements of violence are entered; the forms into which the listed data is entered and the possibilities of getting the data on state of crime with the elements of violence on the territory of Republic of Serbia in the period after 2000.

Key words: crime, violence, Ministry of the Interior of the Republic of Serbia, evidences, crime data.

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

TEMIDA

Septembar 2012, str. 49-65

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1203049S

Pregledni rad

Koraci ka unapređenju sistema evidencije, prikupljanja i praćenja podataka od značaja za statistiku u okviru sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji¹

Ivana Stevanović*

*U*radu se ukazuje na značaj „dobre statistike maloletničkog pravosuđa“ kao jedne od osnova za jasnije sagledavanje stanja maloletničkog kriminaliteta, a u cilju kreiranja jedinstvenih politika na lokalnom i nacionalnom nivou za suzbijanje i prevenciju ove pojave, odnosno kreiranja odgovarajućih područja za akciju u smislu unapređenja reforme sistema. Autorka posebno daje prikaz „Globalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu“ koji predstavljaju osnovni set podataka i komparativni alat koji nudi polaznu osnovu za procenu i evaluaciju usluga i politika u oblasti maloletničkog pravosuđa i ukazuje na značaj kompatibilnosti „nacionalnih indikatora“ sa njima. Posebna pažnja u radu posvećena je i prikazu i analizi neophodnih mera za unapređenje ove oblasti koje su od strane Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima (u daljem tekstu: Savet) sačinjena i dostavljena relevantnim ministarstvima i institucijama. Uzakano je, pre svega, na predloge koje je Savet uputio Ministarstvu pravde u cilju unapređenja Programa za automatsko vođenje podataka, odnosno neophodne izmene Sudskog poslovnika i dat je prikaz pojedinih izmena i dopuna obrazaca SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije.

Ključne reči: evidencija, prikupljanje i praćenje podataka, sistem, unapređenje

¹ Rad je nastao kao rezultat aktivnosti na projektu: „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“, br. 47011 koga finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Dr Ivana Stevanović je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, članica je Saveta za unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima i predsednica Centra za prava deteta.
E-mail: ivana@cpd.org.rs.

Uvod

Usklađivanje, odnosno utvrđivanje jedinstvenih kriterijuma za prikupljanje i praćenje podataka od strane za to ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica kroz precizno definisanje indikatora, a u pravcu stvaranja kompatibilnog sistema za prikupljanje i praćenje podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa i dalje ostaje veliki izazov i pored značajnih koraka koji su učinjeni, pre svega, u odnosu na izmene i dopune obrazaca SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije (u primeni od 1. januara 2012. godine). Ovaj izazov ne tiče se samo „dobre statistike maloletničkog kriminaliteta”, već je u osnovi vezan za unapređenje statistike opštег kriminaliteta i u tom smislu mora biti deo sveobuhvatne reforme.

Imajući navedeno u vidu, osnovni cilj ovog rada je da ukaže na značaj „dobre statistike u maloletničkom pravosuđu”, kao jedne od osnova za jasnije sagledavanje stanja maloletničkog kriminaliteta, a u cilju kreiranja jedinstvenih politika na lokalnom i nacionalnom nivou za suzbijanje i prevenciju ove pojave, odnosno kreiranja odgovarajućih područja za akciju u smislu unapređenja reforme sistema. Navedeno je od velikog značaja, kako za same maloletne učinioce krivičnih dela, tako i za žrtve ovih dela, ali i za društvo u celini. Ovo posebno ukoliko su i učinilac i žrtva maloletna lica, pa je, imajući u vidu ovu čuinjenicu, posebna pažnja u radu posvećena prikazu i analizi neophodnih mera za unapređenje ove oblasti, koje su od strane *Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* sačinjene i dostavljene relevantnim ministarstvima i institucijama. Uzakano je, pre svega, na predloge koje je *Savet* uputio Ministarstvu pravde u cilju unapređenja Programa za automatsko vođenje podataka (AVP sistem), odnosno neophodne izmene *Sudskog poslovnika* i dat je prikaz pojedinih izmena i dopuna obrazaca SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije, koji se odnose na prikupljanje i praćenje podataka o određenim vaspitnim nalozima i izrečenim vaspitnim merama posebnih obaveza.

Takođe, u radu se ukazuje na značaj „Globalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu”, koji predstavljaju osnovni set podataka i komparativni alat koji nudi polaznu osnovu za procenu i evaluaciju usluga i politika u oblasti maloletničkog pravosuđa, daje se njihov prikaz i ukazuje na značaj kompatibilnosti „nacionalnih indikatora” sa njima.

Osnovne odlike „dobre statistike maloletničkog kriminaliteta“

Osnovne odlike „dobre statistike kriminalita“ jesu njena tačnost i pouzdanost, preciznost, uporedljivost podataka po godinama, revizija/praćenje statistike kriminaliteta i dostupnost baza podataka (Begović, 2012: 34-35). Sve navedeno odnosi se i na statistiku maloletničkog kriminaliteta i opšte slike njegovog stanja. Naravno, i u ovoj oblasti, kao i kod statistike kriminaliteta uopšte, postoje određeni metodološki problemi vezani za prikupljanje podataka, njihovu obradu i analizu. Jedan od najvećih je naravno „tamna brojka“ (Ignjatović, 2011: 56-57), ali i činjenica da obrasci SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije, na osnovu kojih se prikupljaju i analiziraju podaci o maloletnim učiniocima krivičnih dela za celu teritoriju Republike Srbije, ne predstavljaju u potpunosti pravu sliku stanja maloletničkog kriminaliteta u Srbiji, već ukazuju, pre svega, na aktivnosti nadležnih tužilaštava i sudova u ovoj oblasti.² S druge strane, postojeće baze podataka, koje postoje u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP-a, pogotovo brojčani podaci o krivičnim delima po godini izvršenja od strane maloletnika, nisu široko dostupne naučnoj i stručnoj javnosti i nisu sastavni deo *Statističkog godišnjaka Republičkog zavoda za statistiku*, odnosno *Saopštenja*, poput onog koje se odnosi na deo statistike pravosuđa i nosi naziv: „Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji“.³ Sledeći važni problem je i problem mogućnosti poređenja podataka po godinama, jer krivično zakonodavstvo se menja, menjaju se krivična dela

² Republički zavod za statistiku, u okviru redovnih godišnjih statističkih istraživanja, ima i dva istraživanja o maloletnim učiniocima krivičnih dela, koja se sačinjavaju na osnovu:

1. Upitnika o maloletniku prema kome je postupak po krivičnoj prijavi i pripremni postupak završen (na osnovu obrasca SK-3);
2. Upitnika o maloletniku prema kome je krivični postupak pred većem pravnosnažno okončan (na osnovu obrasca SK-4).

Periodika istraživanja je godišnja, s tim da se podaci prikupljaju mesečno. Metod prikupljanja podataka je izveštajni i sprovodi se putem obrazaca SK-3 i SK-4. Popunjavanje obrazaca vrši se u momentu okončanja pripremnog postupka, kao i po pravnosnažno okončanom krivičnom postupku, odnosno u momentu konstatovanja pravnosnažnosti odluke saglasno zakonskim odredbama. Obrasci se popunjavaju u izveštajnim jedinicama nadležnih tužilaštava i sudova. SK-3 i SK-4 obrasci koji su bili u primeni od 1. januara 2007. godine izmenjeni su i dopunjeni na inicijativu Saveta i kao takvi popunjavaju se od strane nadležnih tužilaštava i sudova od 1. januara 2012. godine.

³ „Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji“, Saopštenje – *Statistika pravosuđa*, Republički zavod za statistiku, br. 195, god. LXII, od 13. jula 2012. godine.

i njihova kvalifikacija, kao i klasifikacija, čak se neka krivična dela i brišu iz *Krivičnog zakonika*. Metodološki problem se javlja i prilikom prelaska sa praćenja krivičnih dela na praćenje učinilaca krivičnih dela prema kojima su podnete krivične prijave, jer često ne postoji potpuna podudarnost između dela i učinilaca (npr. jedno krivično delo može da učini više lica, odnosno jedno lice može da učini više krivičnih dela). Veliki izazov u ovoj oblasti je i potreba za usklađivanjem, odnosno utvrđivanjem jedinstvenih kriterijuma za prikupljanje i praćenje podataka od strane za to ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica – kroz precizno definisanje indikatora, a u pravcu stvaranja kompatibilnog sistema za prikupljanje i praćenje podataka, koji bi na usklađen i ekonomičan način činio dostupnim relevantne podatke o stanju maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji. Tako npr. jedan od indikatora na osnovu koga se prati kretanje maloletničkog kriminaliteta su stope: „stopa maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije na 100.000 dečje populacije ili populacije maloletnika“ (Tabela 1). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku na nivou Srbije, najveća stopa maloletničkog kriminaliteta za period 2007–2011. godina zabeležena je u 2011. godini: 171,5 maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije na 100.000 populacije dece, odnosno 708,1 maloletnika na 100.000 dece starosti između 14 i 17 godina – Srbija-sever: najveća stopa je u 2008. godini 177,0 i 729,6; Srbija-jug: najveća stopa je u 2011. godini 181,5 i 733,5 (Stevanović, u štampi).

Tabela 1. Procena stanovništva (prosek) dece, maloletnici i stope

Republika Srbija					
	2007	2008	2009	2010	2011
deca 0-17	1402895	1384374	1367480	1351836	1335150
14-17	343819	339306	334843	330196	323420
maloletnici izrečene kriv. san.	1996	2229	1902	1640	2290
stopa na 100.000 dečje populacije	142,3	161,0	139,1	121,3	171,5
stopa na 100.000 dece od 14-17 god. starosti	580,5	656,9	568,0	496,7	708,1

Srbija-sever					
deca 0-17	664028	658934	655121	652525	649367
14-17	161569	159806	158213	156587	153697
maloletnici izrečene kriv. san.	898	1166	928	759	1045
stopa na 100.000 dečje populacije	135,2	177,0	141,7	116,3	160,9
stopa na 100.000 dece od 14-17 god. starosti	555,8	729,6	586,6	484,7	679,9
Srbija-jug					
deca 0-17	738867	725440	712359	699311	685783
14-17	182250	179500	176630	173609	169723
maloletnici izrečene kriv. san.	1098	1063	974	881	1245
stopa na 100.000 dečje populacije	148,6	146,5	136,7	126,0	181,5
stopa na 100.000 dece od 14-17 god. starosti	602,5	592,2	551,4	507,5	733,5

Naravno, u ovom delu postavlja se i pitanje kompatibilnosti „nacionalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu“ sa „globalnim indikatorima u maloletničkom pravosuđu“, pogotovo imajući na umu da se države ugovornice *Konvencije o pravima deteta*, podstiču da koriste globalne indikatore, uvek kada je to moguće, prilikom izveštavanja Komitetu za prava deteta o stanju prava deteta u nacionalnom sistemu maloletničkog pravosuđa.

Globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu i njihov značaj

Indikatori predstavljaju kvantitativne i kvalitativne pokazatelje kojima se meri promena kod ciljne grupe, uzimajući u obzir početno stanje. Oni nam omogućavaju da na opšte prihvaćeni način merimo informacije, kao i da ustavljimo gde se nalazimo, kuda idemo i koliko smo daleko od cilja (*Indikatori u maloletničkom pravosuđu*, 2009: 1-2).

Globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu predstavljaju osnovni set podataka i komparativni alat koji nudi polaznu osnovu za procenu i evaluaciju usluga i politika (*Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicator*, 2007: 2-3). Oni pružaju okvir za merenje i prezentovanje određenih informacija o stanju dece u sukobu sa zakonom.

Značaj globalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu je, pre svega, u tome da njihova primena omogućava poređenje dobijenih rezultata po zemljama (regionalno i globalno) i on se ogleda na tri nivoa:

- Definisanju globalnog početnog stanja (Dobra statistika maloletničkog kriminaliteta podrazumeva dostupnost informacija unutar jedne zemlje, kao i mogućnost poređenja stanja u različitim zemljama. Da bi se ovo postiglo, potrebno je da, u svakoj zemlji koja prikuplja podatke o nacionalnom sistemu maloletničkog pravosuđa, bude ustanovljen, koliko god je to moguće, konzistentan pristup definicijama i merenju);
- Razmatranju angažovanja lokalnih socijalnih aktera (priključivanje podataka o maloletničkom pravosuđu na nacionalnom nivou treba da obezbedi i mogućnost merenja angažovanja lokalnih organa i institucija uključenih u rad sa decom u sukobu sa zakonom – policije, sudova, tužilaca, škola, službi socijalne zaštite i dr. Takođe, promena globalnih indikatora ukazuje na potrebu razvoja institucija, odnosno relevantnih socijalnih aktera, prikupljanje informacija koje se odnose na decu u sukobu sa zakonom, te sačinjavanje izveštaja);
- Preispitivanju politika i strategija (jasno i precizno definisani indikatori omogućavaju analizu i preispitivanje politika i strategija, kako od strane lokalnih, tako i centralnih/nacionalnih institucija, odnosno kreatora politike i donosilaca odluka. Oni se koristite kao polazna tačka prilikom evaluacije politika i strategija koje se odnose na decu u sukobu sa zakonom, odnosno identifikaciju područja akcije i unapređenje reformi).

Globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu podeljeni su na: 1) kvantitativne (od 1 do 11), koji zahtevaju prikupljanje numeričkih podataka o deci u sukobu sa zakonom i 2) indikatore politike (od 12 do 15), koji daju opisne podatke o zakonima i politikama (*Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicator*, 2007: 5-6). Kvantitativni i kvalitativni globalni indikatori mogu biti redovni (1, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13 i 15) i osnovni (2, 3, 9, 10 i 14).

Petnaest globalnih indikatora definisano je nakon provere u nekoliko zemalja, a njihov izbor izvršen je, jer su merljivi i mogu da budu od pomoći

lokalnim i državnim zvaničnicima kod procene u kojoj meri se sistem maloletničkog pravosuđa, za koji su oni zaduženi, primenjuje, tj. funkcioniše. Petnaest globalnih indikatora u maloletničkom pravosuđu odobreni su od strane Interagencijskog koordinacionog panela u maloletničkom pravosuđu.⁴

Kvantitativni globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu

Kvantitativni globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu su definisani kao:

- *Deca u sukobu sa zakonom* – indikator meri procenat sve dece koja dolaze u sukob sa zakonom tokom godinu dana i izražava se preko broja uhapšene dece tokom godinu dana u odnosu na 100.000 dece opšte populacije);
- *Deca lišena slobode* – indikator daje podatke o broju dece lišene slobode u odnosu na ukupnu dečiju populaciju (broj dece koja su lišena slobode u periodu od godinu dana u odnosu na ukupnu populaciju od 100.000 dece), s tim da se pod decom lišenom slobode, u smislu ovog indikatora, podrazumevaju: deca zadržana u pritvoru u pretkrivičnom postupku, deca u pritvoru u očekivanju presude i deca na izdržavanju zatvorske kazne u bilo kom tipu ustanove gde su lišena slobode;
- *Deca u pretkrivičnom pritvoru* – indikator meri broj dece u sukobu sa zakonom, koja su lišena slobode/pritvorena (broj dece koja su lišena slobode/pritvorena u periodu od godinu dana u odnosu na ukupnu populaciju od 100.000 dece), pre no što nadležni organ doneše presudu (rešenje) u prvom stepenu (ovaj indikator ne uključuje decu koja čekaju ishod žalbe na presudu, a nalaze se u pritvoru);
- *Trajanje pritvora* – indikator meri vreme koje su deca u sukobu sa zakonom provela u pritvoru u očekivanju presude razvrstana prema sedam kategorija: < 1 meseca; 1 mesec do < 3 meseca; 3 meseca do < 6 meseci; 6 meseci do < godinu dana; godinu dana do < 24 meseca; 24 meseca do < 60 meseci; > 60 meseci;
- *Period lišavanja slobode nakon primene sankcije* – indikator meri vreme koje su deca u sukobu sa zakonom provela lišena slobode, po primeni sankcije,

⁴ Panel je formiran Rezolucijom ECOSOC 1997/30 u cilju unapređivanja koordinacije i akcije UN agencija i relevantnih međunarodnih nevladinih organizacija koje deluju u ovoj oblasti (članovi Panela su: OHCHR, UNICEF, UNDC, UNDP, DPKO, Defence for Children International, Save the Children-UK, Terres des hommes, World Organisation Against Torture i Panel Reforme International).

razvrstana prema sedam kategorija: < 1 meseca; 1 mesec do < 3 meseca; 3 meseca do < 6 meseci; 6 meseci do < godinu dana; godinu dana do < 24 meseca; 24 meseca do < 60 meseci, > 60 meseci;

- *Smrtni slučajevi dece lišene slobode* – indikator predstavlja broj smrtnih slučajeva dece lišene slobode u periodu od godinu dana;
- *Deca odvojena od odraslih* – indikator daje procenat dece lišene slobode koja nisu potpuno odvojena od odraslih prema sledećim kategorijama: deca koja nisu formalno odvojena od odraslih (što podrazumeva da deca i odrasli borave u istim prostorijama, zatvorskim odjeljenjima ili čelijama), deca koja borave u prostorijama ili čelijama koje su odvojene od odraslih, ali zajednički koriste neke objekte (kao npr. objekte za rekreaciju, umivanje ili obedovanje), deca koja borave u prostorijama ili čelijama odvojena od odraslih i imaju zasebne objekte (deca mogu ili ne moraju biti izvan videokruga i dometa glasa zatvorenih odraslih lica), u odnosu na broj dece koja borave u ustanovama koje su isključivo specijalizovana za decu procentualno prikazano;
- *Kontakti sa roditeljima i porodicom* – indikator meri procenat dece lišene slobode koju su u poslednja 3 meseca posetili roditelji, staratelj ili odrasli član porodice ili obrnuto;
- *Kazne lišavanja slobode* – indikator meri procenat dece u sukobu sa zakonom kojima je izrečena kazna lišavanja slobode,
- *Diverzije mere pre izricanja vaspitne mere* – indikator meri procenat dece upućene na diverzionalni postupak ili dece kojoj je izrečena mera u okviru diverzionog postupka;
- *Briga o deci po otpustu* – indikator meri procenat dece puštene iz zatvorskog ustanova i ustanova za vaspitanje dece i omladine, koja su koristila prednosti organizovane brige po otpustu (videti šire: *Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicator*, 2007: 10-21).

Kvalitativni globalni indikatori u maloletničkom pravosuđu (indikatori politike)

Pored jedanaest kvantitativnih globalnih indikatora, u maloletničkom pravosuđu su ustanovljeni i kvalitativni indikatori, odnosno *indikatori politike*. Na globalnom nivou postoje četiri kvalitativna indikatora u maloletničkom pravosuđu. Indikatori politike (od 12 do 15) daju opisne podatke o zakonima i politikama koje postoje u nacionalnim sistemima i oni su definisani kao:

- *Nezavisne inspekcije* – indikator na osnovu koga se vrši procena u kojoj meri je zakonom i politikom rezervisan princip da nezavisni i kvalifikovani „inspektor“ treba redovno da obilazi ustanove u kojima se nalaze maloletnici koji su lišeni slobode;
- *Mehanizam za žalbe* – indikator na osnovu koga se procenjuje u kojoj je meri zakonom i politikom regulisano poštovanje principa da deca koja su lišena slobode imaju pravo na ulaganje žalbe, ukoliko smatraju da je prekršeno neko od njihovih prava;
- *Specijalizovani sistem* – indikator na osnovu koga se procenjuje kako država sprovodi obaveze da promoviše uspostavljanje zakona, procedura, organa i ustanova specijalno namenjenih deci u sukobu sa zakonom, tj. na osnovu ovog indikatora meri se da li za decu u sukobu sa zakonom na nacionalnom nivou postoji specijalizovani sistem za maloletničko pravosuđe;
- *Prevencija* – indikator na osnovu koga se procenjuje da li država ima plan kojim se sprečava uključivanje dece u kriminal, odnosno kako se sprovodi princip koji navodi da države treba da donesu sveobuhvatne planove za prevenciju kriminaliteta kod dece (videti šire: *Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicator*, 2007: 22-25).

Mere za unapređivanje sistema prikupljanja i praćenja podataka u maloletničkom pravosuđu u Republici Srbiji

Način vođenja statističkih evidencija, prikupljanja i praćenja podataka, kao i izveštavanje o njima, je izuzetno važna oblast za pitanja ljudskih prava, na čemu insistira i Komitet za prava deteta u preporukama Republici Srbiji, a povodom Inicijalnog izveštaja o primeni *Konvencije o pravima deteta* (tač. 20).⁵ Na tome insistira i *Preporuka CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara državama članicama o evropskim pravilima za maloletne učinioce kojima su izrečene sankcije ili mere*, u tački 34.2. kojom se regulišu, pre svega, pitanja „evidencije o predmetima“.

Na osnovu procene aktuelnog stanja u oblasti prikupljanja i praćenja podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji, *Savet za prav*

⁵ Komitet za prava deteta je razmatrao Inicijalni izveštaj Republike Srbije (CRC/C/SRB/CO/1) na svom 1326. i 1327. sastanku 27. maja 2008. godine, nakon čega je na 1342. sastanku održanom 6. juna 2008. godine usvojio zaključne preporuke Republici Srbiji (Videti: *NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji – gledano iz ugla deteta i odraslih* (2008) Beograd: Centar za prava deteta, str. 63).

ćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima (dalje: *Savet*)⁶ sačinio je stručnu procenu o neophodnim merama za unapređenje u ovoj oblasti.⁷ Imajući navedeno u vidu *Savet* je predložio mere za unapređenje celokupnog sistema prikupljanja i praćenja podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa. Uopšteno gledano, u oblasti prikupljanja i praćenja podataka u maloletničkom pravosuđu *Savet* je smatrao da je neophodno: 1) terminološki i funkcionalno prilagoditi ili izmeniti postojeće obrasce; 2) uskladiti, odnosno utvrditi jedinstvene kriterijume za prikupljanje i praćenje podataka od strane za to ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica (kroz precizno definisanje pojmove i radnji) u pravcu stvaranja kompatibilnog sistema za prikupljanje i praćenje podataka, koji bi na usklađen i ekonomičan način činio dostupnim relevantne podatke o stanju maloletnika u sukobu sa zakonom u Republici Srbiji. U osnovi ovu grupu predloga činili su oni koji se odnose na potrebe usklađivanja u okviru ovlašćenih institucija i organizacionih jedinica, u cilju utvrđivanja jedinstvenih kriterijuma u prikupljanju i praćenju relevantnih podataka za sistem maloletničkog pravosuđa, koji su dostavljeni relevantnim ministarstvima krajem 2011. godine (Stevanović, 2012: 252-253). Druga grupa predloga odnosila se na preporuke učinjene

⁶ *Savet za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima* osnovalo je ministarstvo nadležno za pravosuđe i Vrhovni sud Srbije 2009. godine, a na osnovu člana 166. *Zakona o maloletnicima*.

⁷ Na inicijativu Saveta početkom 2011. godine, u okviru projekta Centra za prava deteta i uz podršku Ministarstva pravde Republike Srbije i Unicef kancelarije u Beogradu, formirana je posebna Radna grupa koja je imala za cilj da prikupi i analizira dostupne podatke relevantne za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji, odnosno da analizira „Globalne indikatore u maloletničkom pravosuđu“ i relevantnost naših podataka u odnosu na njih, u cilju usklađenosti Preporuka s istim i važećeg zakonodavstva u ovoj oblasti. Posebni zadatak ove radne grupe bila je i analiza individualnih statističkih upitnika koje popunjavaju nadležna javna tužilaštva i nadležni sudovi za Republički zavod za statistiku (obrazac SK-3 i obrazac SK4) u cilju njihovog unapređenja. Radnu grupu činile/i su predstavnice/ci: Zavoda za statistiku Republike Srbije, Zavoda za socijalnu zaštitu, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva pravde i Odeljenja za maloletnike Višeg suda u Beogradu. Početnu osnovu u radu Radne grupe predstavljala je analiza sistema prikupljanja podataka i raspoloživosti statističkih i drugih podataka u kontekstu globalno definisanih indikatora za oblast maloletničkog pravosuđa pod nazivom: *Indikatori u maloletničkom pravosuđu (analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa)* koju je 2009. godine sačinio Republički zavod za statistiku u partnerstvu sa UNICEF kancelarijom u Beogradu. Krajnji rezultat Radne grupe, nakon višemesečnog participativnog i konsultativnog procesa, su sačinjene: „Preporuke za unapređenje sistema prikupljanja, praćenja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji“, koje su dostavljene *Savetu* na usvajanje u novembru 2011. godine i koje su od istog usvojene i dostavljene relevantnim ministarstvima, institucijama i ustanovama.

Republičkom zavodu za statistiku u cilju izmena i dopuna obrazaca SK-3 i SK-4, a radi njihovog daljeg usaglašavanja sa odredbama *Zakona o maloletnim učenjacima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (u daljem tekstu: *Zakon o maloletnicima*), *Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti*, odnosno sa „Globalnim indikatorima u maloletničkom pravosuđu“.

Na ovom mestu posebno je važno ukazati i na grupu predloga koje je Savet uputio Ministarstvu pravde, a u cilju unapređenja *Programa za automatsko vođenje podataka* (AVP sistem) koji postoj i u sudovima, odnosno na neophodne izmene *Sudskog poslovnika*, s ciljem unapređenja prikupljanja i analize podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa. S tim u vezi Savet je krajem 2011. godine predložio izmene postojećeg *Programa automatskog vođenja podataka*, u delu koji se odnosi na maloletničko pravosuđe, u smislu usaglašavanja sa terminima i odrednicama *Zakona o maloletnicima*, kao i u smislu unapređenja samog elektronskog softverskog programa, kako bi AVP bio bolje korišćen.⁸ Takođe, od strane Saveta predložene su izmene i dopune *Pravilnika o upravi u javnim tužilaštvima*, u pravcu uvođenja Upisnika u skladu sa *Zakonom o maloletnicima*.

Savet je bio mišljenja da su neophodne i izmene člana 288. *Sudskog poslovnika*, u pravcu definisanja: *Programa elektronskog vođenja „KM“ upisnika*, kako bi sve odluke suda, a ne samo one o izrečenim krivičnim sankcijama, bile lako dostupne. U skladu sa tim Savet je predložio ustanovljavanje *Obraća „KM“ upisnika*. Inače, ovaj upisnik i novoustanovljeni program za njegovo elektronsko vođenje predstavljali bi osnovu za buduće formiranje jedinstvene baze podataka.⁹ Značajno unapređenje u ovoj oblasti predstavljaće i donošenje: „*Pravilnika o sadržini i načinu vođenja evidencije i statistike o određenim vaspitnim nalozima i izrečenim vaspitnim merama, merama bezbednosti i kazni maloletničkog zatvora*“. Ovim *Pravilnikom*, na nivou Ministarstva pravde, ustanovili bi se kriterijumi za uspostavljanje jedinstvene evidencije i statistike u ovoj oblasti, s ciljem unapređenja prikupljanja, praćenja i izveštavanja o sta-

⁸ Podaci koji bi se unosili u predložene Kontrolnike i „KM“ upisnik sadržani su u predmetima KIM i KM. Savet je bio mišljenja da je potrebno da AVP program sadrži mogućnost „preuzimanja“ ovih podataka iz elektronski vođenog predmeta, kako bi se upisničarima omogućio što ekonomičniji i brži unos podataka. Takođe, u AVP sistem Savet je predložio unošenje opcije „Popunjeni i overen statistički list“ s ciljem da se onemogući unos opcije „arhiva“ ukoliko nije uneta opcija „Popunjeni i overen statistički list“ (čl. 234. st. 1. t. 7. *Sudskog poslovnika*).

⁹ Povezivanjem „KM“ upisnika Viših sudova u Srbiji, formirala bi se baza podataka na nivou države. Korišćenjem podataka iz ove baze bilo bi moguće pratiti recidivizam maloletnika, ali i druge pojave u ovoj materiji.

nju maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji, odnosno u cilju unapređenja evidencije i statistike u maloletničkom pravosuđu.¹⁰

Predložena je i izmena člana 328. *Sudskog poslovnika*: „Imenici i pomoćne knjige“ u smislu njihove dopune dodavanjem: 1) Kontrolnika: „Maloletnici prema kojima se u skladu sa čl. 66. *Zakona o maloletnicima* primenjuju mere privremenog smeštaja...“; 2) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru u pripremnom postupku“; 3) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru po podnošenju predloga za izricanje krivične sankcije“; 4) Kontrolnika: „Maloletnici u pritvoru po izricanju krivične sankcije“; i 5) Kontrolnika: „Maloletnici prema kojima se realizuje zavodska vaspitna mera pre pravnosnažnosti“.¹¹

Imajući u vidu značaj tačnosti i pouzdanosti podataka u sistemu maloletničkog pravosuđa *Savet* je sugerisao da ubuduće obrasce SK-3 popunjavaju, po pravilu, javni tužioci (zamenici) za maloletnike, a SK-4 sudije za maloletnike. Naravno ovi poslovi, po mišljenju *Saveta*, mogu biti povereni i saradnicima u Višem tužilaštvu i Višem sudu, ali za tačnost podataka odgovorni moraju biti tužioci i sudije za maloletnike. Ovo iz razloga jer je veoma često bila praksa da referenti pisarnica popunjavaju ove lističe na osnovu „uvida“ u predmet, a koja je kao rezultat imala i nepotpune, nepouzdane, pa i pogrešno unete podatke.

Prikaz pojedinih izmena i dopuna obrazaca SK-3 i SK-4 koji se odnose na prikupljanje i praćenje podataka o određenim vaspitnim nalozima i izrečenim vaspitnim merama posebnih obaveza

Izmenjeni i dopunjeni obrasci SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije su dostavljeni nadležnim sudovima i tužilaštima krajem 2011. godine i u primeni su od 1. januara 2012. godine. Zahvaljujući poslednjim izmenama

¹⁰ Ministarstvo pravde je još 2010. godine obrazovalo Radnu grupu koja je pripremila tekst *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* i početkom 2012. godine ga dostavila resornom ministarstvu. Navedenim tekstrom predviđeno je donošenje tri nova podzakonska akta koji su neophodni za sprovođenje zakona: *Pravilnika o primeni vaspitnih naloga*, *Pravilnika o primeni mere pritvora prema maloletnicima* i *Pravilnika o sadržini i načinu vođenja evidencije i statistike o određenim vaspitnim nalozima i izrečenim vaspitnim merama, merama bezbednosti i kazni maloletničkog zatvora*. U cilju blagovremenog stvaranja svih neophodnih normativnih uslova za sprovođenje izmenjenog i dopunjene *Zakona o maloletnicima* u praksi ministarstvo pravde je smatralo za neophodno da formira i posebnu Radnu grupu koja će pripremiti tekstove neophodnih podzakonskih akata (Stevanović, 2012: 247).

¹¹ Pomoćne knjige – Kontrolnici vode se kod punoletnih lica te smo mišljenja da u potpunosti ima osnova da se one vode i za maloletnike. Takođe, važno je imati na umu da se Kontrolnici vode prema licima te je praćenje – selektovanje određenih podataka lakše.

i dopunama ovih obrazaca usaglašena je i terminologija saopštavanja podataka od strane Republičkog zavoda za statistiku Srbije sa terminologijom *Zakona o maloletnicima, Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj zaštiti*.

Učinjene izmene i dopune, a koje se odnose i na prikupljanje podataka u vezi broja i vrste određenih vaspitnih naloga (novi obrazac SK-3, a u vezi pitanja pod rednim brojem 23) i izvršene vaspitne mere posebnih obaveza, kao samostalne krivične sankcije, ali i onda kada se ona izriče uz neku od vaspitnih mera pojačanog nadzora (novi obrazac SK-4, a u vezi pitanja pod rednim brojem 23)¹² treba da doprinesu i *preispitivanju politika i strategija* – odnosno omoguće kvalitetniju analizu, kako od strane lokalnih, tako i centralnih (nacionalnih) institucija, odnosno kreatora politike i donosilaca odluka. Značaj prikupljanja i analize ovih podataka ogleda se i u tome da se oni mogu koristiti i kao polazna tačka prilikom evaluacije politika i strategija koje se odnose na identifikaciju područja akcije i unapređenje reformi u ovoj oblasti u Republici Srbiji. Ova činjenica je od velikog značaja, kako za same maloletne učinioce krivičnih dela, tako i za žrtve ovih dela, ali i za društvo u celini (ovo posebno ukoliko su i učinilac i žrtva maloletna lica), pogotovo u onim situacijama koje podrazumevaju aktivan odnos između učinioca i žrtve u primeni vaspitnog naloga (npr. *poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela*), odnosno u izvršenju vaspitne mere posebnih obaveza (*izvinjenje oštećenog i naknada štete*). Naravno to ne umanjuje i dalje potrebu za istraživanjima koje ciljano treba raditi u ovoj oblasti i koja, pre svega, u svom sadržajnom smislu treba da imaju kvalitativan aspekt.

Na osnovu izmena i dopuna u ovoj oblasti unaprediće se prikupljanje i praćenje statističkih podataka o merama koje treba da omoguće skretanje sa klasične krivične procedure (vaspitni nalozi), odnosno o sankciji koja samostalno ili u kumulaciji sa drugom vaspitnom merom pojačenog nadzora omogućava neposrednu primenu u praksi jednog od osnovnih principa maloletničkog pravosuđa, koji se odnosi na individualizaciju vaspitne mere maloletnom učiniocu krivičnog dela. Na ovaj način naučnoj i stručnoj javnosti biće dostupni zvanični statistički podaci, o kretanju broja i vrste izrečenih vaspitnih naloga (na nacionalnom i regionalnom nivou), vrsti krivičnih dela za koja se oni izriču, polnoj

¹² SK-4 obrazac koji je bio u primeni do 31. decembra 2011. godine sadržao je pitanje br. 22 na osnovu koga se dobijali i podaci o samostalnoj izrečenoj vaspitnoj meri posebne obaveze. Na osnovu unapređenog obrasca SK-4 koji je u primeni od 1. januara 2012. godine, po prvi put biće moguće, da se prati i vrsta izrečene vaspitne mere posebne obaveze, odnosno njen broj kada se izriče samostalno ili u kumulaciji sa nekom od vaspitnih mera pojačanog nadzora.

i starosnoj strukturi maloletnika prema kojima su oni primjenjeni. Na osnovu ovih podataka moći će da se posmatraju trendovi, kako u pogledu broja tako i pogledu vrste vaspitnih naloga koji se primenjuju, što će biti od velikog značaja za usmeravanje neophodnih politika i akcija u smislu stvaranja objektivnih i subjektivnih uslova za primenu vaspitnih naloga, u celosti ili u pojedinim njegovim modalitetima. Isto važi i za vaspitnu meru posebnih obaveza.

Zaključak

U ovom radu posebnu pažnju posvetili smo, s jedne strane, prikazu indikatora koji su kreirani na globalnom nivou i koji su ustanovljeni kao standardi relevantni za sistem maloletničkog pravosuđa, a sa druge strane koracima koji se čine ka unapređenju sistema prikupljanja i praćenja podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji. U tom smislu posebno smo se skoncentrisali na prikaz neophodnih mera za unapređenje ove oblasti, koje su od strane *Saveta* dostavljene relevantnim ministarstvima i institucijama i koje vidimo kao važan korak u smislu kreiranja uslova za uspostavljanje „dobre statistike maloletničkog pravosuđa“, odnosno kao dobru osnovu za jasnije sagledavanje stanja maloletničkog kriminaliteta, s ciljem kreiranja jedinstvenih politika na lokalnom i nacionalnom nivou za suzbijanje i prevenciju ove pojave.

Međutim, u trenutku pisanja ovog rada, ukoliko izuzmemmo učinjene izmene i dopune obrazaca SK-3 i SK-4 Republičkog zavoda za statistiku Srbije, moramo imati u vidu da smo u najvećoj meri u ovoj oblasti još uvek ostali na „preporukama“ *Saveta*. S druge strane, neophodno je da postojeće baze podataka, koje postoje u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP-a, pogotovo brojčani podaci o krivičnim delima po godini izvršenja od strane maloletnika, u najkraćem mogućem roku postanu široko dostupni naučnoj i stručnoj javnosti, odnosno da budu učinjeni javnim postavljanjem na sajtu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, na šta je posebno ukazao i *Savet*. Takođe, mišljenja smo da je celishodno Statističke izveštaje maloletničkog kriminala, koji se vode od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, inovirati i odrediti strukturu statističkih pregleda namenjenih javnom publikovanju¹³ (obim, vrstu podataka, indikatora sagledavanih pojava, forme izvešta-

¹³ Na sajtu MUP-a u okviru linka „Deca i policija“ dostupno na: <http://prezentacije.mup.gov.rs/Deca/cir/index.html>, stranici pristupljeno 15.10.2012. i u Statističkom godišnjaku Republičkog zavoda za statistiku.

vanja u kojoj treba da budu navedeni i korišćeni različiti statistički metodi)¹⁴, kao i ko će i kada ažurirati i kome dostavljati podatke. U tom smislu Savet je u svom pismu ministru unutrašnjih poslova i predložio: 1) klasifikovanje krivičnih dela prema zakonskoj strukturi *Krivičnog zakonika* i posebnih zakona, kao i po oblastima kriminala – na opšti, privredni, visokotehnološki, ekološki i politički kriminal (prema mestu izvršenja dela i po policijskim upravama – 1-27), iskazivanje podataka prema urbanom/ruralnom području, uspostavljanje posebnog praćenja krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika od 14. do 18. godine života (odvojeno od dece i punoletnih lica), a za pojedina dela ili odabrane Glave krivičnih dela KZ i navođenje svojstva između učinjoc i oštećenog krivičnim delom i mesta (u smislu ulice, kuće/stana, škole, sportskih objekata, ugostiteljskih/zabavnih lokala, prodajnih mesta i sl.), klasifikovanje podataka o ukupnom broju krivičnih prijava podnetih prema maloletnicima prema policijskim upravama, takođe, uspostavljanje redovnog prikupljanja podataka koji se odnose na vrstu odluke i razloge ne pokretanja postupka, odnosno odbačaja prijave, uključujući i podatke o prekvalifikaciji krivičnog dela; 2) pored postojeće klasifikacije maloletnih lica prema polu i uzrastu (deca, mlađi i stariji maloletnici) uspostavljanje praćenja i prema saučesništvu za maloletnike uzrasta od 14. do 18. godine života; 3) uspostavljanje redovnog prikupljanja podataka o broju maloletnika lišenih slobode prema policijskim upravama, vrsti krivičnog dela i razloga lišenja slobode; 4) izdvajanje listinga o maloletnim učinjocima krivičnih dela (koji će se voditi odvojeno od podataka o punoletnim licima u okviru Jedinstvenog informacionog sistema MUP 8; 5) kao i uspostavljanje odvojenog izveštavanja o podacima u vezi pritužbi dece i maloletnika (kao i njihovih roditelja/staralaca) na postupanje policije.

Naravno potpuno smo svesni da navedeni koraci ka uspostavljanju „dobre statistike maloletničkog kriminaliteta”, su u osnovi vezani za unapređenje statistike opštег kriminaliteta i da moraju da budu deo sveobuhvatne reforme u ovoj oblasti. S druge strane reforma sistema prikupljanja i praćenja podataka relevantnih za sistem maloletničkog pravosuđa i stanje maloletničkog kriminaliteta mora biti sinhronizovana na nivou resornih ministarstava, kao i ovlašćenih ustanova i institucija. Mišljenja smo da ova reforma mora biti i efikasnija u smislu vremenske realizacije, jer je od ogromnog značaja za praćenje

¹⁴ Poput izražavanja procene stanovništva maloletnih lica (dece i maloletnika) i broja prijavljenih maloletnih lica (dece i maloletnika) učinjoc krivičnih dela – stopa na 100.000 maloletnih lica (dece i maloletnika) u odnosu na broj prijavljenih maloletnih učinjoc krivičnih dela (deca i maloletnika).

trendova u ovoj oblasti, odnosno za kreiranje i usmeravanje neophodnih politika i akcija na lokalnom i nacionalnom nivou s ciljem prevencije i suzbijanja maloletničkog kriminaliteta.

Literatura

Begović, B. (2012) Statistika kriminala: osnovni metodološki problemi i moguća rešenja. U: Kron, L. (ur.) *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 27-45.

Ignjatović, Đ. (2011) *Kriminologija* (jedanaesto izmenjeno izdanje). Beograd: Dosije studio.

Indikatori u maloletničkom pravosuđu – analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa (2009) Beograd: UNICEF Srbija & Republički zavod za statistiku Srbije (neobjavljeni dokument).

Coordination Panel on Juvenile Justice, ECOSOC Resolution 1997/30.

Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators (2007) New York: UN Office on Drugs and Crime.

NeOstvarivanje prava deteta u Srbiji – gledano iz ugla deteta i odraslih (2008) Beograd: Centar za prava deteta.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/05.

Pravilnik o upravi u javnim tužilaštвima, Službeni glasnik RS, br. 110/09 i 87/10.

Stevanović, I. (u štampi) Kretanje broja izrečenih vaspitnih mera posebnih obaveza prema vrsti krivičnog dela, starosti i polu maloletnih učinilaca za period 2007-2011. godine. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*.

Stevanović, I. (2012) Pravac reforme sistema maloletničkog pravosuđa u Republici Srbiji u 2012. godini – mere, sankcije i načini vođenja evidencija. U: Kron, L. (ur.) *Delikt, kazna i mogućnost socijalne profilakse*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 245-255.

Sudski poslovnik, Službeni glasnik RS, br. 110/09.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/05.

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/11.

Internet izvori

„Maloletni učinoci krivičnih dela u Republici Srbiji”, *Saopštenje – Statistika pravosuđa*, Republički zavod za statistiku, br. 195, god. LXII, od 13. jula 2012. godine, dostupno na sajtu www.stat.gov.rs, stranici pristupljeno 15.10.2012.

<http://prezentacije.mup.gov.rs/Deca/cir/index.html>, stranici pristupljeno 15.10.2012.

IVANA STEVANOVIC

Steps towards improving the system of records, collection and monitoring of data relevant to statistics within the system of juvenile justice in the Republic of Serbia

The paper emphasises the importance of „good statistics of juvenile justice“ as one of the basis for a clearer overview of the juvenile crime situation, in order to create unique policies at local and national levels for the suppression and prevention of this phenomenon, and to create appropriate areas for action in terms of improving the system reform. The author particularly gives a review of the „Global Indicators in Juvenile Justice“ which present the basic set of data and comparative tool that provides a basis for the assessment and evaluation of services and policies in the field of juvenile justice, and highlights the importance of compatibility of „national indicators“ with them.

Particular attention in the paper has been devoted to the overview and analysis of the necessary measures to improve this field, that were prepared and delivered to the relevant ministries and institutions by the Council for Monitoring and Promoting the work of Bodies Engaged in Criminal Proceeding and Enforcement of Juvenile Criminal Sanctions Involving Juveniles – Juvenile Justice Council (hereinafter: the Council). It was pointed, first of all, at the suggestions made by the Council to the Ministry of Justice with the aim to improve the Program for automated record keeping, at the necessary changes of the Court rules, and certain amendments to Forms SK-3 and SK-4 of the Statistical Office of the Republic of Serbia were presented.

Keywords: records, data collection and monitoring, system, improvement.

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

TEMIDA

Septembar 2012, str. 67-76

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1203067V

Pregledni rad

Značaj istraživanja koncentracije kriminaliteta kao mere ponovljene viktimizacije¹

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ*

Poznato je da se veliki procenat krivičnih dela vrši nad žrtvama koje su prethodno već bile viktimizovane. Usmeravanje preventivnih mera ka ponovnim žrtvama može pomoći da se smanji broj slučajeva ponovljene viktimizacije i na taj način istovremeno smanji stopa kriminaliteta. Da bi se to postiglo, neophodno je najpre identifikovati slučajeve ponovljene viktimizacije. Istraživanje koncentracije kriminaliteta je veoma važno za razumevanje trendova kriminaliteta i otkrivanje oblasti sa ponovljenom viktimizacijom. Znanje o koncentraciji kriminaliteta može da doprinese planiranju preventivnih strategija. Ukoliko je visoka koncentracija kriminaliteta, preventivne strategije će biti usmerene ka pojedincima koji su pod rizikom ponovljene viktimizacije. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj istraživanja koncentracije kriminaliteta kao parametra koji označava meru ponovljene viktimizacije.

Ključne reči: ponovljena viktimizacija, koncentracija kriminaliteta.

Uvod

Statistički podaci imaju veliki značaj za sagledavanje dinamike i strukture kriminaliteta, i za planiranje kaznene politike. Činjenica je, međutim, da oni imaju svoja ograničenja. Zaključci o kretanju kriminaliteta i komparativne analize se najčešće izvode na osnovu podataka o incidenciji kriminaliteta, odnosno stopi kriminaliteta. Istraživanje podataka o prevalenciji i koncentraciji kri-

¹ Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju”, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Danica Vasiljević-Prodanović je asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. E-mail: vp.danica@gmail.com

minaliteta je relativno zanemareno, a u praksi se veoma teško obavlja. Međutim, razmatranje ovih parametara može u velikoj meri doprineti sagledavanju trendova kriminaliteta i usmeriti aktivnosti na njegovoj prevenciji i suzbijanju. Poznavanje koncentracije kriminaliteta je posebno značajno za izučavanje fenomena ponovljene viktimizacije. Poznato je da postoje krivična dela koja se odlikuju visokom tamnom brojkom i koja se učestalo ponavljaju nad istom žrtvom. Otkrivanje slučajeva ponovljene viktimizacije ima, stoga, višestruki značaj, kako na planu prevencije kriminaliteta, tako i u fokusiranju aktivnosti službi za podršku žrtvama.

Merenje kriminaliteta

Postoje tri osnovna sistema za prikupljanje i beleženje podataka o kriminalitetu: (1) zvanični izveštaji – policijske, sudske i penalne statistike; (2) ankete samoprijavljivanja kojima učinioци anonimno prijavljuju krivična dela koja su učinili; (3) ankete o viktimizaciji kojima žrtve prijavljuju svoja iskustva viktimizacije. Svaki od ova tri sistema ima svoje prednosti, ali takođe ograničenja i nedostatke. Smatra se da su policijske statistike najvalidniji zvanični izvor podataka o kretanju kriminaliteta, ali one ne mogu pružiti celovitu sliku, prvenstveno zbog postojanja tamne brojke. Da bi neko delo bilo zvanično prijavljeno potrebno je da budu ispunjena najmanje tri osnovna preduslova. Prvo, svest da je učinjeno krivično delo; drugo, spremnost žrtve ili svedoka da prijavi delo; i treće, da policija konstatiše da je prekršen zakon. Ako izostane bilo koji od ovih elemenata, delo neće biti uvršteno u zvaničnu statistiku. Ankete samoprijavljivanja omogućavaju evidentiranje nekih krivičnih dela koja nisu otkrivena od strane policije, ali one nisu prikladne za prijavljivanje teških krivičnih dela. One se obavljaju na uzorku izabranom iz opšte populacije, tako da ne obuhvataju učinioce krivičnih dela koji se nalaze u zatvoru, što ostavlja znatan broj izvršenih krivičnih dela i žrtava izvan domašaja ovih anketa. Ankete o viktimizaciji pružaju veoma precizne podatke o obimu kriminaliteta, a procene stope kriminaliteta na osnovu ovih podataka su znatno veće u odnosu na policijsku statistiku. Prema nekim ocenama, samo polovina krivičnih dela evidentiranih anketama o viktimizaciji je prijavljena policiji. Najpoznatije ankete o viktimizaciji su *British Crime Survey* u Engleskoj i Velsu, *National Crime Victimization Survey* u SAD, i *International Crime Victims Survey*.

Kriminalitet na određenom području se najčešće izražava incidencijom, koja se određuje kao odnos broja krivičnih dela prema broju stanovnika (npr. na 1.000 ili 100.000 stanovnika) u određenom vremenskom periodu. Postoje, međutim, još dva pokazatelja koji se mnogo ređe koriste u analizama kretanja kriminaliteta na nekom prostoru: prevalencija i koncentracija kriminaliteta. Prevalencija označava odnos broja aktuelnih žrtava krivičnih dela prema broju stanovnika (potencijalnih žrtava). Prevalencija pokazuje stepen rizika viktimizacije na datom prostoru u određenom vremenskom periodu. Koncentracija kriminaliteta se izračunava kao odnos broja krivičnih dela prema broju žrtava (Rogerson, 2004). Drugim rečima, prevalencija pokazuje prosečan broj žrtava, incidencija prosečan broj krivičnih dela, a koncentracija prosečan broj krivičnih dela po žrtvi. Matematički posmatrano, incidencija predstavlja proizvod prevalencije i koncentracije.

Svaka mera kriminaliteta može biti korisna za određene svrhe, jer osvetljava problematiku kriminaliteta sa druge pozicije. Problem nastaje ukoliko se suviše oslanjamo na samo jedan od parametara. Usled nepotpunih i nepreciznih informacija dobijenih putem zvanične statistike otežana je i analiza podataka. Uzmimo npr. podatke o krivičnom delu nasilja u porodici. U 2004. godini je policiji prijavljeno 1.009 slučajeva nasilja u porodici, dok je tokom 2010. prijavljeno 3.857 slučajeva. Šta možemo da zaključimo iz ovih brojki? Da li je broj krivičnih dela nasilja u porodici porastao u ovom periodu skoro 4 puta? Da li su žrtve tokom 2010. bile spremnije da prijave krivična dela? Koliki je broj žrtava? Šta je sa brojem slučajeva ponovljene viktimizacije? Ovo su pitanja na koja ne možemo da odgovorimo samo na osnovu navedenih podataka.

Kada se statistički podaci koriste za opisivanje kriminaliteta, najčešće se greši u tome što se previše naglašava podatak o incidenciji, odnosno broju krivičnih dela. Ukoliko se zanemare drugi parametri osim incidencije, gubi se izvida činjenica da postoje određene vrste krivičnih dela koja se odlikuju visokom koncentracijom, kao npr. nasilje u porodici, dok kod drugih postoji visoka prevalencija (npr. imovinska krivična dela). Dve oblasti sa jednakom incidencijom mogu imati potpuno različite prevalencije (broj žrtava) i koncentracije kriminaliteta.

Ponovljena viktimizacija i koncentracija kriminaliteta

Ponovljena viktimizacija, reviktimizacija ili višestruka viktimizacija su termini kojima se označava ponovljeno izvršenje krivičnih dela nad nekom osobom, lokacijom ili objektom. Postoje i uže definicije, prema kojima se pod ponovljenom viktimizacijom podrazumevaju samo slučajevi viktimizacije jedne osobe, lokacije ili objekta krivičnim delom iste vrste, učinjenim od strane istog učinioca ili učinilaca koji su međusobno povezani. U ranijim istraživanjima (Johnson i sar., 1973; Ziegenhagen, 1976) korišćen je i termin recidivna viktimizacija, nastao po analogiji sa recidivnim prestupništvom. Kritičari smatraju da je ovaj termin neprikladan zato što u određenoj meri implicira krimicu žrtve za pretrpljenu viktimizaciju (Farrell, 1992).

U istraživanju iz 1976. godine Ziegenhagen je zaključio da su „recidivne žrtve“ nasilnog kriminaliteta u većem procentu nižeg socio-ekonomskog položaja i pretežno osobe muškog pola. Nedostatak ove studije se sastoji u tome što je ograničena na nasilni kriminalitet, a uzorak je biran na osnovu policijskih podataka o prijavljenim slučajevima nasilništva i razbojničkih krađa. Činjenica da nisu korišćeni podaci o nasilju u porodici objašnjava zaključak o većoj zastupljenosti muškaraca kao ponovljenih žrtava nasilnog kriminaliteta (Farrell, 1992).

Značaj istraživanja fenomena ponovljene viktimizacije je svojevremeno naglasio R. Sparks u svojim radovima. On je smatrao da ponovljena viktimizacija nije slučajan incident i da u određenim momentima postoji „sklonost osobe ka ponovljenoj viktimizaciji“ koja zavisi od „socijalnih, psiholoških, ekonomskih, kulturnih i prostorno-vremenskih svojstava“ (Sparks, 1981: 772).

Pease je istakao da je prethodna viktimizacija najbolji prediktor moguće reviktimizacije (Pease, 1998). Mnoga istraživanja su pokazala da se ponovna viktimizacija često dešava nedugo nakon prethodne viktimizacije i da rizik opada tokom vremena. Polvi i sar. su zaključili da je „verovatnoća ponovljene provalne krađe, u roku od mesec dana nakon prethodne provale, dvanaest puta veća od očekivane stope“. Polovina slučajeva ponovljenih provalnih krađa se dešava nedelju dana nakon prvog incidenta (Polvi i sar., 1991: 412).

Statistički podaci o kriminalitetu pokazuju da je kriminalna viktimizacija koncentrisana na malom procentu žrtava, ali ta činjenica nije u dovoljnoj meri našla potvrdu u praksi prikupljanja podataka i kriminološkim istraživanjima (Ellingworth i sar., 1995). Značanije interesovanje za ispitivanje fenomena koncentracije kriminaliteta javilo se tek tokom 1990-ih godina sa radovima Farrell-a i Pease-a.

Farrell i Bouloukos su koristili podatke iz Međunarodne ankete o viktimizaciji (*International Crime Victims Survey*) kako bi izvršili komparativnu analizu ponovljene viktimizacije u različitim zemljama. Oni su u svojoj studiji uveli posebnu meru kriminaliteta – stopu ponovljene viktimizacije i definisali je kao „procenat kriminalnih incidenata datog tipa koji se ponavljaju prema nekoj osobi ili domaćinstvu u određenom vremenskom periodu“ (Farrell, Bouloukos, 2001: 6). U većini ispitanih zemalja stopa ponovljene viktimizacije je prilično ujednačena i kreće se od 40-60% za ponovljene seksualne delikte, oko 40% za ponovljena nasilna dela i od 20-40% za ponovljene krađe.

Istraživanje koje su sproveli Tseloni i sar., koristeći podatke iz anketa o viktimizaciji u Engleskoj i Velsu (*British Crime Survey*), Holandiji (*Police Monitor Victim Survey*) i SAD (*National Crime Victimization Survey*), je pokazalo da dve evropske zemlje imaju približno jednaku prevalenciju provalnih krađa (8,1% ukupnog broja domaćinstava), dok je prevalencija ponovljenih provala 1,6%. Značajan je podatak da ovih 1,6% domaćinstava pretrpi oko 40% ukupnog broja provalnih krađa, što ukazuje na visoku koncentraciju ovih krivičnih dela (Tseloni i sar., 2004).

Značaj ponovljene viktimizacije za prevenciju kriminaliteta

Činjenica je da je kriminalitet raspodeljen neravnomerno. Zbog toga je važno da se identificuje gde i kako treba primeniti preventivne mere. Na taj način se mogu pravilno upotrebiti resursi kojima se raspolaze. Poznavanje svih parametara kojima se opisuje kretanje stope kriminaliteta ima uticaj na planiranje preventivnih strategija. Ukoliko je u određenoj oblasti visoka prevalencija kriminaliteta (viktimizovan je veliki broj lica, domaćinstava ili imovine) primenjivaće se strategije koje su usmerene ka smanjenju opšteg rizika viktimizacije. Nasuprot tome, ukoliko se ustanovi da je visoka koncentracija kriminaliteta (mali broj žrtava velikog broja krivičnih dela) preventivna strategija će biti individualno orijentisana.

Ellingworth i sar. smatraju da podaci o koncentraciji kriminaliteta moraju biti obuhvaćeni rutinskim statistikama i javno publikovani, kako bi mogli doprineti prevenciji kriminaliteta i koristiti službama za podršku žrtvama (Ellingworth i sar., 1995).

U diskusiji svog istraživanja Kleemanns naglašava da znanja o ponovljenoj viktimizaciji mogu doprineti planiranju aktivnosti na prevenciji provalnih

krađa. On zaključuje da pažnju treba usmeriti na stambene objekte koji su već bili provaljeni i primeniti preventivne mere (alarmni uređaji, komšijski nadzor i sl.) neposredno nakon prethodne provale. Saznanje o ponovljenoj viktimizaciji može poslužiti i za otkrivanje provalnika. Ako je poznato da ponovljene provale veoma često vrši ista osoba, potpuno je razumljivo da policija istraži da li je ona umešana i u slučaj ponovne provale (Kleemans, 2001). Grove i sar. su obavili sistematsku meta-analizu efekata programa prevencije ponovljene viktimizacije. Analiza je pokazala da mere situacione prevencije mogu doprineti redukciji ponovljenih provalnih krađa (Grove i sar., 2012).

Laycock smatra da je moguće osmisliti i realizovati programe kojima bi se uticalo na smanjenje broja slučajeva ponovljene viktimizacije, i na taj način istovremeno delovalo na redukovanje kriminaliteta. Pritom je od velikog značaja proučavanje uticaja ekonomskog statusa žrtve na viktimizaciju (Laycock, 2001). Ovom temom su se bavili autori poput Thacher-a, koji je pokazao da postoje nejednakosti u distribuciji viktimizacije. Prema njegovim nalazima, krivična dela nasilja i provalnih krađa su mnogo više koncentrisana među siromašnjima. Analiza podataka za 2000. godinu je pokazala da su siromašni pod tri puta većim rizikom viktimizacije nasilnim kriminalom nego bogati (Thacher, 2004).

Otkrivanje slučajeva ponovljene viktimizacije

Identifikovanje slučajeva ponovljene viktimizacije je važno i sa stanovišta prevencije kriminaliteta, i sa aspekta podrške žrtvama. Ukoliko se aktivnosti usmere na one koji su bili izloženi ponovljenoj viktimizaciji može se ostvariti i smanjenje ukupnog kriminaliteta i pružiti pomoć onima kojima je potrebna. Na taj način znanje o ponovljenoj viktimizaciji doprinosi i prevenciji kriminaliteta i radu službi za podršku žrtvama (Lindgren, Nikolić-Ristanović, 2011).

Najprecizniji podaci o viktimizaciji i ponovljenoj viktimizaciji se mogu dobiti direktno od žrtava putem anketa o viktimizaciji, ali one „iziskuju suviše vremena i sredstava da bi se sprovodile regularno“ (Rogerson, 2004: 17). Iako su pouzdane za otkrivanje lokacija i lica koja su podložna ponovljenoj viktimizaciji, često se javlja problem vremenskog određivanja događaja. Što je više vremena proteklo od incidenta, ljudi se teže mogu setiti kada se on tačno dogodio, tako da može doći do preklapanja podataka ukoliko se ankete periodično sprovode na istom uzorku. Nedostatak anketa je i u tome što ispitanici prijavljuju incidente koje oni percipiraju kao krivična dela, što ne mora biti slu-

čaj sa pravne tačke gledišta. Naravno, važi i suprotno: ispitanik neće prijaviti incident koji ne doživljava kao krivično delo ili za koji prepostavlja da je uobičajen interpersonalni konflikt (čest slučaj kod nasilja u porodici).

Policjske statistike, s druge strane, prikazuju umanjene brojke o obimu kriminaliteta, pa samim tim i revictimizacije. Žrtve, iz različitih razloga, nisu uvek spremne da prijave delo policiji. Nekada je razlog prethodno negativno iskustvo sa policijom, strah od mogućih neprijatnosti ili strah od moguće odmazde učinioца. U slučaju lakših imovinskih dela žrtva će se često radije „pomiriti“ sa manjim materijalnim gubitkom, nego da prolazi kroz policijsku proceduru znajući da je mala verovatnoća namirenja štete. Podaci iz policijskih izvora se prvenstveno koriste za statističke analize kretanja kriminaliteta i nisu specijalno namenjeni za otkrivanje slučajeva ponovljene viktimalizacije (Ellingsworth i sar., 1995). Računarske baze podataka koje koristi policija veoma često su neupotrebljive za lociranje ponovljene viktimalizacije zbog načina na koji se podaci beleže i grešaka koje se javljaju prilikom unosa. Unapređenje računarskih programa i procedura za unos podataka može povećati pouzdanost u lociranju hroničnih žrtava. Ratcliffe i McCullagh su pokazali da se primenom geografskih referenci u beleženju podataka može povećati preciznost i brzina detektovanja slučajeva ponovljene viktimalizacije (Ratcliffe, McCullagh, 1998).

Prema Rogerson-u, identifikovanje slučajeva ponovljene viktimalizacije se može unaprediti na više načina: (1) Poboljšanjem standarda za prikupljanje podataka, što obuhvata i tehnička rešenja i obuku osoblja koje vrši prikupljanje podataka; (2) Podsticanjem žrtava da prijavljuju krivična dela, bilo direktno policiji, bilo obezbeđivanjem alternativnih mogućnosti za prijavljivanje; (3) Koristeći pomoć partnerskih organizacija koje su u kontaktu sa žrtvama; (4) Uključivanjem partnerskih organizacija u sistem pružanja usluga, kako bi se omogućilo pravovremeno reagovanje (Rogerson, 2004).

Zaključna razmatranja

Otkrivanju i evidentiranju slučajeva ponovljene viktimalizacije ne posvećuje se dovoljna pažnja zato što krivično pravosuđe još uvek nije fokusirano na žrtve. Zvanična statistika je zainteresovana za brojanje krivičnih dela i učinilaca. Policijske baze podataka obično sadrže nepotpune podatke o prijavljenim slučajevima, koji su praktično neupotrebljivi za analize koje se odnose na žrtvu. Od 2007. godine, zahvaljujući inicijativi Viktimološkog društva Srbije,

u domaću pravosudnu statistiku su uvršteni podaci o žrtvama kriminala. Na ovaj način je omogućeno dobijanje informacija koje mogu biti korisne za planiranje prevencije, ali takođe i aktivnosti usmerenih prema žrtvi. Sudeći prema iskustvima drugih zemalja, jedan od glavnih problema odnosi se na metodologiju prikupljanja i evidentiranja podataka o prijavljenim slučajevima viktimizacije u policijskim bazama. Stoga je, pored razvijanja metodologije prikupljanja podataka o kriminalu i viktimizaciji, neophodno razviti sistem za evidentiranje i obradu podataka koji će obuhvatiti detaljne informacije o žrtvama. Pored toga, neophodno je raditi na edukaciji i senzibilizaciji policijskih službenika i drugih osoba (iz vladinog i nevladinog sektora) za rad sa žrtvama. Značajan izvor podataka o ponovljenoj viktimizaciji mogu pružiti zdravstveni radnici, pa je jedna od preporuka njihovo edukovanje i angažovanje na evidentiranju podataka o žrtvama. I na kraju, osnovni preduslov za identifikovanje slučajeva ponovljene viktimizacije jeste spremnost žrtve da prijavljuju krivična dela i pružiti im za to i alternativne mogućnosti.

Literatura

- Ellingworth, D., Farrell, G., Pease, K. (1995) A victim is a victim? Chronic victimization in four sweeps of the British crime survey. *British Journal of Criminology*, 3, str. 360-365.
- Farrell, G. (1992) Multiple victimization: Its extent and significance. *International Review of Victimology*, 2, str. 85-102.
- Farrell, G., Pease, K. (eds.) (2001) *Repeat victimization*. Monsey: Criminal Justice Press.
- Farrell, G., Bouloukos, A. (2001) International overview: A cross-national comparation of rates of repeat victimization. In: G. Farrell, K. Pease (eds.) *Repeat victimization*. Monsey: Criminal Justice Press, str. 5-25.
- Grove, L., Farrell, G., Farrington, D., Johnson, S. (2012) *Preventing repeat victimization: A systematic review*. Brå: Swedish National Council for Crime Prevention.
- Kleemans, E. (2001) Repeat burglary victimization: Results of empirical research in the Netherlands. In: G. Farrell, K. Pease (eds.) *Repeat victimization*. Monsey: Criminal Justice Press, str. 53-68.

-
- Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011) *Žrtve kriminaliteta: Međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona.
- Laycock, G. (2001) Hypothesis-based research: The repeat victimization story. *Criminology and Criminal Justice*, 1, str. 59-82.
- Pease, K. (1998) *Repeat victimization: Taking stock*. London: Home Office.
- Polvi, N., Looman, T., Humphries, C., Pease, K. (1991) The time course of repeat burglary victimization. *British Journal of Criminology*, 4, str. 411-414.
- Ratcliffe, J., McCullagh, M. (1998) Identifying repeat victimization with GIS. *British Journal of Criminology*, 4, str. 651-662.
- Rogerson, M. (2004) *Crime incidence, prevalence and concentration in NDCs: Implications for practice. Research report 45*. Sheffield: University of Huddersfield.
- Sparks, R. (1981) Multiple victimization: Evidence, theory and future research. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2, str. 762-778.
- Thacher, G. (2004) The rich get richer and the poor get robbed: Inequality in U.S. criminal victimization, 1974-2000. *Journal of Quantitative Criminology*, 2, str. 89-116.
- Tseloni, A., Wittebrood, K., Farrell, G., Pease, K. (2004) Burglary victimization in England and Wales, the United States and the Netherlands: A cross-national comparative test of routine activities and lifestyle theories. *British Journal of Criminology*, 1, str. 66-91.

Concentration of crime as a measure of repeat victimization

It is well known that large proportion of all crimes are committed against victims who have been victimized before. Focusing preventive measures on repeat victims may help reduce repeat victimization as well as the crime rate. In order to achieve this, we have to identify cases of repeat victimization. Research on concentration of crime is very important for understanding crime trends and detecting areas with repeated victimization. Knowledge of concentration of crime may help planning of preventive strategies. If there is a high concentration of crime, prevention strategy will be oriented to individuals that are at risk of repeated victimization. The aim of this paper is to highlight the significance of research on concentration of crime as a parameter indicating the extent of repeated victimization.

Key words: repeat victimization, concentration of crime.

Evidentiranje podataka o kriminalitetu i žrtve

TEMIDA

Septembar 2012, str. 77-98

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1203077S

Pregledni rad

Mesto žrtve u evidencijama nasilja nad decom¹

LJILJANA STEVKOVIĆ*

Mogućnost sagledavanja obima, prevalence i incidence nasilja nad decom, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou, određena je načinom merenja i vrstom dostupnih podataka o ovom obliku kriminaliteta. Polazna osnova za uspešne mere prevencija i suzbijanja viktimizacije dece jeste upravo efikasan sistem evidentiranja i prikazivanja podataka o nasilju kojem su izložena, zasnovan na informacijama o incidentu, porodici, izvršiocu i žrtvi. Ovaj rad ima za cilj da identificuje i analizira načine evidentiranja i vrstu dostupnih podataka o nasilju nad decom, kao i mesto deteta žrtve u zvanično prikazanim podacima, na svetskom i državnom nivou. Pri tome, rad je nastao na osnovu istraživanja relevantne svetske i domaće literature iz oblasti pravosudne i statistike socijalne zaštite, publikacija baziranih na podacima pravosudnih organa, onih baziranih na primeni anketa o viktimizaciji i drugim prospektivnim ili retrospektivnim istraživanjima iskustva nasilne viktimizacije u detinjstvu. Na samom kraju dat je prikaz analize pristupa Srbije ovoj oblasti.

Ključne reči: deca, žrtve, zaštita, podaci, evidentiranje.

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada autorke na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje*, br. 179044, rukovoditeljka prof. dr Vesna Nikolić Ristanović; i projektu *Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije*, br. 47011, rukovodilac prof. dr Vladan Joldžić. Oba projekta finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Ljiljana Stevković je istraživačica pripravnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja, demonstratorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i istraživačica volontarka u Vikičimološkom društvu Srbije. E-mail: stevkoviclj@gmail.com

Uvod

Viktimizacija dece² različitim oblicima nasilja i u različitim kontekstima budi pažnju istraživača, praktičara i međunarodnih eksperata i organizacija, sa ciljem iznalaženja načina utvrđivanja stvarnog obima problema, posledica i, što je još važnije, pravovremenih i što efikasnijih metoda zaštite potencijalnih i postojećih žrtava. U tom procesu posebna pažnja se posvećuje potrebi implementacije sistema prikupljanja i evidentiranja podataka o nasilju nad decom, kao i na tim podacima zasnovanog sistema praćenja pojave na nacionalnom nivou. Zemlje potpisnice Konvencije o pravima deteta, uključujući i Srbiju, pored ostalih aktivnosti na planu zaštite dece, imaju obavezu da razviju i implementiraju adekvatan sistem evidentiranja i monitoringa nasilne viktimizacije dece u svim okolnostima (porodica, škola, institucije socijalne zaštite, institucije za izvršenje krivičnih sankcija). U tom kontekstu prikupljanje i evidentiranje podataka o nasilju nad decom predstavlja aktivnost u sklopu praktične realizacije principa najboljeg interesa deteta (ChildONEurope, 2007:7; 2009:1). Potreba monitoringa viktimizacije dece proizilazi i iz zahteva Komiteta za prava deteta Ujedinjenih Nacija, kao neophodan element u praćenju i evaluaciji uspeha u primeni Konvencije o pravima deteta i proceni konkretnih aktivnosti preduzetih na planu zaštite dece žrtava. Pored toga, na međunarodnom planu sve više se javlja potreba za poređenjem podataka u pogledu obima i karakteristika nasilja nad decom i praćenjem trendova na globalnom nivou, što je značajno otežano činjenicom da ovaj oblik nasilnog kriminaliteta karakterišu različita terminološka određenja pojavnih oblika, različita pravna regulativa i različiti izvori i vrsta dostupnih podataka.

Cilj ovog rada je identifikovanje i analiza načina evidentiranja i vrste dostupnih podataka o nasilju nad decom, sa posebnim akcentom na mestu deteta žrtve u zvanično prikazanim podacima. Rad je nastao kao rezultat istraživanja relevantne svetske i domaće literature iz oblasti pravosudne i statistike socijalne zaštite³, potom publikacija baziranih na podacima pravosudnih organa, kao i publikacija baziranih na primeni anketa o viktimizaciji i drugim prospektivnim ili retrospektivnim istraživanjima iskustva nasilne viktimizacije u

² Za potrebe rada pod detetom, u skladu sa Konvencijom o pravima deteta, podrazumevam osobu od rođenja do navršene 18. godine života.

³ Autorka je pošla od pretpostavke da se i u statistikama iz oblasti socijalne zaštite najpre mogu pronaći podaci o nasilnoj viktimizaciji dece, prvenstveno imajući u vidu starateljsku ulogu centara za socijalni rad u Srbiji i bivšim jugoslovenskim republikama.

detinjstvu⁴. Takođe, istraživanjem je obuhvaćena i pretraga internet prezenta-cija statističkih zavoda, nadležnih ministarstava i drugih relevantnih službi koje bi mogле sadržati podatke o deci žrtvama nasilja. Analiza je izvršena na među-narodnom nivou, obuhvatajući Sjedinjene Američke Države, Kanadu, Evropu i zemlje Balkana. U posebnom delu rada prikazana je analiza pristupa Srbije evi-dentiranju i prikazu podataka o viktimizaciji dece, sa ciljem utvrđivanja pozitiv-nih i negativnih aspekata u odnosu na primere dobre prakse iz sveta.

Indikatori za merenje nasilja nad decom

Imajući u vidu globalnu masovnost nasilja nad decom⁵ i činjenicu da isku-stva dece sa nasilnom viktimizacijom često ostaju neotkrivena, tokom rea-lizacije globalne studije Ujedinenih nacija o nasilju nad decom, po prvi put je istaknuta potreba za utvrđivanjem indikatora za merenje ovog osetljivog i globalno prisutnog negativnog društvenog fenomena. Nakon istraživanja lite-rature iz oblasti socijalne zaštite, medicine i psihologije, tokom 2004. i 2005. godine, UNICEF je sastavio preliminarnu listu indikatora koja je ubrzo upotpunjena dodatnim indikatorima u oblastima u kojima, prema mišljenju naučne javnosti i predstavnika agencija za zaštitu prava deteta, nedostaju podaci ili je pak potrebna dopuna postojećih podataka dodatnim informacijama (UNICEF, 2007:3; ChildONEurope, 2007). Tako utvrđena lista indikatora je prilikom eks-pertske konsultacije u više navrata revidirana tokom 2006. godine, sa ciljem kreiranja takve liste koja će biti u skladu sa potrebama UNICEF-a u pogledu merenja i evaluacije, kao i potreba eksperata u pogledu vrste podataka. Pri tome, indikatori nisu dizajnirani samo za merenje incidence i prevalence nasi-lja nad decom, nego i za utvrđivanje preduzetih aktivnosti na planu zaštite dece, sa ciljem kreiranja efikasnijih intervencija i mera ukoliko se pokaže da za tim ima potrebe (UNICEF, 2007:6). Predviđeno je da se prilikom merenja

⁴ U prikupljanju materijala za pisanje ovog rada pomogle su mi studentkinje Fakulteta za spe-cijalnu edukaciju i rehabilitaciju, smera Prevencija i tretman poremećaja ponašanja, članice studentske istraživačke grupe na projektu 179044 *Razvoj metodologije evidentiranja kriminali-teta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*: Zorica Milosavljević, Milica Popović, Una Radovanović, Aleksandra Aranđelović i Milica Ratković, kojima se ovom prilikom zahvaljujem.

⁵ Prema procenama WHO preko 40 miliona dece mlađe od 15 godina širom sveta je izloženo nekom obliku nasilja ili zanemarivanju, od čega većina zahteva pomoć lekara ili službe soci-jalne zaštite (UNICEF, 2007).

nasilne viktimizacije dece prikupljaju podaci za dve grupe indikatora: *indikatori okruženja* (environment based indicators) i *indikatori nasilja* (violation indicators).

Indikatori okruženja

Indikatori okruženja se odnose na sve ono iz neposredne okoline deteta što može doprineti njegovoј zaštiti od potencijalne viktimizacije nasiljem ili pak ukazati na rizike od iste. Obuhvataju *samoprijavljeni iskustvo viktimizacije*⁶, *životne veštine deteta* (broj dece koja znaju šta da rade u slučaju nasilja i kome da ga prijave, odnosno broj dece koja prihvataju nasilje kao sredstvo vaspitanja) i *stavove odraslih prema nasilju nad decom* (broj odraslih koji nasilno ponašanje prema deci prihvataju kao poželjni način vaspitanja). Ova tri indikatora su kreirana tako da mogu meriti nasilje kojem su deca izložena u bilo kojem kontekstu, poput porodice, škole ili ustanove kolektivnog smeštaja, pri čemu se informacije koje oni zahtevaju mogu prikupiti samo u okviru populacionih istraživanja, anketiranjem deteta ili odrasle osobe koja se stara o njemu (UNICEF, 2007:8).

Indikatori nasilja

Indikatori nasilja se odnose na informacije u vezi sa nasilnim iskustvima dece koja su registrovana od strane medicinskih, pravosudnih i službi socijalne zaštite, kao i mere preduzete na planu zaštite dece žrtava. Za potrebe ovog seta indikatora predviđeni su indikatori povreda i smrti deteta, sistema zaštite dece i indikatori u vezi sa školom.

Indikatori povreda i smrti deteta se odnose na posledice izazvane nasiljem nad detetom i pomoć pruženu od strane zdravstvenih institucija. Podaci za potrebe ovog indikatora se prikupljaju iz evidencija u okviru zdravstvenog sistema i odnose se na stopu smrti dece usled nasilja, stopu poseta dece zdravstvenoj ustanovi zbog povreda izazvanih nasiljem i stopu hospitalizacije dece zbog povreda izazvanih nasiljem⁷.

⁶ Za period u poslednjih godinu dana.

⁷ Za sva tri indikatora stopa se računa na 100.000 dece iz opšte populacije i za period u poslednjih godinu dana.

U okviru *indikatora sistema zaštite dece* predviđeni su podaci o delatnostima nadležnih službi na planu registrovanja nasilne viktimizacije dece, procene slučajeva i predloženih mera zaštite viktimiranog deteta. Ova grupa indikatora obuhvata podatke o broju zvanično registrovane dece žrtava nasilja (broj dece na 100.000, koji su u poslednjih godinu dana prijavljeni nadležnim službama kao žrtve), potvrđenim slučajevima nasilja (broj na 100.000 dece, u poslednjih 12 meseci), deci žrtvama koja su upućena na tretman (procenat dece koja su u poslednjih godinu dana zbog iskustva nasilne viktimizacije upućena na odgovarajući tretman, oporavak ili psihološku podršku) i korišćenju usluga tretmana, pomoći i podrške (procenat dece žrtava koja su u poslednjih 12 meseci koristila usluge oporavka, reintegracije ili psihološke podrške (UNICEF, 2007:10).

Indikatorima u vezi sa školom ispituje se nasilna viktimizacija dece u školskom okruženju i pri tome se obuhvataju podaci o procentu dece koja odsustvuju iz škole zbog nasilja kojem su izložena⁸ (zato što se boje ili se osećaju nezaštićeno u školi) i politici škole u vezi sa nasiljem (procenat škola sa programima zaštite od nasilja) (UNICEF, 2007:11).

Indikatori iz ove grupe, kao što se može videti, služe prvenstveno za merenje incidence i prevalence nasilne viktimizacije dece, ali isto tako obuhvataju i podatke o funkcionisanju nadležnih službi na planu zaštite dece od nasilja, kao i zaštite nakon iskustva sa nasiljem. Za razliku od indikatora okruženja za koje se podaci prikupljaju od dece i staratelja, za potrebe indikatora nasilja informacije se prikupljaju iz evidencija nadležnih službi i samim tim zavise od razvijenog sistema evidentiranja u njima i vrste informacija koje se redovno registruju.

Predložena lista indikatora za merenje nasilja nad decom nije obavezujuća u smislu nužnosti evidentiranja svih podataka, već je pre kreirana sa ciljem prikupljanja što više bitnih informacija. Da li će neka država uspeti da prikupi i evidentira podatke prema svim indikatorima, ili manje, odnosno više njih, zavisi od razvijenosti zvaničnih sistema evidentiranja i od podataka koji su u njima dostupni. Pri tome, što se više podataka prikupi pruža se mogućnost kompletnijeg uvida u stanje nasilne viktimizacije dece i aktivnosti preduzetih na planu saniranja posledica tih negativnih iskustava i njihove dalje zaštite.

⁸ Odnosi se na period u poslednjih godinu dana.

Međunarodna praksa u oblasti evidentiranja i prikaza podataka o nasilju nad decom

Evidentiranje podataka o nasilju nad decom zasniva se na različitim izvorima, različitoj vrsti i različitim mogućnostima pristupa relevantnim podacima. S obzirom na specifičnost ovog oblika nasilja, koje je usmereno protiv dece, posebno osetljivih žrtava i inkriminisano u svim civilizovanim društvima, pored evidencija koje sadrže podatke isključivo o nasilnicima, analizom je utvrđeno da postoje i različite evidencije koje su primarno fokusirane na decu žrtve. Dok se u pojedinim zemljama, poput Balkana, zvanični prikaz podataka o viktimalizaciji dece zasniva isključivo na pravosudnim statistikama i/ili evidencijama službi socijalne zaštite, u drugim zemljama zvanični podaci su upotpunjeni podacima anketa o viktimalizaciji i epidemioloških, populacionih studija koje se realizuju na nacionalnom, kao i na širem međunarodnom nivou, uz učešće većeg broja država⁹.

Imajući u vidu specifičnu dinamiku odnosa između deteta žrtve i nasilnika, naročito u situacijama kada se u ulozi nasilnika nalazi neko detetu blizak, istraživanja pokazuju da mali broj slučajeva nasilja biva registrovano od strane socijalnih ili policijskih službi, što predstavlja tek „vrh ledenog brega“ (May Chahal, Herczog, 2003). Shodno tome, zvanični podaci ne prikazuju ni približno realnu sliku u pogledu obima i karakteristika nasilne viktimalizacije dece. Poseban problem predstavljaju oni oblici viktimalizacije, poput prisustva deteta nasilju u porodici ili telesnog kažnjavanja, koji se često neopravdano ni ne trebiraju kao nasilje, pa samim tim ni ne registruju u zvaničnim evidencijama.

U nastavku rada biće prikazana praksa pojedinih zemalja sveta i Evrope u oblasti evidentiranja nasilja nad decom, sa posebnim akcentom na vrsti podataka o žrtvama koji se registruju i čine dostupnim.

Kanada

Do podataka o viktimalizaciji dece u Kanadi može se doći uvidom u tri izvora, poput *policijskih statistika* koje pored informacija o nasilniku, sadrže i podatke o deci žrtvama, potom *ankete o viktimalizaciji* i *kanadske studije o inci-*

⁹ Primer jedne takve međunarodne studije koja je prema istoj metodologiji realizovana u 9 balkanskih zemalja, uključujući i Srbiju, je BECAN studija. Nacionalna koordinatorka studije za Srbiju je prof. dr Veronika Išpanović Radojković, a autorka rada je članica istraživačkog tima.

*denci prijavljenog nasilja nad decom*¹⁰. Sve publikacije i svi podaci su dostupni na zvaničnoj internet prezentaciji kanadskog zavoda za statistiku¹¹.

Kada su u pitanju policijske evidencije, u Kanadi se na godišnjem nivou publikuju podaci o prijavljenim slučajevima nasilja u porodici, u okviru kojih se, kao posebna kategorija žrtava, izdvajaju deca. Za merenje nasilja u porodici na godišnjem nivou koriste se podaci Jedinstvenog izveštaja o kriminalitetu (Uniform crime reporting–UCR) i Studije o ubistvima (Homicide survey), pri čemu su izveštaji u pogledu vrste podataka podjednako usmereni kako na karakteristike izvršilaca nasilja, tako i na karakteristike žrtava. Konkretno, kada su u pitanju deca žrtve nasilja, poslednji publikovan izveštaj za 2010. godinu sadrži podatke o obimu i strukturi nasilja (prema polu i uzrasnim kategorijama dece), odnosu pola deteta i vrste nasilja, odnosu žrtve i nasilnika, broju povređene dece i vrsti povreda, broju posredno viktimizirane dece, potom distribuciji nasilja prema sredini u kojoj dete živi (urbano ili ruralno područje) i reakcijama policije (koje karakteristike deteta i nasilnog incidenta utiču na privođenje nasilnika) (Sinha, 2012).

Na svakih pet godina od 1998. godine u Kanadi se realizuje kanadska studija o incidenci prijavljenog nasilja nad decom, koja ispituje incidencu ovog oblika viktimizacije dece, kao i karakteristike dece žrtava i njihovih porodica na osnovu podataka socijalnih službi za dobrobit dece¹². Studija se realizuje prema tačno utvrđenoj metodologiji koja je identična u svim ciklusima. Uzorkovanje se vrši na nivou službe i na nivou pojedinačnih slučajeva. Najpre se na nacionalnom nivou određuju službe koje odgovaraju kriterijumima, potom se unutar odabranih službi određuju slučajevi nasilja nad decom koji su otvoreni u poslednja 3 meseca godine u kojoj se radi istraživanje, pri čemu se vodi računa o uzrastu dece (u uzorak ulaze slučajevi dece žrtava do 15 godina). Na osnovu ove studije, uz mogućnost poređenja između ciklusa, prikupljaju se podaci o *karakteristikama istrage* (u kojem uzrastu deteta je započet proces u službi, da li je potvrđena viktimizacija, šta je preduzeto od strane socijalne službe i suda), *karakteristikama nasilja* (vrsta i udruženost više vrsta nasilne viktimizacije, izolovani incident ili kontinuirano nasilje) i *karakteristikama porodice* (dinamika odnosa u porodici, podaci o primarnom staratelju, faktorima rizika

¹⁰ Canadian incidence based study of reported child abuse and neglect – 2008: major findings (2010).

¹¹ <http://www.statcan.gc.ca>, stranici pristupljeno 15.9.2012.

¹² Studija je realizovana 1998., 2003. i 2008. godine, a u toku je priprema četvrtog ciklusa koji će se realizovati tokom 2013. godine.

za viktimizaciju deteta žrtve i druge dece, podaci o nasilniku)¹³. Ovako dizajnirana studija predstavlja svojevrstan monitoring nasilne viktimizacije dece i aktivnosti nadležnih službi na planu njihove zaštite.

Pored ove studije, u Kanadi se na svakih pet godina takođe realizuje i opšta anketa o viktimizaciji *General social survey on victimization* na osnovu koje se prikupljaju podaci o viktimizaciji seksualnim nasiljem, razbojništvo, fizičkim napadima, provalnim krađama, krađom motornog vozila ili delova motornog vozila, krađom predmeta iz kuće, vandalizmom i krađom ličnih stvari (Perreault, Brennan, 2010). S obzirom na specifična kriminalna ponašanja koja su obuhvaćena anketom i činjenicu da je donja granica za anketiranje uzrast od 15 godina, podaci dobijeni na ovaj način bi se mogli upotrebiti eventualno za dopunu zvaničnih i podataka pomenutih istraživanja, u segmentu koji se odnosi na viktimizaciju maloletnika seksualnim ili fizičkim nasiljem.

Sjedinjene Američke Države

Pored zvaničnih policijskih statistika, u Americi se do podataka o nasilnoj viktimizaciji dece dolazi i na osnovu ankete o viktimizaciji koja se realizuje na godišnjem nivou i nacionalne studije o incidenci zlostavljanja i zanemarivanja dece. Nedostaci zvaničnih evidencija kriminaliteta ublaženi su razvijenim sistemom beleženja i razmene detaljnih podataka o nasilnim iskustvima dece od momenta stupanja žrtve u kontakt sa „sistomom“ i upotpunjavanjem podataka o registrovanim slučajevima podacima dobijenim u populacionim viktimološkim studijama.

Podaci policijskih službi o nasilnom kriminalnom ponašanju u kojem su žrtve deca evidentiraju se zajedno sa ostalim krivičnim delima u okviru Jedinstvenog izveštaja o kriminalitetu (Uniform crime reporting-UCR) i Nacionalnog sistema evidentiranja baziranog na karakteristikama incidenta (National incident based reporting system – u nastavku NIBRS). Posmatrano prema kvalitetu, odnosno vrsti podataka koji se beleže i u okviru godišnjih izveštaja čine dostupni stručnoj javnosti, sa aspekta proučavanja nasilne viktimizacije dece, značajnije je izveštavanje u okviru NIBRS sistema koje pruža i određene informacije o žrtvi (pol, uzrast, odnos sa izvršiocem, prisustvo i vrsta povrede).¹⁴

¹³ Više o tome pogledati u *Canadian incidence based study of reported child abuse and neglect – 2008: major findings* (2010).

¹⁴ Više o tome pogledati u Stevković, 2012.

Sve informacije vezane za decu, bilo kao izvršioce ili kao žrtve sistematizovane su i dostupne preko web prezentacije Odeljenja za maloletničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije Ministarstva pravde SAD-a (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention – OJJDP)¹⁵. U okviru rubrike *maloletne žrtve* integrisani su podaci iz različitih izvora (policija, zdravstvene službe, socijalne službe, ankete) koji, pored statističkih izveštaja, pružaju mogućnost pristupa određenim detaljnijim podacima putem odgovora na različita pitanja, koji su ilustrovani grafičkim prikazima i direktnim linkovima ka publikacijama koje su neposredno povezane sa temom interesovanja¹⁶.

Pored evidencija policijskih i pravosudnih službi, koje su usmerene na izvršioce nasilnih krivičnih dela, uz oskudne podatke o žrtvama, u okviru medicinskog sektora je razvijen detaljniji, prvenstveno na dete žrtvu fokusiran pristup evidentiranju. Naime, u okviru Službe za decu, mlađe i porodicu, pri Ministarstvu zdravlja SAD formirana je *Nacionalna baza podataka o zlostavljanju i zanemarivanju dece – NCANDS*¹⁷, koja je od 2001. godine postala primarni izvor podataka za izveštaje, nacionalne i državne statistike o nasilju nad decom. Svake godine Služba obezbeđuje tehničku podršku za sve države u cilju poboljšanja kvaliteta podataka. U okviru ove baze podataka evidentiraju se detaljne informacije o izvršiocu, žrtvi (uzrast, pol, vrsta nasilja, trajanje, odnos sa nasilnikom, nacionalnost i etnička pripadnost, kontekst nasilja – porodica, ustanova socijalne zaštite, škola, posledicama i izvoru prijave) i merama koje su preduzete, kako u odnosu na žrtvu tako i u odnosu na izvršioca. Svaka država pravi *Dosije deteta* u kojem se nalaze neophodni podaci za svako dete za koje postoji sumnja da je žrtva nasilja. Podaci se za tekuću godinu prikupljavaju u periodu od 1. oktobra prethodne do 30. septembra tekuće godine i dostavljaju se u NCANDS. Nakon prispeća podataka iz svake države vrši se njihova tehnička validacija u cilju postizanja unutrašnje konzistencije i utvrđivanja uzroka eventualnih nedostataka u podacima. Ukoliko se ustanovi da su neophodne korekcije podataka fajlovi se vraćaju državi koja mora da koriguje svoje podatke. Svaki izveštaj ima jedinstveni kod, pri čemu više dece može imati zajednički kod izveštaja. Takođe svako dete ponaosob ima sopstveni kod čime se sprečava dupliranje podataka. Kada se podaci kompletiraju unose se u bazu NCANDS o čemu feedback, pre unosa, dobija svaka država. Podaci iz

¹⁵ Videti na www.ojjdp.gov, stranici pristupljeno 13.8.2012.

¹⁶ Videti na <http://www.ojjdp.gov/ojstatbb/victims/faqs.asp>, stranici pristupljeno 13.8.2012.

¹⁷ National child abuse and neglect data system.

NCANDS se koriste za praćenje trenda kretanja nasilja nad decom, i kao izvor informacija za brojne publikacije, izveštaje i aktivnosti federalne vlade na planu prevencije i zaštite dece žrtava (US Department of health, and human services, 2011:1-3).

Pored evidencija zasnovanih na zvanično registrovanim slučajevima nasilne viktimizacije dece, u Americi se do podataka dolazi i na osnovu *Nacionalne ankete o viktimizaciji* koja se redovno primenjuje u godišnjim intervalima i obuhvata populaciju stariju od 12 godina (Truman, Planty, 2012). Na taj način se dolazi do podataka o karakteristikama nasilnika i žrtve i njihovom međusobnom odnosu, kao i razlozima neprijavljivanja iskustva sa nasiljem od strane dece žrtava. Imajući u vidu ograničenja i nedostatke ovih anketa (Konstantinović Vilić i sar., 2010) podaci dobijeni na ovaj način ipak mogu poslužiti i koriste se kao dopuna zvaničnim podacima o registrovanim slučajevima nasilja nad decom.

Nacionalna studija o incidenci zlostavljanja i zanemarivanja dece objedinjuju zvanične i „nezvanične“ izvore podataka o nasilnoj viktimizaciji dece. Pored slučajeva poznatih i evidentiranih od strane službe za zaštitu dece, studijom su obuhvaćeni i svi oni slučajevi sa kojima su upoznati stručnjaci koji po prirodi svog zanimanja dolaze u kontakt sa decom (npr. učitelji, zdravstveni radnici), a koji nisu dospeli do socijalne službe (Sedlak i sar., 2010). Na taj način se dolazi, kako do podataka o registrovanom nasilju nad decom, tako i o onom prikivenom i zvanično neregistrovanom.

Ovako koncipiran američki sistem evidentiranja nasilne viktimizacije dece, zasnovan na različitim izvorima podataka i detaljnim informacijama koje se „slijavaju“ u nacionalnu bazu podataka, pruža mogućnosti monitoringa pojave, utvrđivanja faktora rizika na strani deteta i porodice i, na tim osnovama, blagovremeno planiranje preventivnih i aktivnosti na planu zaštite potencijalnih žrtava.

Evropa

U procesu razvoja evropske statistike i izgradnje jedinstvene metodologije evidentiranja i prikaza podataka o kriminalitetu (European Comission, 2011) države Evrope, bez obzira na status, suočavaju se sa izazovima u oblasti praćenja nasilja nad decom. Naime, očekuje se da razviju statistike i monitoring sistem usmeren na decu; da poboljšaju prikupljanje podataka i vrstu podataka koji se nalaze u zvaničnim statistikama; da realizuju epidemiološka istraživanja i da razviju jedinstveni sistem definisanja različitih formi nasilja nad decom, prihvatljiv i uporediv na nivou cele Evrope (ChildONEurope, 2009:1).

Istraživanje realizovano od strane ChildONEurope, u kojem je učestvovalo 20 država Evrope, pokazalo je da većina, odnosno 16 država, ima razvijen neki oblik nacionalne statistike o nasilju nad decom¹⁸ (ChildONEurope, 2007:28). Pri tome, u pitanju su pravosudne i/ili statistike u oblasti socijalne zaštite, pri čemu jedne sadrže isključivo podatke o nasilnicima (prijavljeni, optuženi i osuđeni), dok druge sadrže podatke o deci žrtvama. Međutim, samo sedam država Evrope¹⁹ ima razvijen model evidentiranja nasilne viktimizacije, koji je implementiran u okviru sistema socijalne zaštite, dok u ostalim postoji tendencija ka tome (ChildONEurope, 2007:30).

U Engleskoj se, pored pravosudnih statistika, na lokalnom nivou vodi baza podataka o deci koja zbog svog iskustva viktimizacije nasiljem dolaze u kontakt sa socijalnom službom. Svi podaci iz lokalnih baza se u godišnjim intervalima „slivaju“ u nacionalnu bazu podataka koja postoji od 1988. godine. U cilju potpune zaštite identiteta žrtve postoje sistemi desetocifrenog kodiranja svakog slučaja. U okviru nacionalne baze podataka vodi se i baza individualnih slučajeva koja sadrži detaljnije podatke o detetu, izvršiocu nasilja i okolnostima nasilnog incidenta. Na ovaj način se pruža mogućnost longitudinalnog praćenja slučajeva i samim tim utvrđivanja efikasnosti primenjenih terapeutskih mera i blagovremenog utvrđivanja eventualnih dugoročnih posledica viktimizacije (ChildONEurope, 2009). Pored zvanične baze podataka, tokom 2008. godine, u sklopu britanske ankete o viktimizaciji realizovana je modifikovana anketa na nacionalnom uzorku dece uzrasta od 10 do 15 godina, kojom je između ostalog ispitivana i viktimizacija dece porodičnim nasiljem (Fitzpatrick i sar., 2009).

U Italiji od 2006. godine postoji baza podataka o seksualnom nasilju i seksualnoj eksploataciji dece, koju vodi posebna Služba za borbu protiv pedofilije i dečije pornografije. Služba je osnovana sa ciljem da se prevaziđu nedostaci postojećih zvaničnih evidencijskih podataka, tako što bi se ti podaci slili u jedinstveni i koordinisan sistem. Baza je kreirana tako da predstavlja, u naučnom smislu, pouzdan format uporedivih podataka koji se dobijaju iz policijskog i sudskog sektora (ChildONEurope, 2009). Pri tome, akcenat je na podacima koji se odnose na decu žrtve i preduzete mere prema počiniocu i žrtvi, dok se slučaj prati od prvog kontakta sa policijom do okončanja postupka (izricanja krične sankcije za počinioца i preduzete mere zaštite i tretmana za dete).

¹⁸ Grčka, Mađarska, Danska i Kipar nemaju razvijenu nacionalnu statistiku o nasilju nad decom.

¹⁹ Belgija, Luksemburg, Velika Britanija, Irska, Holandija, Portugal i Slovačka.

U Francuskoj je tokom 2004. osnovan Nacionalni monitoring centar za decu u riziku, sa ciljem prikupljanja i evidentiranja kvantitativnih i kvalitativnih podataka o deci žrtvama nasilja i onima koja su u riziku od istog. U okviru centra vodi se jedinstvena baza podataka u koju se beleže podaci socijalnih službi, suda (porodični, krivični), tužilaštva i službi maloletničkog pravosuđa (ChildONEurope, 2009). U okviru monitoring centra se vrši procena slučajeva dece koja su u riziku od viktimizacije, na osnovu čega se planiraju blagovremene preventivne aktivnosti.

Pored statistika i evidencija pravosudnih i socijalnih službi, na teritoriji Evropske Unije se realizuju i nacionalne, odnosno međunarodne ankete o viktimizaciji. Na međunarodnom nivou realizovano je šest anketa o viktimizaciji u periodu od 1989. do 2010. godine, pri čemu Kipar, Bugarska i Rumunija nisu učestvovale ni u jednoj (van Dijk, de Vreede, 2010), dok su nacionalne ankete o viktimizaciji realizovane u većini država Evropske Unije. Kako su ove ankete realizovane na uzrastu iznad 16 godina, njihova primena u proučavanju i merenju nasilne viktimizacije dece je ograničena sa aspekta uzrasne strukture i veličine uzorka.

Balkan

U svim zemljama sa teritorije Balkana prisutan je gotovo identičan pristup evidentiranju slučajeva nasilja nad decom, zasnovan prvenstveno na zvaničnim statističkim podacima pravosudnih i službi socijalne zaštite. Na taj način u zvaničnim evidencijama gotovo da se ni ne pronalaze podaci o deci žrtvama ili se pak evidentirani i prikazani podaci svode na osnovne sociodemografske pokazatelje. U većini balkanskih zemalja podaci vezani za nasilnu viktimizaciju dece prikupljaju se tokom drugih rutinskih poslova, u zavisnosti od sektora.

U Hrvatskoj ne postoji jedinstveni sistem evidentiranja nasilja nad decom, koji bi sadržao podatke o žrtvama i počiniocima, niti postoji mogućnost poređenja podataka različitih sektora, zbog primene različite metodologije evidentiranja. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku²⁰ stiće se uvid u broj privedenih, optuženih i osuđenih lica za krivična dela na štetu dece i maloletnika, dok informacije o deci žrtvama istih ne postoje. Ministarstvo unutrašnjih poslova na isti način, iz ugla izvršilaca, prikazuje nasilna krivična dela protiv maloletnika, dok sektor socijalne zaštite ne prikazuje podatke o deci žrtvama

²⁰ www.dzs.hr, stranici pristupljeno 31.8.2012.

koji su korisnici usluga, niti bilo kakve podatke o nasilju nad ovom kategorijom korisnika.

U *Bosni i Hercegovini* ne postoji jedinstveni način ni pristup definisanju nasilja nad decom, pa samim tim ni usklađena zakonska definicija, niti regulisan način evidentiranja slučajeva u smislu vrste informacija koje je potrebno evidentirati i njihove razmene između različitih službi²¹. Pri tome, ni jedna dostupna evidencija kriminaliteta ne poseduje detaljnije podatke o deci žrtvama. Tako na zvaničnoj internet prezentaciji Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova²² nailazimo na podatke o strukturi prijavljenih i optuženih lica prema krivičnom delu, uključujući i nasilje nad decom. Na ovaj način mi i dalje znatno više saznajemo o aktivnostima državnih organa, nego o samim počiniocima, dok o žrtvama ne dobijamo nikakve informacije. Do podataka o viktimiziranoj deci, ograničenih na strukturu prema polu, uzrastu i vrsti nasilja, može se doći preko Agencije za statistiku²³ koja na godišnjem nivou publikuje izveštaje socijalne službe o korisnicima usluga socijalne zaštite, među koje spadaju i „maloletna lica ugrožena porodičnom situacijom“ i „deca roditelja koji zlostavljaju i zanemaruju svoju decu“.

Slična situacija se zapaža i u *Makedoniji* gde Državni zavod za statistiku²⁴ publikuje izveštaje bazirane na pravosudnim statistikama, bez ikakvih informacija o deci žrtvama nasilnih incidenata. Poslednjih godina razvijen je nov sistem praćenja, namenjen isključivo slučajevima seksualnog zlostavljanja. Kao takav on se ne može se koristiti za slučajeve nasilne viktimizacije dece koji nisu seksualne prirode ili slučajeve porodičnog nasilja nad decom. U skladu sa tim, Ministarstvo unutrašnjih poslova²⁵ publikuje izveštaje o seksualnom nasilju nad decom u kojima se nalaze podaci o polu i uzrastu žrtava, kao i odnosu sa izvršiocem.

Za razliku od bivših jugoslovenskih republika, uključujući i Srbiju, u kojima centri za socijalni rad predstavljaju centralnu službu kojoj se prijavljuju slučajevi nasilja nad decom, u *Albaniji*, *Grčkoj* i *Turskoj* nasilna viktimizacija dece se može prijaviti velikom broju različitih službi, pri čemu ne postoji jedinstvena

²¹ Više o tome videti u *Case-based surveillance study: Operations booklet for the researchers and extraction forms* (2010). Dostupno na www.becan.eu, stranici pristupljeno 18.9.2012.

²² www.fmup.gov.ba/bs/, stranici pristupljeno 18.9.2012.

²³ www.fzs.ba, stranici pristupljeno 18.9.2012.

²⁴ www.stat.gov.mk/Default.aspx, stranici pristupljeno 18.9.2012.

²⁵ www.mvr.gov.mk, stranici pristupljeno 18.9.2012.

baza podataka registrovanih slučajeva. Tako u Grčkoj podatke u vezi sa viktimizacijom dece prikupljaju mnoge organizacije i službe, poput socijalne službe, opštine, Nacionalnog centra za društvenu solidarnost, Zaštitnika prava deteta, službe za zaštitu telesnog i duševnog zdravlja dece, službe pravosuđa i policije i nevladine organizacije, koristeći pri tom različite metodološke pristupe i kreirajući više različitih nepodudarnih evidencija²⁶. S obzirom da ne postoji koordinacija između svih ovih službi, poseban problem predstavlja mogućnost sekundarne viktimizacije dece i roditelja, budući da dolaze u situaciju da lutaju od službe do službe često ne dobijajući neophodnu pomoć i podršku.

S obzirom na nesređenu situaciju u oblasti praćenja nasilja nad decom i činjenicu da podaci koji se izvode iz prijavljenih i registrovanih slučajeva, a tiču se incidence, prevalence i specifičnih viktimoloških karakteristika nasilja nad decom, nisu dovoljni za planiranje prevencije i zaštite žrtava, tokom 2009. godine pristupilo se realizaciji Balkanske epidemiološke studije o zlostavljanju i zanemarivanju dece, koja se po potpuno istoj metodologiji realizuje u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Rumuniji, Bugarskoj, Makedoniji, Grčkoj, Albaniji i Turskoj, sa ciljem utvrđivanja prevalence i incidence u opštoj populaciji (epidemiološka studija) i prakse u oblasti evidentiranja i praćenja registrovanih slučajeva (studija praćenja slučajeva). Krajnji cilj studije je implementacija jedinstvene metodologije regitrovanja i praćenja slučajeva nasilne viktimizacije, koja će omogućiti komparaciju podataka između država učesnica projekta²⁷.

Korak ka izgradnji prema žrtvi orijentisanog pristupa evidentiranja nasilne viktimizacije dece u Srbiji

U Srbiji je u pogledu evidentiranja nasilja nad decom slična situacija kao i u okolnim zemljama. Ukoliko bismo se oslanjali na pravosudne statistike mogli bismo prepostaviti da u našem društvu gotovo da ni ne postoji problem nasilne viktimizacije dece. Promene na tom planu učinjene su u okviru SK-4 obrazaca koji su u potrebi od početka 2012. godine, a u okviru kojih je predviđeno evidentiranje podataka o broju, polu i uzrastu žrtve. Shodno tome, može se prepostaviti i očekivati da će se na taj način evidentirati i podaci o deci i

²⁶ Više o tome videti u *Case-based surveillance study: Operations booklet for the researchers and extraction forms* (2010). Dostupno na www.becan.eu, stranici pristupljeno 18.9.2012.

²⁷ Više informacija o samoj studiji može se pronaći na www.becan.eu, stranici pristupljeno 18.9.2012.

maloletnicima žrtvama nasilja. Ono što ostaje kao nedostatak jeste nemogućnost utvrđivanja odnosa između nasilnika i deteta žrtve nasilja²⁸.

Kao organ starateljstva, centar za socijalni rad predstavlja glavnu službu odgovornu za ispitivanje i vođenje slučajeva nasilja nad decom. Shodno tome, zdravstvene, obrazovne i policijske službe, kao i nevladine organizacije, obavezne su da centru prijave svaki podatak ili sumnju da je dete zanemareno ili zlostavljan ili je u opasnosti od toga. U oblasti socijalne zaštite još uvek ne postoji centralizovana baza podataka o deci žrtvama nasilja. Svi centri iz sistema socijalne zaštite u godišnjim intervalima izveštavaju nadležno Ministarstvo o svom radu i korisnicima usluga, uključujući i decu žrtve. U okviru ovih izveštaja dostupni su podaci o broju slučajeva i vrsti nasilja nad decom (pojavni oblici ne podudaraju se sa zakonskom klasifikacijom i klasifikacijom prihvaćenom na međunarodnom nivou) i pruženim uslugama (Išpanović Radojković, 2010). Takođe, u ovim izveštajima²⁹ se mogu pronaći podaci o odnosu izvršioca i žrtve, ali nedostaju konkretnije informacije o deci žrtvama, koje bi omogućile kreiranje profila žrtve i počinjocu i utvrđivanje potencijalnih rizika za nasilinu viktimizaciju dece i, na tim osnovama, planiranje preventivnih programa i njihove blagovremene zaštite. Nakon analize situacije u oblasti prevencije i zaštite dece od nasilja, UNICEF tim je predložio da se na nacionalnom nivou i u godišnjim intervalima evidentiraju i prate određeni pokazatelji, odnosno podaci o detetu, vrsti nasilja, nasilniku, posrednoj viktimizaciji, preduzetim sudskim i merama zaštite. Takođe, preporučeno je obezbeđivanje i praćenje podataka o funkcionisanju mehanizama za prevenciju i zaštitu dece od nasilja i podataka o finansijskim sredstvima koja se izdvajaju za zaštitu dece iz budžeta, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou (UNICEF i Republički zavod za statistiku, 2009:48).

U cilju organizovanja nacionalnog sistema zaštite dece koji je usklađen sa principima Konvencije o pravima deteta i zahtevima Komiteta za prava deteta pri Savetu Evrope, u Srbiji je usvojen niz strateških dokumenata, obavezujućih ili pak fakultativnih protokola i strategija. Jedan od bitnih dokumenata je svakako *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2008-2015.* koja jednim od strateških ciljeva predviđa i unapređenje sistema za prikupljanje i analizu podataka i izveštavanje o zlostavljanju, zanemarivanju i iskorišća-

²⁸ Više o tome videti u Stevković, 2012.

²⁹ Izveštaji su dostupni na internet prezentaciji Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu www.zavodsz.gov.rs, stranici pristupljeno 14.8.2012.

vanju dece i podršku istraživanjima o stavovima o nasilju nad decom, uzrocima, posledicama, troškovima, prevenciji i zaštiti dece (Vlada Republike Srbije, 2008). Međutim, tačne podatke o stvarnim razmerama nasilja koje deca u Srbiji trpe, je teško dati s obzirom da institucije koje se bave problemima nasilja nad decom koriste različite parametre za sagledavanje i registrovanje pojave (UNICEF Serbia i Republički zavod za statistiku, 2009:45), što evidentirane podatke čini dodatno teškim za upoređivanje. Neposredno nakon usvajanja Strategije, a u cilju preciznijeg regulisanja primene njenih odredaba u praksi Vlada Republike Srbije je 2010. godine donela *Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2010-2012* (u nastavku Akcioni plan). Jedan od specifičnih ciljeva Akcionog plana (specifični cilj 2.6) odnosi se upravo na unapređenje sistema za prikupljanje podataka i izveštavanje o zlostavljanju, zanemarivanju i iskorišćavanju dece. U okviru ovog cilja precizirane su aktivnosti, indikatori uspeha i realizatori konkretnih postupaka resornih ministarstava i drugih aktera u sistemu zaštite dece, na planu unapređenja sistema evidentiranja i praćenja nasilja nad decom (Vlada Republike Srbije, 2010:32-35). Ono što posebno ohrabruje jeste predviđanje podrške istraživanjima o uzrocima, posledicama, prevenciji i zaštiti dece od nasilja.

Svakako, kada je u pitanju međusektorska saradnja i reforma evidentiranja slučajeva nasilne viktimizacije dece ne treba steći pogrešan utisak da se Srbija na ovom planu nalazi daleko od pristupa Evrope i sveta, i da ne čini ništa u pogledu poboljšanja postojećih pristupa. Poznato je da Ministarstvo unutrašnjih poslova počev od primene Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (2006) vodi jedinstvenu bazu podataka o maloletnim licima oštećenim krivičnim delima, i statistiku rodne i starosne strukture za 27 krivičnih dela obuhvaćenih čl. 150 ovog zakona (Vlada Republike Srbije, 2008:6). Međutim, dostupnost ovih podataka je krajnje ograničena. Zasniva se na podnošenju zahteva nadležnom sektoru u okviru MUP-a pri čemu pristup evidenciji za lica van službi ministarstva zavisi od „opravnosti“ potrebe za podacima.

Na nivou resornih ministarstava učinjen je značajan pomak u pogledu primene Opštег i posebnih protokola o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja³⁰ što je predviđeno i Akcionim planom. U okviru *Ministarstva zdravlja* formirana je međuresorna radna grupa za primenu Posebnog protokola

³⁰ Jedan Opšti protokol i pet posebnih protokola namenjenih sistemu obrazovanja, pravosuđa, zdravstva, unutrašnjih poslova i socijalne zaštite.

sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanje i zanemarivanja zahvaljujući čijim aktivnostima je intenzivirana obuka zdravstvenih radnika na planu primene ovog protokola. Kada je u pitanju evidentiranje slučajeva nasilne viktimizacije dece, radna grupa je doprinela implementaciji posebnog pisanih obrasca za evidentiranje svakog pojedinačnog slučaja zlostavljanja i/ili zanemarivanja deteta u okviru sistema zdravstvene zaštite čija je upotreba još uvek u začetku. *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja* je u svojim aktivnostima fokusirano na evidentiranje, praćenje i prevenciju vršnjačkog nasilja. Ubrzo nakon usvajanja Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama radna grupa Ministarstva je donela aktioni plan za primenu protokola u kojem su precizirane aktivnosti na planu zaštite dece i učenika od nasilja. Pored toga, zakonski je regulisana obaveza svake škole da primenjuje posebni protokol. Kao rezultat ovih aktivnosti program „Škola bez nasilja“ postaje preteča sistematskog odgovora na vršnjačko nasilje, što sve zajedno obavezuje školske uprave na lokalnom i na nivou pokrajine i republike da vode evidencije o nasilju među vršnjacima. U okviru *Ministarstva rada i socijalne politike* učinjen je značajan pomak na planu beleženja i izveštavanja o slučajevima nasilja nad decom. Implementiran je izmenjen format izveštavanja centara za socijalni rad čemu je prethodila temeljna analiza međunarodnih ugovora i domaćih stateških dokumenata o ljudskim pravima u cilju sagledavanja koje indikatore je potrebno pratiti kako bi se na adekvatan način izveštavalo pred međunarodnim telima³¹. Nakon identifikovanja indikatora, a u skladu sa smernicama Komiteta za prava deteta u vezi sa izveštavanjem o zlostavljanju i zanemarivanju dece formiran je izmenjen obrazac evidentiranja u koji su implementirani svi potrebni indikatori³². Kako je proces reforme u ovoj oblasti još uvek u začetku ostaje da sa početkom sledeće kalendarske godine utvrđimo šta je i u kojoj meri poboljšano u pogledu vrsti dostupnih podataka u godišnjim izveštajima u sistemu socijalne zaštite.

³¹ Analizu je izvršio Zavod za socijalnu zaštitu Republike Srbije i za potrebe zaštite prava dece analizirana je Konvencija o pravima deteta, Smernice za praćenje primene Konvencije i Preporuke i zaključci Komiteta za prava deteta SE.

³² Sve navedene informacije autorka je dobila od Jasmine Ivanović, više savetnice i rukovoditeljke Grupe za unapređenje sistema socijalne zaštite pri Ministarstvu rada i socijalne politike Republike Srbije.

Zaključak

Potreba evidentiranja i praćenja nasilja nad decom u svim savremenim i civilizovanim društvima predstavlja imperativ i preduslov uspeha na planu zaštite potencijalnih i postojećih žrtava i planiranja preventivnih aktivnosti. Sve više se nameće i potreba za iznalaženjem i implementacijom jedinstvenih definicija i kreiranjem takvih modela evidentiranja koji pružaju mogućnost komparacije podataka o nasilnim iskustvima dece na međunarodnom nivou. Analiza pristupa evidentiranju i praćenju nasilja nad najmlađim članovima društva izvršena za teritoriju Evropske Unije, Kanade, Amerike, Balkana i Srbije, pokazuje da je, uprkos zahtevima međunarodnih organizacija za zaštitu prava deteta, mogućnost međunarodne komparacije podataka i usaglašavanja pristupa njihovoj zaštiti još uvek daleko od proklamovanog i očekivanog. Neusaglašena terminologija i pojavnii oblici nasilnog ponašanja uperenog prema detetu, delimično ili potpuno nerazvijeni sistemi evidentiranja, nasuprot dobro razvijenog pristupa kakav je u Americi, ukazuju na potrebu dodatnih napora na nacionalnim i međunarodnom nivou. Iskustvo Amerike je dobar primer na koji način bi trebalo evidentirati i pratiti nasilje nad decom, koristeći kako podatke o registrovanim slučajevima, tako i podatke studije o incidenci koja je institucionalizovana i predstavlja značajan izvor podataka o „skrivenim“ žrtvama.

Jedan od gorućih problema Srbije u ovoj oblasti jeste gotovo potpuna nevidljivost dece žrtava u zvaničnim evidencijama, nerazvijen informacioni sistem za redovno prikupljanje podataka o nasilnim iskustvima dece, kako u porodici, tako i van nje, kao i potpuno oslanjanje na registrovane slučajeve, bez razvijene prakse populacionih istraživanja o učestalosti nasilja nad decom i procenama rizika ranjivosti dece na nasilje. Preporuke Nacionalne strategije i UNICEF-a i reforma u oblasti socijalne zaštite u segmentu evidentiranja i praćenja viktimizacije dece, ukoliko bi našle svoju primenu u praksi, bile bi značajan pomak ka izgradnji koordinisanog sistema monitoringa i planiranja preventivnih i zaštitnih aktivnosti na nacionalnom i individualnom nivou. Pomenuta BECAN studija bi mogla i trebalo da bude podsticaj za implementaciju redovnih populacionih istraživanja o nasilnim iskustvima dece, čime bi se omogućilo realnije sagledavanje ozbiljnosti i karakteristika problema. Takođe, s obzirom da nedostaje uvid u nivo ostvarenih preporuka nacionalnih i međunarodnih dokumenata u praksi, uputno bi bilo utvrditi gde se na putu reforme u ovoj oblasti Srbija nalazi.

Literatura

ChildONEurope (2007) *Review on national systems of statistics and registration on child abuse*. Firenza: Istituto degli Innocenti, Italian childhood and adolescence documentation and analysis centre.

ChildONEurope (2009) *Guidelines on data collection and monitoring systems on child abuse*. Firenza: Istituto degli Innocenti, Italian childhood and adolescence documentation and analysis centre.

European Commission (2011) Towards robust quality management for European Statistics COM(2011) 211 final. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*. Brussels: European Commission.

Fitzpatrick, A., Grant, C., Bolling, K., Owen, R., Millard, B. (2009) Extending the *British Crime Survey to children: a report on the methodological and development work*. Home Office.

Konvencija o pravima deteta (1999) Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.

Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2010) *Kriminologija*. Beograd: Prometej.

May Chahal, C., Herczog, M. (2003) *Child sexual abuse in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Sinha, M. (2012) *Family violence in Canada: A statistical profile 2010*. Juristat. Ottawa: Statistics Canada.

Republički zavod za statistiku (2012) SK-4 (neobjavljeni rad).

Sedlak, A.J., Mettenburg, J., Basena, M., Petta, I., McPherson, K., Greene, A., Li, S. (2010) *Fourth National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-4): Report to Congress*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families.

Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje i prikaz podataka o nasilnom kriminalitetu maloletnika: inostrana i iskustva iz Srbije. U: V. Nikolić Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*. Beograd: str. 105-130.

Truman, J. L., Planty, M. (2012) *Criminal Victimization 2011. Bulletin*. U.S. Department of Justice, Bureau of justice statistics.

UNICEF Serbia i Republički zavod za statistiku (2009) *Indikatori u maloletničkom pravosuđu: Analiza dostupnosti statističkih i drugih podataka u oblasti maloletničkog pravosuđa*. Beograd: UNICEF Serbia i Republički zavod za statistiku.

van Dijk, J., de Vreede, R. (2010) *International crime victim survey: An internet and telephone survey*. Netherlands: Intomart Gfk.

Vlada Republike Srbije (2008) *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2008-2015*. Beograd: Vlada Republike Srbije.

Vlada Republike Srbije (2010) *Akcioni plan za primenu Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2010-2012*. Beograd: Vlada Republike Srbije.

Internet izvori

Canadian incidence based study of reported child abuse and neglect – 2008: major findings (2010) Ottawa: Public health organization of Canada. Dostupno na: <http://www.phac-aspc.gc.ca/cm-vee/public-eng.php>, stranici pristupljeno 18.9.2012.

Case-based surveillance study: Operations booklet for the researchers and extraction forms (2010). Dostupno na www.becan.eu, stranici pristupljeno 18.9.2012.

Državni zavod za statistiku Makedonije, www.stat.gov.mk/Default.aspx, stranici pristupljeno 19.9.2012.

Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, www.fmup.gov.ba, stranici pristupljeno 18.9.2012.

Federalni zavod za statistiku BiH, www.fzs.ba, stranici pristupljeno 18.9.2012.

Išpanović Radojković, V. (2010) Current situation concerning child abuse and neglect (CAN) in Serbia. Belgrade: Faculty for special education and rehabilitation. Dostupno na: www.becau.eu, stranici pristupljeno 13.5.2012.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Makedonije, www.mvr.gov.mk, stranici pristupljeno 19.9.2012.

Perreault, S., Brennan, S. (2010) *Criminal victimization in Canada – 2009*. Ottawa: Statistics Canada. Dostupno na: <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/2010002/article/11340-eng.htm>, stranici pristupljeno 18.9.2012.

Republički zavod za socijalnu zaštitu, www.zavodsz.gov.rs, stranici pristupljeno 14.8.2012.

UNICEF (2007) *Manual for the Measurement of Indicators of Violence against Children*. UNICEF: New York. Dostupno na: <http://www.unicef.org/violencestudy/pdf/Manual%20Indicators%20UNICEF.pdf>, stranici pristupljeno 25.8.2012.

U.S. Department of health and human services, Administration for children and families, Administration on children, youth and families, Children's Bureau (2011).

Child Maltreatment 2010. Dostupno na: http://www.acf.hhs.gov/programs/cb/stats_research/index.htm#can, stranici pristupljeno 17.9.2012.

www.statcan.gc.ca, stranici pristupljeno 15.9.2012.

www.ojjdp.gov, stranici pristupljeno 13.8.2012.

www.ojjdp.gov/ojstatbb/victims/faqs.asp, stranici pristupljeno 13.8.2012.

www.dzs.hr, stranici pristupljeno 31.8.2012.

LJILJANA STEVKOVIĆ

Place of the victim in records of violence against children

The possibility of identifying the scope, prevalence and incidence of violence against children, at the national and international level, is determined by the way of measurement and the kind of information available on this type of crime. The starting point for successful preventive and combative measures of victimization of children is an efficient system of recording and presenting the data on violence to which they are exposed to, based on the information from the incident, the family, the perpetrator and the victim. This paper aims to identify and analyze ways of recording and the type of available data on violence against children, as well as the place of child victim in the officially presented data at the global and national level. In doing so, the paper was based on the research of relevant international and national literature in the field of judicial and social protection statistics, publications based on data from the judiciary, those based on the use of victimization surveys and other prospective or retrospective research of violent victimization experiences in childhood. At the very least an analysis of the Serbian approach to this area is given.

Keywords: children, victims, protection, data, recording.

TEMIDA
Septembar 2012, str. 99-114
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1203099R
Pregledni rad

Normativni okvir prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti (bio)medicine¹

NATAŠA RAJIĆ*

Uradu se razmatra normativni okvir regulisanja prava na zaštitu podataka o ličnosti koji se odnose na biomedicinske postupke lečenja pacijenata, kao ljudskog prava. Predmet analize su odredbe Evropske konvencije, Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini, kao i odgovarajuće odredbe Ustava Republike Srbije. Pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine komparativno se analizira u pogledu sadržine prava, kao i osnova za ograničenje prava. Analiza se vrši u cilju iznalaženja odgovora na pitanje konzistentnosti ustavnog okvira u pogledu ostvarivanja ovog prava, imajući u vidu ustavnu normu o neposrednoj primeni ljudskih prava garantovanih međunarodnim ugovorima, kao i ostale norme kojima se opredeljuje status međunarodnih izvora prava u našem pravnom sistemu.

Ključne reči: ljudska prava, zaštita podataka o ličnosti, biomedicina, međunarodni ugovori, Ustav Republike Srbije.

Uvod

Pravo na privatnost, kao složeno ljudsko pravo, koje obuhvata pojedinčevu intimnu sferu života, sastoji se od niza pojedinačnih prava, među kojima je i pravo na zaštitu podataka o ličnosti (Mijatović, 2008:150). Garantovanje prava na zaštitu podataka o ličnosti postaje imperativ u vremenu intenzivnog informacionog razvoja. Savremene kompjuterske tehnike, bez obzira na sve pogodnosti koje pružaju, mogu biti upotrebljene i na način kojim se obezvre-

¹ Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Zaštita životne sredine, biomedicina i pravo“ br. 179079 koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Nataša Rajić je asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.
E-mail: nracic@pf.uns.ac.rs

đuje privatnost pojedinca, kao i ljudsko dostojanstvo uopšte. I uopšte, „razvoj nauke i tehnike stvorio je neslućene mogućnosti za nove napade na duhovni i moralni integritet čoveka“ (Paunović, 2007:215). U tom smislu, na nivou međunarodne zajednice postoje intenzivniji napor da se pravo na zaštitu podataka o ličnosti garantuje kao ljudsko pravo, kao i da se obezbede adekvatne garancije u postupku prikupljanja, obrade, prenosa i čuvanja podataka.

Podaci o zdravstvenom stanju predstavljaju jednu od esencijalnih sfera intimnog života pojedinca. Diskreciji ovih podataka pridavala se važnost još u antičnoj Grčkoj čemu u prilog govori originalni tekst Hipokratove zakletve: „*Kunem se Apolonom lekarom, Asklepijem, Higijom, i Panakejom, i za svedoke uzimam sve bogove, i sve boginje, da ću se u skladu sa svojim sposobnostima i svojim rasuđivanjem držati ove Zakletve. Da ću (...) Sve što saznam prilikom vršeњa moje profesije ili svakodnevnog poslovanja sa ljudima, a što ne treba širiti dalje, čuvaću kao tajnu i nikada neću otkriti (...).*“² Ovaj odlomak Hipokratove zakletve predstavlja koren savremene lekarske etike, u delu koji se odnosi na poverljivost komunikacije lekara i pacijenta. Ova dužnost lekara zadržana je u istovetnom obliku i današnjoj verziji Hipokratove zakletve („*Poštovaću tajne onoga ko mi se poveri*“).³

Pravo na zaštitu podataka o zdravstvenom stanju u novije vreme dobija jednu suptilniju dimenziju, s obzirom na činjenicu da se u savremenom lečenju praktikuju odgovarajući postupci biologije i medicine (postupci biomedicinski potpomognute oplodnje u postupku lečenja neplodnosti i dr.) koji ostavljaju otvorenim brojna etička, pravna, pa i filozofska pitanja. Dovoljno je pomenuti zabranu utvrđivanja očinstva ili materinstva u slučajevima začeća doniranom polnom ćelijom, a u kontekstu ustavnog prava deteta da sazna svoje poreklo. U tom smislu, pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine, predstavlja nimalo retoričko pitanje i zahteva posebnu pažnju.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti uopšte, pa i podataka koji se odnose na oblast biomedicinskih postupaka lečenja, garantuju brojni dokumenti usvojeni na međunarodnom nivou, pri čemu se mogu uočiti dva različita pristupa u načinu na koji se ovo pravo jemči. Postoje dokumenti koji ovo pravo garantuju na posredan način, podvodeći ga pod opšti okvir prava na privatnost uopšte. Takav pristup sledi Opšta deklaracija o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija za zaštitu

² *Hippocratis juriurandum*, dostupno na internet adresi: <http://medicor.wordpress.com/hipokratova-zakletva/>

³ Nova verzija Hipokratove zakletve utvrđena je Ženevskom konvencijom iz 1946. godine.

ljudskih prava i osnovnih sloboda i dr.⁴ Nasuprot njima, postoje i dokumenti koji, regulišući oblast biomedicine u kontekstu ljudskih prava, garantuju pravo na zaštitu podataka vezanih za biomedicinske postupke lečenja kao posebno pravo. Najvažniji takav dokument je Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine, odnosno Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini. Pored ove Konvencije, u kontekstu zaštite ovog prava, od značaja je Univerzalna deklaracija o bioetici i ljudskim pravima, kao i odgovarajući dokumenti koji se odnose na pojedina pitanja iz oblasti biomedicine.

Ovim se ne iscrpljuje lista dokumenata koji štite pravo na zaštitu podataka u pogledu biomedicinskih postupaka lečenja. budući da, kao podvrsta zdravstvenih podataka, uživaju zaštitu i kroz odredbe brojnih dokumenata kojima se štite podaci o pacijentima u postupku lečenja uopšte.⁵

Za potrebe ovog rada izdvojićemo odgovarajuće dokumente Saveta Evrope, koje je Republika Srbija ratifikovala i koji su u tom smislu obavezujući, a to su *Evropska konvencija o ljudskim pravima* i *Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini*. Analiza ovih dokumenata, kao i *Ustava Republike Srbije* biće usmerena na utvrđivanje načina na koji se pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine garantuje, sadržaja ovog prava, kao i razloga koji mogu biti pravni osnov za ograničenje ovog prava. Analiza bi trebalo da pruži odgovor na pitanje da li postoje određena odstupanja u tom smislu, odnosno da li je normativni okvir u pogledu ostvarivanja ovog prava konzistentan i celovit.

⁴ Videti član 12. Opšte deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine, član 17 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, član 8. Evropske konvencije o građanskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950. godine.

⁵ Videti stav 11 i 23 Helsinške deklaracije o etičkim principima u medicinskim istraživanjima vezanim za ljudske subjekte iz 1964. godine (revidirane nekoliko puta), usvojene u okviru Međunarodnog udruženja lekara (World Medical Association), dostupno na internet stranici: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/>; stav 8 i 10 Lisabonske deklaracije o pravima pacijenata iz 1981. godine usvojene u okviru iste asocijacije, dostupno na internet adresi: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/l4/>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Zanimljivo je da je u okviru ove asocijacije usvojen dokument koji se isključivo bavi pitanjima zaštite privatnosti pacijenata u pogledu njihovih zdravstvenih podataka (videti WMA Declaration on Ethical Considerations regarding Health Databases, dostupno na internet stranici: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/d1/>), stranici pristupljeno 10.5.2012.

Regulativa Saveta Evrope i pravo na zaštitu podataka u oblasti biomedicine

Dva najznačajnija dokumenta usvojena u okviru Saveta Evrope, koja *definišu koncept zaštite podataka o ličnosti (u oblasti biomedicine), kao ljudskog prava*, su Evropska konvencija o građanskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950. godine i Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine iz 1997. godine. Evropska konvencija čini opštu platformu u pogledu garantovanja ljudskih prava, dok Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini definiše ljudska prava u kontekstu biomedicina- skih postupaka lečenja.

Pored ovih dokumenata, pomenimo još nekoliko značajnih međunarod- nih akata iz ove oblasti *koji se odnose, pre svega, na segment obrade podataka o ličnosti i pružanje garancija u tom smislu*. Konvencija o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka iz 1981. godine veoma je važan doku- ment, budući da utvrđuje uslove pod kojima je dozvoljena automatska obrada podataka u vezi sa zdravstvenim stanjem i seksualnim životom.⁶ Izuzetno je važna i Preporuka Saveta Evrope, odnosno Komiteta ministara, u odnosu na zaštitu medicinskih podataka, koja pruža smernice u pogledu prikupljanja i obrade ovih podataka.⁷ Kako je, međutim, predmet ovog rada *pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine, kao ljudsko pravo*, zadržaćemo se na dokumentima kojima se definišu sadržaj ovog prava, odnosno razlozi koji mogu biti legalan osnov njegovom ograničenju.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama

Evropska konvencija, kao opšta i polazna platforma u pogledu garantovanja ljudskih prava i sloboda, ne sadrži eksplicitno odredbu kojom se garantuje pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine, odnosno pravo na zaštitu podataka o ličnosti uopšte. Nedostatak ove odredbe, međutim, ne opravdava zaključak da se ovo pravo ne jemči Konvencijom. Pravo na zaštitu podataka o lič-

⁶ Član 6. Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka.

⁷ Recommendation No. R (97)5 on the Protection of Medical Data, dostupno na internet stranici: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/dataprotection/Legal_instruments_en.asp, stranici pristupljeno 10.5.2012.

nosti obuhvaćeno je odredbom člana 8 Konvencije kojom se štiti pravo na privatnost, čemu u prilog govori i praksa Evropskog suda za ljudska prava.⁸

Evropska konvencija, dakle, pravo na zaštitu podataka o ličnosti posmatra kao integralni deo prava na privatnost i podvodi pod opštu odredbu kojom garantuje da „*Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, svog doma i svoje prepiske.*“ Reč je o kompleksnom pravu koje objedinjuje nekoliko posebnih prava u oblasti zaštite lične sfere pojedinca, među kojima i pravo koje se odnosi na zaštitu podataka u pogledu zdravstvenog stanja, te bi se povreda ovog prava razmatrala u okviru povrede člana 8. Konvencije.⁹

Sva prava iz člana 8. Konvencije, kao segmenti privatnosti, potпадaju pod istovetan pravni režim. To znači da su razlozi, koji se navode kao pravni osnov za ograničenje ovog kompleksnog prava, primenljivi za svako pojedinačno pravo. U stavu 2 istog člana, naime, navodi se da se javna vlast ne sme mešati u vršenje ovog prava, *izuzev u meri koja je u skladu sa zakonom i koja je nužna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda i zločina, radi zaštite zdravlja i morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.*

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti, kao integralni deo prava na privatnost, može, dakle, biti ograničeno u skladu sa načelom zakonitosti i nužnosti, a *pravni osnov za takvo postupanje predstavlja: nacionalna bezbednost, javna sigurnost ili ekonomska dobrobit zemlje, potreba sprečavanja nereda i zločina, potreba zaštite zdravlja i morala, kao i zaštite prava i sloboda drugih.*

Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine

Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene biologije i medicine, odnosno Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, usvojena je u španskom gradu Ovijedu 1997. godine. Ovaj dokument je kasnije dopunjena odgovarajućim protokolima: prvim, koji se odnosi na zabranu kloniranja ljudskih bića; drugim, koji se odnosi na transplantaciju

⁸ Videti presude u slučaju Z. protiv Finske (25. februar 1997.), Leander protiv Švedske (26. mart 1987.) i dr.

⁹ Videti presudu u slučaju Z. Protiv Finske (25. februar 1997.) koja se neposredno odnosi na povredu prava na zaštitu podataka o zdravstvenom stanju ličnosti (inficiranost HIV virusom).

organa i tkiva ljudskog porekla, trećim, koji se odnosi na biomedicinska istraživanja i četvrtim, koji se odnosi na genetsko testiranje u zdravstvene svrhe.¹⁰

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini smešta savremene postupke lečenja u kontekst osnovnih ljudskih prava, čemu daje apsolutni primat, što je vidljivo već u samim opštim odredbama ovog dokumenta. Naglašava se, naime, da se države potpisnice obavezuju na *poštovanje integriteta i drugih prava i osnovnih sloboda* (podv. N.R.) u pogledu primene biologije i medicine, pri čemu se kao esencijalna vrednost izdvaja dostojanstvo i identitet svih ljudskih bića.¹¹ Dalje sledi da su interesi i dobrobit ljudskog bića *iznad* (podv. N.R.) interesa društva i nauke.¹² Ovaj individualistički koncept, u pogledu definisanja odnosa pojedinca i društva, jasno izražava stav da progres u pogledu savremenih postupaka lečenja, bez obzira na svu korist koje društvo kao celina time dobija, ne sme biti praćen kršenjem osnovnih ljudskih prava, pre svega, ljudskog dostojanstva.

Konvencija, putem zaštitnih odredbi, postavlja niz ograničenja koja, kao usmeravajuća, definišu okvir savremene medicine. Određuje se pod kojim uslovima je dopuštena intervencija u pogledu izmena ljudskog genoma, pod kojim uslovima je dopušteno korišćenje postupaka medicinski potpomognutog oplođenja u svrhu izbora pola budućeg deteta, pod kojim uslovima je dopušteno uzimanje organa ili tkiva živog davaoca u svrhu lečenja, kako se postupa sa odstranjениm delom ljudskog tela, zabranjuje se stvaranje ljudskih embriona u istraživačke svrhe i drugo.

Konvencija, pored niza zaštitnih odredaba, garantuje i odgovarajuća prava pacijenata u pogledu lečenja. Ovaj dokument propisuje da „*Svako ima pravo na poštovanje privatnog života u vezi informacija o svome zdravlju.*“, čime jasno nameće pozitivnu obavezu državama potpisnicama da pruže nedvosmislenu zaštitu pravu na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti zdravstva odnosno biomedicinskih postupaka lečenja.¹³ Uporedo se garantuje i pravo na informaciju, odnosno ovlašćenje da se pribavi svaka informacija prikupljena o sopstvenom zdravlju (uz mogućnost zakonskog ograničenja ovog prava, ukoliko je u pitanju interes pacijenta). Pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti

¹⁰ Tekst Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini, kao i tekstovi dodatnih protokola dostupni su na internet adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/164.htm>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

¹¹ Videti član 1. Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

¹² Videti član 2. Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

¹³ Videti član 10. stav 1 Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

biomedicine je, dakle, ovom Konvencijom posebno izdvojeno i naglašeno i pored opšteg opredeljenja koje nalaže zaštitu svih ljudskih prava u pogledu primene biomedicine, što predstavlja jasan pokazatelj značaja koji se pridaje ovom pravu.

Pravo na poštovanje privatnog života u vezi informacija o svome zdravlju je pravo koje može biti ograničeno.¹⁴ Ono, dakle, ne spada u grupu onih prava i zaštitnih odredbi koja ne mogu biti predmet bilo kakvih ograničenja (kao što je slučaj, na primer, sa zabranom diskriminacije nekog lica na osnovu njegovog genetskog nasleđa). Kao legitimni osnov za ograničenje ovog prava navodi se interes javne bezbednosti, sprečavanje zločina, zaštita javnog zdravlja i zaštita sloboda i prava drugih, dok se kao opšti principi ograničenja propisuju zakonitost i nužnost („neophodnost u demokratskom društvu“).

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, dakle, prati standarde Evropske konvencije u pogledu definisanja pravnog režima prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine, uz razlike koje postoje u pogledu određivanja sadržaja ovog prava, kao i razloga koji mogu biti legitiman osnov njegovom ograničenju.

Ustavni okvir Republike Srbije i pravo na zaštitu podataka u oblasti biomedicine

Ustavni okvir ostvarivanja prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine opredeljen je odredbama kojima se definiše sadržaj i ograničenja ovog prava, kao i odredbama kojima se opredeljuje mesto i status ratifikovanih međunarodnih ugovora u ustavnom sistemu Republike Srbije.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti

Nasuprot Evropskoj konvenciji, koja pravo na zaštitu podataka o ličnosti (pa i podataka u oblasti biomedicine) garantuje u okviru prava koje se odnosi na zaštitu privatnog i porodičnog života, doma i prepiske, kao i nasuprot Konvenciji o ljudskim pravima i biomedicini koja ovo pravo definiše upravo u kontekstu postupaka biologije i medicine, Ustav Republike Srbije pravo na zaštitu

¹⁴ Videti član 26. Konvencije o ljudskim pravima i biomedicini.

podataka o ličnosti definiše kao posebno ljudsko pravo.¹⁵ Ustav, dakle, pruža zaštitu podacima o ličnosti, kao što to čini i u odnosu na ostale aspekte privatnosti (nepovredivost stana, tajnost pisama i drugih sredstava opštenja, lično ime, sloboda u pogledu izjašnjavanja o verskim i drugim uverenjima, kao i nacionalnoj pripadnosti), definišući ih kao posebna prava.

Ustav Republike Srbije, u normativnom delu koji se odnosi na ljudska i manjinska prava i slobode, garantuje pravo na zaštitu podataka o ličnosti, određuje način uređivanja, prikupljanja, držanja, obrade i korišćenja podataka, propisuje razloge koji mogu biti pravni osnov za ograničenje ovog prava i jemči dva posebna prava u vezi sa ličnim podacima. Opšta garancija ovog prava glasi: „*Zajemčena je zaštita podataka o ličnosti*“ što upućuje na zaključak da Ustav pruža istovetnu zaštitu svim podacima o ličnosti, bez obzira na to o kojoj vrsti podataka je reč, uključujući i podatke koji se odnose na biomedicinske postupke lečenja.¹⁶ Ustav, dakle, pravo na zaštitu podataka u oblasti biomedicine garantuje u sklopu opšte garancije zaštite podataka o ličnosti.

U pogledu prikupljanja, držanja, obrade i korišćenja podataka o ličnosti, Ustav upućuje na zakon.¹⁷ Ono što Ustav na ovom mestu izostavlja predstavlja pitanje zaštite ovog prava. Ovaj nedostatak se može nadomestiti tumačenjem opštih odredbi Ustava kojima se opredeljuje okvir zakonodavne delatnosti u oblasti ljudskih prava (Pajvančić, 2009:58). Zakon, donet na osnovu ovog ustavnog ovlašćenja, reguliše pitanje zaštite ovog prava i to kako u pogledu pružanja odgovarajućih prava licu čiji se podaci prikupljaju, tako i u pogledu uspostavljanja organa nadležnog za poslove zaštite podataka o ličnosti.¹⁸ Na ovom mestu je važno naglasiti da Zakon definiše, kao naročito osetljive, podatke o ličnosti koji se odnose na zdravstveno stanje i seksualni život i da propisuje posebne uslove za njihovu obradu.¹⁹ Pitanje saglasnosti Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, kao osnovnog zakona u ovoj oblasti, sa Ustavom i međunarodnim izvorima prava, biće kasnije ukratko razmotreno.

Iako se regulisanje oblasti korišćenja podataka prepušta zakonodavcu, treba primetiti da sam Ustav reguliše ovo pitanje propisujući da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, pri

¹⁵ Videti član 42. Ustava Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

¹⁶ Videti član 42. stav 1 Ustava Republike Srbije.

¹⁷ Videti član 42. stav 2 Ustava Republike Srbije.

¹⁸ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br. 97/2008. i 104/2009. – dr. zakon.

¹⁹ Videti član 16. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

čemu se izuzimaju slučajevi u kojima se od ove načelne zabrane može odstupiti. Prikupljeni podaci se, naime, mogu upotrebljavati izvan svrhe za koju su prikupljeni samo u slučaju vođenja krivičnog postupka, kao i zaštite bezbednosti Republike Srbije. Ova odstupanja u pogledu upotrebe prikupljenih podataka moraju se vršiti na način predviđen zakonom.²⁰ Postoje, dakle, dva pravna osnova za ograničenje prava na zaštitu podataka o ličnosti, uz strogo poštovanje načela zakonitosti.

U poslednjem stavu ovog člana, Ustav garantuje i dva posebna prava koja su u vezi sa podacima o ličnosti, a to su pravo da se bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti kao i pravo na sudsku zaštitu u slučaju njihove zloupotrebe. Ova posebna prava upotpunjaju zaštitu podataka o ličnosti, čineći je celovitom, mada ostaje nejasno zbog čega je garancija u pogledu sudske zaštite na ovom mestu Ustava ponovljena, budući da je ona na opšti način propisana u odnosu na sva ljudska prava.²¹

Mesto međunarodnih izvora prava

Pored odredbi Ustava, kojima se regulišu sadržaj i ograničenja prava na zaštitu podataka o ličnosti, za ostvarivanje ovog prava od značaja su i norme kojima se opredeljuje status međunarodnih izvora prava u ustavnom sistemu. Pažljiva analiza celine ustavnih odredbi pokazuje da ovo pitanje nije nedvo-smisleno rešeno i da ostavlja prostor za različite interpretacije (Pajvančić, 2008:248). Ustav propisuje da su ratifikovani međunarodni ugovori deo pravnog poretku Republike Srbije i da se neposredno primenjuju.²² Neposredna primena ovih ugovora, pak, u delu u kom su nesaglasni Ustavu, podvodi se pod znak pitanja, s obzirom na činjenicu da su ratifikovani međunarodni ugovori niže pravne snage od Ustava.²³

Sa stanovišta primene ratifikovanih međunarodnih ugovora, odnosno ostvarivanja ljudskih prava zajemčenih ovim aktima, upitna je i odredba Ustava kojom se propisuje opšti okvir ograničenja ljudskih prava.²⁴ Ustav, naime, propisuje da se ljudska prava mogu ograničiti samo ako ograničenje

²⁰ Videti član 42. stav 3 Ustava Republike Srbije.

²¹ Videti član 22. Ustava Republike Srbije.

²² Videti član 16. stav 2 Ustava Republike Srbije.

²³ Videti član 194. stav 3 Ustava Republike Srbije.

²⁴ Videti član 20. stav 1 Ustava Republike Srbije.

dopušta Ustav i u svrhe radi kojih ga dopušta, pa se s razlogom postavlja pitanje da li je ljudsko pravo moguće ograničiti i iz razloga koji su propisani ratifikovanim međunarodnim ugovorom, a koji je različit u odnosu na razloge propisane Ustavom. Problem mesta međunarodnih izvora prava dodatno usložnjava i činjenica što u našem pravnom sistemu ne postoji institut prethodne ocene ustavnosti međunarodnih ugovora.

Sve napred navedeno ostavlja otvorenim pitanje ostvarivanja prava na zaštitu podataka o ličnosti kao ljudskog prava u našem pravnom sistemu.

Komparativna analiza normativnih rešenja u pogledu garantovanja prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine

Analiza odgovarajućih Konvencija, donetih u okviru Saveta Evrope, koje je Republika Srbija ratifikovala i koje su u tom smislu obavezujuće, kao i teksta Ustava, pokazuje da se *pravo na zaštitu podataka o ličnosti (u oblasti biomedicine) garantuje kao ljudsko pravo*, pri čemu *postoje određena odstupanja* u pogledu određivanja sadržine ovog prava, odnosno načina na koji se ono jemči, kao i u pogledu razloga koji mogu biti pravni osnov njegovom ograničenju.

Postoje različiti modaliteti određivanja sadržine ovog prava. Pravo na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine garantuje se kao posebno pravo Konvencijom o ljudskim pravima i biomedicini, kojom se jemči poštovanje privatnog života konkretno u pogledu informacija o zdravlju; Evropskom konvencijom se ovo pravo podvodi pod pravo na privatni život, odnosno pod odredbu kojom se na integralan način pruža zaštita privatnosti pojedinca; Ustavom Republike Srbije se ovo pravo štiti u okviru prava koje se odnosi na zaštitu (svih) podataka o ličnosti, bez obzira na vrstu. Ne postoji, dakle, jednoobrazno rešenje kada je u pitanju garantovanje prava na zaštitu podataka o ličnosti u oblasti biomedicine.

Istovetan model ne postoji ni u propisivanju razloga za ograničenje ovog prava. Konvencijom o ljudskim pravima i biomedicini propisuju se *četiri* razloga koja mogu biti pravni osnov za ograničenje ovog prava (interes javne bezbednosti, sprečavanje zločina, zaštita javnog zdravlja i zaštita sloboda i prava drugih), Evropskom konvencijom se propisuje čak *šest* razloga (nacionalna bezbednost, javna sigurnost, ekonomska dobrobit zemlje, potreba sprečavanja nereda i zločina, zaštite zdravlja i morala, zaštita prava i sloboda dru-

gih), dok Ustav Republike Srbije propisuje da se u samo *dva* slučaja ovo pravo može ograničiti (vođenje krivičnog postupka i zaštita bezbednosti Republike). Zahtev da ograničenja moraju biti u meri koja je u skladu sa zakonom i koja je nužna u demokratskom društvu, prate oba evropska dokumenta, dok Ustav Srbije, u delu koji se odnosi na ograničenje ovog prava, zahteva samo zakonitost. Sistemskim tumačenjem ustavnih normi dolazi se, pak, do zaključka da Ustav takođe implementira oba ova zahteva. U odredbi Ustava, koja na opšti način određuje uslove pod kojima ljudska prava mogu biti ograničena, nalaže se da ograničenje može biti samo u obimu neophodnom da se zadovolji ustavna svrha ograničenja u demokratskom društvu.²⁵ Nije bez značaja ni odredba o načelima (ili smernicama) kojima organi treba da se rukovode kada odlučuju o ograničenju ljudskih prava, koja takođe prati zahtev neophodnosti u demokratskom društvu, koji se kao standard nalaže evropskim dokumentima (suština prava, važnost svrhe ograničenja, priroda i obim ograničenja, odnos ograničenja i svrhe ograničenja).²⁶

Saglasnost Zakona o zaštiti podataka o ličnosti sa Ustavom Republike Srbije i međunarodnim ugovorima

S obzirom na činjenicu da Ustav, u vezi sa pravom na zaštitu podataka o ličnosti, upućuje na zakonsko uređivanje pitanja prikupljanja, držanja, obrade i korišćenja ovih podataka, kao i da ratifikovane međunarodne ugovore definiše kao izvore prava, na ovom mestu ne bi bilo zgoreg ukratko razmotriti saglasnost Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, kao osnovnog, krovnog zakona iz ove oblasti, sa Ustavom i odgovarajućim međunarodnim izvorima prava. Ne zalazeći dublje u ovo pitanje, ukazaćemo na neke odredbe Zakona koje se pokazuju upitnim u tom smislu.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti sadrži nekoliko problemskih mesta koja čine ne samo upitnim njegovu saglasnost sa Ustavom Republike Srbije, nego i konzistentnost samog zakonskog teksta. Ovaj zakon, naime, na pojedinim mestima proširuje pravni osnov za obradu i prikupljanje podataka o ličnosti, dok na drugom mestu dosledno prati rešenje ustavne norme kojim se ovo pitanje jasno i nedvosmisleno definiše.

²⁵ Videti član 20. stav 1 Ustava Republike Srbije.

²⁶ Videti član 20. stav 3 Ustava Republike Srbije.

Ustav Republike Srbije sadrži jasne granice normativnog regulisanja kada je u pitanju materija ljudskih prava. Ljudska i manjinska prava se garantuju Ustavom i kao takva neposredno primenjuju, s tim da se zakonom može propisati način njihovog ostvarivanja samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarivanje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon ni u kom slučaju ne sme uticati na suštinu zajemčenog prava.²⁷ Ustav, dakle, u pogledu regulisanja materije ljudskih prava dopušta jedino intervenciju zakona, nikako akta niže pravne snage od zakona, i to pod striktno određenim uslovima. Ustavotvorac jasno sledi ovaj princip i u delu ustavnog teksta koji se odnosi na garanciju prava na zaštitu podataka o ličnosti, propisujući da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje ovih podataka mogu uređivati samo zakonom.²⁸

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, pak, kao osnov za prikupljanje odnosno obradu podataka o ličnosti, pored zakona proširuje i na akt, odnosno drugi propis donet u skladu sa zakonom, iako u delu teksta kojim se na opšti način reguliše pitanje dozvoljenosti obrade podataka, jasno zahteva postojanje zakonskog ovlašćenja.²⁹ Na ovaj način Zakon, suprotно Ustavu, otvara prostor da oblast zaštite prava na zaštitu podataka o ličnosti bude regulisana ne samo zakonom, što je izuzetno dozvoljeno, nego i aktom niže pravne snage od zakona.

Problem neusaglašenosti Zakona o zaštiti podataka o ličnosti sa Ustavom Republike Srbije otvorio je Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, inicirajući pred Ustavnim Sudom Srbije pokretanje postupka ocene ustavnosti odgovarajućih članova ovog zakona.³⁰

Tekst Zakona o zaštiti podataka o ličnosti pokazuje se upitnim sa stanovišta ustavnosti i u delu koji se odnosi na propisivanje razloga za ograničenje prava lica koje ono ima u vezi sa obradom ličnih podataka, u čemu, između ostalog, pokazuje neslaganja i sa odgovarajućim međunarodnim ugovorima koji regulišu ovu oblast.

²⁷ Videti član 18, stav 1 i 2 Ustava Republike Srbije.

²⁸ Videti član 42, stav 2 Ustava Republike Srbije.

²⁹ Uporediti član 8, stav 1 tačka 1; član 12, tačka 3; član 13; član 14, stav 2 tačka 2 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

³⁰ Dostupno na internet adresi: <http://www.poverenik.rs/index.php/yu/saopstenja/864--01-02-2010.html>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

U Zakonu se, naime, propisuje širok krug razloga zbog kojih se može ograničiti pravo na obaveštenje, uvid i kopiju.³¹ Ova prava predstavljaju deo korpusa prava lica čiji se podaci obrađuju. Mora se, međutim, naglasiti da su pojedini razlozi za ograničenje prava, propisani ovim zakonom, nejasni i problematični sa stanovišta tumačenja i da nemaju uporište ni u Ustavu niti u relevantnim međunarodnim izvorima.³² Propisivanje ovakvih razloga za ograničenje, kojima se otvara prostor za široku diskrecionu procenu, dovodi u pitanje i sam ustavni princip po kome zakon, prilikom propisivanja načina ostvarivanja prava, ni u kom slučaju ne sme uticati na suštinu zajemčenog prava.³³ Ovakav široki pristup zakonodavca prilikom definisanja ograničenja prava na obaveštenje, uvid i kopiju mogao bi poništiti samu svrhu takvog prava (Pirc Musar, 2009:48).

U istom ovom delu teksta Zakon pokazuje nesaglasnost i sa međunarodnim ugovorima koji regulišu oblast zaštite podataka o ličnosti. Primer pruža Konvencija Saveta Evrope o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka iz 1981. godine (stupila na snagu 1985. godine) koja propisuje da se ne dozvoljavaju nikakvi izuzeci u pogledu ograničenja prava lica čiji se lični podaci obrađuju, izuzev onih koji se navode u samoj Konvenciji.³⁴ U ovom dokumentu izuzeci su daleko uže postavljeni nego sto je to slučaj sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti. Sličan zaključak se može izvesti i kada je u pitanju Direktiva 95/46/EZ o zaštiti građana u vezi sa obradom podataka o ličnosti i o slobodnom kretanju takvih podataka iz 1995. godine.

Čak i letimičan osvrt na tekst osnovnog zakona koji reguliše oblasti zaštite podataka o ličnosti u našem pravnom sistemu, dopušta zaključak da ovaj zakon nije u svemu saglasan sa aktima više pravne snage u našem ustavnom sistemu. S tim u vezi, s razlogom se može postaviti pitanje realne mogućnosti ostvarivanja prava na zaštitu podataka o ličnosti, kao ljudskog prava zajemčenog Ustavom Republike Srbije.

³¹ Videti član 23, stav 1 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

³² Videti član 23, stav 1 tačke 2 i 4 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti.

³³ Videti član 18, stav 2 Ustava Republike Srbije.

³⁴ Videti član 9. Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka.

Zaključak

Zdravstveni podaci ličnosti, u pogledu biomedicinskih postupaka lečenja, uživaju kako ustavnu tako i zaštitu na nivou međunarodne zajednice. Pravo kojim se štite ovi podaci nije, međutim, istovetno uređeno u Ustavu Republike Srbije i relevantnim međunarodnim dokumentima. Normativna rešenja analiziranih dokumenata kojima se garantuje ovo pravo se delom podudaraju, a delom razlikuju.

Razlike u normativnim okvirima se posebno tiču mogućnosti ograničenja ovog prava. Razlozi koji se propisuju za ograničenje ovog prava različito se određuju. Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, u načelu, sledi normativni model Evropske konvencije, ali nešto uže postavlja razloge za ograničenje ovog prava, te se može zaključiti da oba ova evropska dokumenta imaju konsenzus u pogledu određenih vrednosti društva (ne svih) čija zaštita može pretegnuti u odnosu na zaštitu podataka o ličnosti, a to su: javna bezbednost, odnosno javna sigurnost, sprečavanje zločina, zaštita zdravlja i zaštita sloboda i prava drugih. Evropskom konvencijom se ovo pravo može ograničiti još iz razloga zaštite nacionalne bezbednosti, ekonomski dobrobiti zemlje, sprečavanja nereda i zaštite morala. Ustav Republike Srbije najuže postavlja osnove za ograničenje, pa je u tom smislu najliberalniji u pogledu kapaciteta uživanja ovog prava. Ustav, naime, dozvoljava da se ovo pravo ograniči samo ukoliko za to postoji potreba koja proizlazi iz vođenja krivičnog postupka i bezbednosti Republike.

Ono što otvara prostor za probleme u praksi je pozivanje na norme ovih evropskih dokumenata prilikom zakonskog regulisanja ograničenja ovog prava. Odgovarajuće odredbe Ustava, naime, nalažu da su potvrđeni međunarodni ugovori deo pravnog poretku Republike Srbije i da se neposredno primenjuju kao, uostalom i ljudska prava, garantovana ovim ugovorima. Sa druge strane, pak, Ustav propisuje da se „zakonom (...) može propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno (podv. N.R.) ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, (...).” Takođe se propisuje da „Ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena, ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta (podv. N.R.), u obimu (...),“ da su potvrđeni međunarodni ugovori akti niže pravne snage od Ustava. Ovakav ustavni okvir ne pruža jasne smernice za pravni režim ograničenja prava na zaštitu podataka o ličnosti, jer, kao sporno, nameće pitanje da li zakon može ograničiti ovo pravo iz razloga navedenih u Konvenciji, koji istovremeno nisu predviđeni kao razlozi za ograničenje u Ustavu Republike

Srbije. Zakon je u tom slučaju jednovremeno u skladu sa međunarodnim ugovorom, ali u suprotnosti sa Ustavom. U vezi sa tim je zanimljiva analiza pojedinih normi Zakona o zaštiti podataka o ličnosti kao krovnog zakona u ovoj oblasti.

Ovaj problem je posledica nepreciznog određenja mesta međunarodnih izvora prava u ustavnom sistemu, te bi se moglo zaključiti da normativni okvir ostvarivanja prava na zaštitu podataka o ličnosti (u oblasti biomedicine), naročito kada je u pitanju režim ograničenja, nije u potpunosti kompaktan i konzistentan.

Literatura

Mijatović, B., Vujačić, I., Marinković, T. (2008) *Pojmovnik liberalne demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.

Savet Evrope (1950) Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

Savet Evrope (1981) Konvencija o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka.

Pajvančić, M. (2008) Kontraverze ustavnog okvira zaštite ljudskih prava. U: Z. Radivojević (ur.) *Ustavne i međunarodne garancije ljudskih prava*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta, str. 245-260.

Pajvančić, M. (2009) *Komentar Ustava Republike Srbije*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Paunović, M., Krivokapić, B., Krstić, I. (2007) *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*. Beograd: Megatrend Univerzitet.

UN (1966) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.

UN (1948) Opšta deklaracija o pravima čoveka.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br. 97/2008 i 104/2009.

Internet izvori

Declaration on Ethical Considerations regarding Health Databases <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/d1/>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Hipokratova zakletva, dostupno na <http://medicor.wordpress.com/hipokratova-zakletva/>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Helsinška deklaracija o etičkim principima u medicinskim istraživanjima vezanim za ljudske subjekte, dostupno na: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/b3/>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Lisabonska deklaracija o pravima pacijenata, dostupno na <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/l4/>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini i tekstovi dodatnih protokola, dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/164.htm>, stranici pristupljeno 10.5.2012.

Pirc Musar N. (2009) Vodič kroz Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, dostupno na: <http://www.poverenik.rs/index.php/sr/doc/vodici.html>, stranici pristupljeno 10.5.2012

Recommendation No. R (97)5 on the Protection of Medical Data, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/dataprotection/Legal_instruments_en.asp, stranici pristupljeno 10.5.2012.

NATAŠA RAJIĆ

The normative framework of the protection of personal data in the field of (bio)medicine

This paper discusses the normative framework of regulating the right to protection of personal data relating to biomedical treatment procedures of patients as human rights. The subjects of analysis are the European Convention, the Convention on Human Rights and Biomedicine and the relevant provisions of the Constitution of the Republic of Serbia. The right to protection of personal data in the field of biomedicine is analyzed comparatively in terms of the content of this right and in terms of basis for limiting this right. The analysis is carried out to find answers to the question if the constitutional framework is consistent in terms of exercising this right, taking into account the constitutional provision on the direct application of human rights guaranteed by international treaties and other provisions that determine the status of international sources of law in our legal system.

Keywords: human rights, personal data protection, biomedicine, international treaties, Constitution of the Republic of Serbia.

TEMIDA
Septembar 2012, str. 115-128
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1203115G
Originalni naučni rad

Rod, identitet i socijalne uloge u nastavi književnosti

VЛАДИСЛАВА ГОРДИЋ ПЕТКОВИЋ*

U nastavi književnosti na univerzitetskom nivou, teme razlika između muškaraca i žena su sve prisutnije, zbog nužnosti da se ukaže na povezanost roda i identiteta sa socijalnim ulogama. Rad će se pozabaviti mogućnostima da se, u okviru analize književnog teksta, u učionici studenti senzibilizuju za rodne razlike i mehanizme delovanja rodnih stereotipa. Nastavni materijali koji se koriste u ovu svrhu mogu biti raznoliki: od novinskih tekstova iz anglofone štampe do poezije autorki od Emili Dickinson do Silvije Plat, na primeru čije pesme ćemo u ovom radu pokazati kako se prepoznaju i definišu rodne uloge u nastavi književnosti.

Ključne reči: rod, književnost, nastava, rodne uloge, stereotip.

Termini „pol“ i „rod“ upotrebljeni u okvirima rodnih studija i feminističke kritike označavaju dva različita skupa vrednosti. Većina teoretičarki i teoretičara roda, od Kejt Milet, Meri Mekintoš, Gejl Rubin, Ilejn Šovolter i drugih, slažu se u načelu da odrednica „pol“ podrazumeva polne karakteristike (anatomske, biološke i fiziološke odlike pojedinca) (Stoller, 1968: 9), a da pojam roda predstavlja skup kategorija upisanih u kulturu, kojima se signalizira pripadanje muškom i ženskom polu. Rodne odlike su sociološki i kulturološki motivisane i rodna pripadnost je uslovljena psihosocijalnim razvojem ličnosti, a ne biološkim odlikama pola.

Tako se u kontekstu rodnih predstavljanja muškarcu pripisuju aktivnost, preduzimljivost, autoritet, ambicija i inicijativa, a ženi pasivnost, poslušnost, emotivnost, tolerantnost i pomirljivost: muškarac je, otud, predodređen da dominira, žena da bude potčinjena. Razdvajanje pola i roda omogućuje da se uspostavi argument protiv biološkog determinizma, koji rodne uloge vidi kao zadata i nepromenljive.

* Dr Vladislava Gordić Petković je redovna profesorka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
E-mail: vladysg@yahoo.com.

Terminološko razgraničenje između pola i roda relativno je novo: uvodi ga krajem šezdesetih američki psihanalitičar Robert Stoller u svojim studijama *Predstavljanje roda i Pol i rod*, ističući da „pol i rod nisu nikako nužno povezani“ (Stoller, 1985: 6). Svest o postojanju kategorije kulturološki uslovljenog roda izražava i često citirana rečenica Simon de Bovoar iz dela *Drugi pol* da se „ženom ne rađa, ženom se postaje“ (Beauvoir, 1997: 295). Rodne predstave neminovno se odražavaju i na kulturne i književne tvorevine jednog društva, pa junakinje i junaci književnih dela bivaju oblikovani u skladu s očekivanjima čitalačke publike i njenim viđenjem muških i ženskih uloga u svakodnevnom životu. Ta očekivanja predodređuje unapred konstruisana slika feminiteta i maskuliniteta, koja je nastajala mimo uticaja samih žena i muškaraca.

Podela na pol i rod dobila je važno mesto u angloameričkoj feminističkoj književnoj i kulturnoj kritici, jer efektno predočava društveni uticaj na nastanak književnih dela i na njihovu recepciju. Kategorija roda mogla bi se definisati kao dodatak društvenih komponenti biološkim razlikama. Uvedena je s ciljem da demistifikuje biološki determinizam i da jasno naglasi razlike proizašle iz viševekovnog disbalansa u tretiranju polova, uključujući tu razlike u obrazovanju, ekonomskom statusu, društvenim mogućnostima, koje im se pružaju da steknu moć ili poziciju autoriteta, kao i razlike u kriterijumima i zahtevima koje društvo, tradicija i kultura postavljaju pred muškarca i ženu. Sve te razlike, od egzistencijalnih do kulturoloških, postoje u svakom društvu, manje ili više izražene; koliko god motivisale društvena kretanja i društvene odnose, one se još jasnije vide u umetnosti, naročito u umetnosti reči.

Žensku književnost obeležila je, posredno ali značajno, specifičnost ženskih životnih i profesionalnih iskustava: hendikepirane nesistematičnim obrazovanjem, ograničene patrijarhalnim prioritetima, lišene slobode izbora, žene imaju manje mogućnosti za kreativni angažman i profesionalni razvoj, te tako uvođenje roda u književna istraživanja neminovno ukazuje na komplikacije, opterećenja, prepreke i otežavajuće okolnosti. No, sve teškoće koje obeležavaju položaj žene doprinose da književni tekstovi koje žene pišu poseduju zajedničke odlike koje se mogu sistematizovati – zajedničke (ili barem slične) teme, motive, simbole, izražajna sredstva. To, međutim, ne znači da postoji i univerzalna „ženska imaginacija“ koja ovaku književnost stvara: ovu ideju Ilejn Šovolter s prezicom odbacuje, ukazujući da se samosvest žene pisca, kroz književno delo, iskazuje na način primeren vremenu i mestu – istorijskom trenutku i kulturnoj sredini koji formiraju njene stavove i mišljenja (Showalter, 1985: 131 i dalje). Žene ne preuzimaju automatski muška klasna, statusna i

politička obeležja, već stvaraju sopstvenu potkulturu. Sandra Gilbert i Suzan Gubar, takođe, prihvataju ideju o ženskoj potkulturi koja ima sopstvenu književnu tradiciju (Gilbert, Gubar, 1984: xii). Prihvatanje ideje o univerzalnoj ženskoj imaginaciji značilo bi, po Šovolterovoj, da se javlja opasnost da prihvati ustaljene stereotipe po kojima je ženskost samo biološka, a ne i kulturološka odrednica (Showalter, 1985: 141).

U univerzitetskoj nastavi književnosti teme rodnih predstava i rodnih stereotipa predstavljaju važan segment osvešćivanja kulturnih praksi. I ne samo kulturnih: konceptualizacija roda kao društvene strukture omogućava potpunije razumevanje načina na koje je rod ugrađen u interaktivne i institucionalne aspekte savremenog društva. Zato postaje izuzetno važno, upravo u vrednovanju književnog dela, razobličiti predrasude o biološkoj zasnovanosti podređenog položaja žena i vrednovati istorijske i kulturološke specifičnosti ženskog statusa u društvu.

Uvođenje rodnih tema u nastavu suočava se sa tri osnovna problema, ili prepreke. Predavačica ili predavač najpre moraju da se suoče sa preprekama vezanim za inhibicije studentkinja i studenata da o temi roda diskutuju otvorenno i bez ustezanja. Drugi problem je vezan za osjetljivost rodnih odnosa: kako kod studentkinja i studenata pojačati svest o ulozi žena u istoriji, a da se pripadnici muškog pola u diskusiji na tu temu ne osete prikraćenim, zapostavljenim i marginalizovanim? (Croker, 1999: 65) Treći problem, kada se u nastavu uvedu rodne teme, vezan je za razobličavanje predrasuda koje prate feminizam i borbu za rodnu jednakost: potrebno je iznaci način da se efektno i argumentovano ospori jednostrano viđenje feminističkog aktivizma kao ekstremističkog, razornog po društvene odnose i ideološki neprihvatljivog.

O rodu i književnom tekstu može se govoriti barem na tri načina, kako sugerisu Barbara Risman (Risman, 2004: 431) i Deniz Krouker (Croker, 1999: 67): istorijski, tematski i teorijski. Istorijski pristup obuhvatio bi teme osvešćivanja kulturnih razlika u čitanju roda i razvoja seksualnosti u društvu, predstavljajući ih iz perspektive književnosti; tematski pristup posvetio bi se temi roda i rodnih stereotipa u različitim oblastima – u svakodnevnom govoru, medijima i elektronskoj komunikaciji; teorijski pristup fokusira se na rodne teme u ključu tradicionalnih ili modernih kritičkih metoda (etnoloških i antropoloških studija, poststrukturalističke kritike, queer teorije, itd.). U istraživanje roda kroz nastavu književnosti moraju se interpolirati teme jezika, identiteta i seksualnosti, a analiza rodnih uloga mora se osloniti na prelaz od viđenja identiteta kao inherentne kategorije koja se reflektuje u upotrebi jezika, pa do shvatanja

identiteta kao interakcije različitih kulturnih faktora. U analizi roda u nastavi najvažniji i jeste odnos teksta i konteksta. O rodu se u nastavi može, takođe, govoriti iz perspektive polivalentnih metodoloških i analitičkih pristupa: uz primenu analize konverzacije i analize diskursa, uz evociranje kontekstualnih ili ekstratekstualnih sadržaja (Kesselman, 1999: 13; Bender-Slack, 2009: 25).

Jedna od mogućnosti osvešćenja rodnih predstava, u kojoj se na podsticajem način kombinuju jezik, identitet, kultura i seksualnost, ostvaruje se kroz analizu književnih dela koje su pisale žene. U biranju književnog teksta koji će najbolje prikazati mehanizme rodnih odnosa i rad rodnih stereotipa neophodni su i rizik i obazrivost. Koliko god se prozno delo činilo studentkinjama i studentima razumljivijim i transparentnijim od poezije, teško je u biranom kraćem odlomku istražiti sve aspekte rodnih pitanja: s druge strane, nastavna praksa suočava se s paradoksom da upravo jezička sažetost i tematsko-stilска sugestivnost poeziju čine pogodnjijim nastavnim materijalom. Predrasuda o neprozirnosti poezije uspešno se otklanja podsticanjem studentkinja i studenata da sami napišu pesmu na zadatu temu ili pak da sačine varijaciju na pesničko delo koje su na času analizirali i tako pokažu koliko su dobro razumeli i prihvatili poruku umetničkog dela.

Čuvena američka pesnikinja Silvija Plat autorka je većeg broja pesama koje otvaraju neslućene mogućnosti u analizi rodnih uloga, upravo stoga što predstave o muškom i ženskom do krajnosti zaoštravaju i dramatizuju. Silvija Plat je vodeća figura takozvane konfesionalne poezije, koju pored snažnog stvaralačkog impulsa karakterišu otvorenost i neposrednost, a ništa manje i jezovita strast za samouništenjem, koja je teoretičara Roberta Skoulza navela na izjavu da su dela Platove pisana „između dva samoubistva”. U istoriji novije američke književnosti Silvija Plat važi kao vrlo redak i specifičan primer „školovanog talenta”, sposobnog da na temeljima lične psihološke drame stvori autentičnu umetnost, poeziju u kojoj su pažljivo i efektno sučeljeni histerija i egzaltiranost, bes i nežnost. Poezija Silvije Plat demonstrira surovu otvorenost i otvorenu surovost koje prozivaju i povređuju, a pesnikinja sebe dramatizuje u mnogo neobičnih i čak šokantnih uloga: sebe vidi kao žrtvu masovnog zločina, kao odraz mitoloških i biblijskih junaka i junakinja (kao Elektru ili pak žensku verziju vaskrslog Lazara), dok su dominantne muške figure (otac i suprug) predstavljeni u ulogama spasitelja ili izdajnika, u ulozi nacističkog mučitelja, a u jednoj od pesama otac je čak predstavljen metaforično – kao tesna crna cipela.

Korišćenje poezije Silvije Plat, u osvešćivanju rodnih tema i rodnih stereotipa u univerzitetskoj nastavi, motivisano je još jednim razlogom: ova pesnikin-

nja je prva savremena kultna figura feminističke kritike i u feminističkoj recepciji inaugurisana je u ikonu mučenice, sistematski osujećivane u kreativnom izražavanju. Deo tog svetačkog statusa pesnikinje proishodi iz iskrivljenih tumačenja biografskih činjenica, naročito jednostrane i površne analize njenog braka sa velikim britanskim pesnikom Tedom Hjuzom. Odnos supružnika interpretiran je kao bespoštedna borba talenata u kojoj strada žena, a lik i delo Platove tako su gurnuti u ram za sliku muža tiranina čije bračno neverstvo suprugu odvodi u samoubistvo. Lako predstavljana kao Galateja, koju je Pigmalion prvo uzvisio pa potom izneverio, ili kao od majke oteta Persefona, koja pola vremena provodi na svetlu, a pola u tami podzemnog sveta, Silvija Plat artikulaciju svog talenta u priličnoj meri duguje upravo suprugu, koji je proglašavan njenim tamničarom i mučiteljem. Zbog fabrikovanja jednostranih viđenja pesnikinjinog života, koja su favorizovala ženu mučenicu i glorifikovala samouništenje kao njen jedini legitiman izvor, proizvodeći Hjuza u tiranina i nasilnika, poezija Silvije Plat omogućava da se ispita ne samo književni tekst, već i socijalna, vanknjiževna konstrukcija rodnih uloga.

Pesma „Ženski Lazar“ (Lady Lazarus), koja je ponuđena studentkinjama i studentima kao materijal za analizu i interpretaciju rodnih i socijalnih uloga, odličan je primer kako se rodne uloge istovremeno potvrđuju i poništavaju. Slika žene ovde je i žrtva i boginja koja umire i destruktivna sila koja vaskrsava, sabirajući u sebi žensku slabost i ženski aktivizam, ali i nemoć da se promeni odnos prema kontroverznoj muškoj figuri Boga, Oca i Lucifera, kakvu ćemo naći i u poeziji Emili Dickinson.

Studentkinje i studenti treće godine anglistike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu su, na časovima vežbi tokom meseca aprila 2010., dobili priliku da pesmu pročitaju u celosti i da je, uz koordinaciju profesorke, protumače, najpre tako što će definisati najvažnije uloge koje u njoj igraju muškarac i žena, a potom tako što će odrediti motive, pesničke slike i atmosferu pesme. I pored bespoštedne otvorenosti, pesma „Ženski Lazar“ je teško razumljiva, ukoliko izostane informativno upućivanje čitateljki i čitalaca u biografske detalje kao što su pesnikinjin odnos prema ocu Nemcu ili njeni ponavljeni pokušaji da sebi oduzme život.

Iz teksta pesme (videti Dodatak 1) zaključujemo da se u stihovima prepliću uloge žene žrtve, Jevrejke mučene u logoru (njena koža se pretvara u abažur za lampu, stopalo u pritiskač za hartiju, oduzimaju joj venčani prsten i zlatne plombe), „umetnice u umiranju“ čiji svaki pokušaj samoubistva poništava po jednu deceniju života, vaskrsle žene koja se suprotstavlja muškarцу,

viđenom kao bog, kao đavo, lekar i neprijatelj. Dramatičnost i neposrednost ove pesme dodatno se demonstrira kroz glasno čitanje, u kome studentkinje i studenti prepoznaju ritam i rimu kojih nisu bili svesni prilikom čitanja u sebi.

Finalni korak u analizi pesme predstavlja pokušaj prerade: metodom imitacije, varijacije ili čak i parodije na motive, koje su tokom analize pesme definišali i razvrstali, studentkinje i studenti pristupaju pokušaju *preispisivanja* pesme „Ženski Lazar“. Podeljeni u grupe, dobijaju zadatak da sačine komičnu, satiričnu ili tragičnu verziju pesme Silvije Plat. Na taj način oni će se ne samo okušati u eksperimentu kreativnog pisanja, nego će artikulisati svoj odnos prema rodnim predstavama, kao reakciju na slike muškarca i žene u samoj pesmi.

Rezultati postignuti u ovom procesu bili su više nego zanimljivi, o čemu svedoči nekoliko izabralih primera, navedenih u Dodatku 2.

U primerima 1 i 3 studentkinje biraju dinamične rimovane distihe, intonirane komično, i parodiraju ulogu žene uništiteljke koja će muža ubiti ne bude li poslušan (“If my man does not behave, / I send him straight to his grave” u primeru broj 1 ili “My hair is red like a fire / Beware! To eat men is my desire” u primeru broj 3). Ponavljanje pesnikinjinih stihova u kojima se priziva mogućnost vaskrsenja dopunjeno je ironičnom opomenom celom čovečanstvu (Like the cat I have nine times to die / I cause the whole mankind to cry). Primeri 2 i 4 menjaju naslov pesme u “Resurrection” (Vaskrsenje), odnosno “Lady Ophelia”: dok ova prva varijacija na pesmu Platove jasno potvrđuje sliku žene koja je očvrsla u svom bolu (I've been beaten by winter winds, / And showered by summer rains, / I've been left heart-broken so many times) i prihvatiла svoju žensku prirodu (Now my femininity is my strongest weapon), druga pesma predstavlja Ofeliju kao sliku pasivne ženskosti koja se prepušta ljubavi i samouništenju, citirajući Šekspirovu junakinju (Good night, sweet ladies, good night)

Analiza književnog teksta u univerzitetskoj nastavi može da bude više nego efikasna prečica ka razumevanju i definisanju rodnih uloga, a proveru razumevanja moguće je ostvariti kroz proces kreativnog variranja originalnog književnog teksta. Tehnike parafraze, parodije, imitacije ili ironijske transpozicije pomažu ne samo u prihvatanju teorijskih načela rodnosti, već i analiza diskursa, uz evociranje kontekstualnih ili ekstratekstualnih sadržaja, omogućuje da se jasnije ocrta odnos teksta i konteksta u kreiranju i identifikaciji rodnih uloga.

Dodatak 1.

Sylvia Plath, "Lady Lazarus" (izvornik: Sylvia Plath, *Collected Poems*, Buccaneer Books, New York, 1998, str. 244-247)

Lady Lazarus

I have done it again.
One year in every ten
I manage it –

A sort of walking miracle, my skin
Bright as a Nazi lampshade,
My right foot

A paperweight,
My face a featureless, fine
Jew linen.

Peel off the napkin
O my enemy.
Do I terrify? –

The nose, the eye pits,
the full set of teeth?
The sour breath
Will vanish in a day.

Soon, soon the flesh
The grave cave ate will be
At home on me

Ženski Lazar

(prevod: Ljiljana Đurđić)

Opet sam to izvela
Jednom u svakih deset leta
To mi uspeva –

Neka vrsta pokretnog čuda, moja put
sjajna kao nacistički abažur,
moje desno stopalo

Pritiskač za hartiju
Moje lice bezlično, fino
Jevrejsko rublje.

Salvet u kut,
O, moj neprijatelju.
Jesam li užasna?

Nos, očne duplje, svi zubi?
Neprijatni zadah
Nestaće za dan.

Ubrzo, ubrzo će meso
Što grobna ga raka pojede
Kod kuće na meni da bude

And I a smiling woman.
I am only thirty.
And like the cat I have
nine times to die.

This is Number Three.
What a trash
To annihilate each decade.

What a million filaments.
The peanut-crunching crowd
Shoves in to see

Them unwrap me hand and foot –
The big strip tease.
Gentlemen, ladies

These are my hands
My knees.
I may be skin and bone,

Nevertheless, I am the same,
identical woman.
The first time it happened I was ten.
It was an accident.

The second time I meant
To last it out and not come back at all.
I rocked shut

As a seashell.
They had to call and call
And pick the worms off me like
sticky pearls.

A ja nasmejana žena.
Meni je tek trideseta.
I kao mačka mogu
devet puta da mrem.

Ovo je Treći Put.
Koliko đubreta
Za uništenje svake decenije.

Koliki milion niti.
Gomila što krkca kikiriki
Gura se da vidi

Kako mi odvijaju ruku, nogu –
Veliko svlačenje.
Gospodo, dame,

To su moje ruke
Moja kolena
Moguće da sam kost i koža

Pa ipak ista sam, identična žena
Prvi put se desilo kad mi je bilo
deset godina.
Nesrećan slučaj.

Drugi put sam mislila
Da istrajem i da se više ne vraćam tu.
Njihala sam se sklopljena

Ko morska školjka.
Morali su da me zovu i zovu
I crve s mene skidaju kao
biserje lepljivo.

Dying Is an art, like everything else. I do it exceptionally well.	Umiranje je Veština kao i sve ostalo, Ja to izvodim maestralno.
I do it so it feels like hell. I do it so it feels real. I guess you could say I've a call.	Izvodim tako da izgleda pakleno. Izvodim tako da izgleda stvarno. Moglo bi se reći rođena sam za to.
It's easy enough to do it in a cell. It's easy enough to do it and stay put. It's the theatrical	Lako je to izvesti u grobnici. Lako je to izvesti i ostati gde si. Ovo je teatralni
Comeback in broad day To the same place, the same face, the same brute Amused shout:	Povratak usred bela dana Istom mestu, istom liku, istom zverskom Poviku iznenađenja:
,A miracle! That knocks me out. There is a charge	„Čudo!” Koji me obara. Plaća se
For the eyeing of my scars, there is a charge For the hearing of my heart – It really goes.	Razgledanje mojih ožiljaka, plaća se Slušanje mog srca – Stvarno kuca.
And there is a charge, a very large charge For a word or a touch Or a bit of blood	I plaća se, mnogo se plaća Za reč ili dodir Il kaplju krvi
Or a piece of my hair or my clothes. So, so, Herr Doktor. So, Herr Enemy.	Pramen moje kose ili mog odela. Zato, zato Herr Doktor, Zato Herr Neprijatelj –

I am your opus, I am your valuable, The pure gold baby	Ja sam vaše delo, Ja sam vaše blago, Čedo od suva zlata
That melts to a shriek. I turn and burn. Do not think I underestimate your great concern.	Sto se u vrisak istapa. Vrtim se i gorim. Ne mislite da vašu veliku brigu sporim.
Ash, ash – You poke and stir. Flesh, bone, there is nothing there –	Pepeo, pepeo- Džarate i mešate. Meso, kost, ničeg tu nema –
A cake of soap, A wedding ring, A gold filling.	Parče sapuna, Burma s venčanja, Plomba zlatna.
Herr God, Herr Lucifer Beware Beware.	Herr Bog, Herr Lucifer Oprez Oprez.
Out of the ash I rise with my red hair And I eat men like air.	Iz pepela Ustajem s kosama crvenim I muškarce kao zrak tamanim.

Dodatak 2

Primer 1: *Lady Lazarus* (Bojana Krsmanović, Jelena Lazić)

They call me Lady Lazarus
My name stands for a curse.

Aged only thirty
I behave very flirty.
If my man does not behave,
I send him straight to his grave.

I do it exceptionally well.
I do it so it feels like hell.

Because of my purpose pre-natal,
Every ten years I prove to be fatal.
Out of the ash
I rise with my red hair,
And I eat men like air.

Like the cat I have nine times to die.
I cause the whole mankind to cry
No man I am willing to spare
Herr God, Herr Lucifer, Herr Enemy
Beware
Beware.

Primer 2: Resurrection (Milana Marinkov, Tijana Novaković, Jelena Panić)

After all I've been and done,

I'm still here,
And I am nothing less of a woman.

I've been beaten by winter winds,
And showered by summer rains,
I've been left heart-broken so many times.

But now I fight back,
The pain resurrected me,
My tears have turned to sand.

Now my femininity is my strongest weapon,
I use it against them,
My comfort is their pain.

Primer 3: (Ivana Stamenković, Ana Erkić, Jovana Čenejac)

A song I sing of sorrow
I want another decade to borrow
I'm the cat I have nine tries
Each ten years my body dies,
But each time I step in a new world of beauty
to look pretty is my duty.

My hair is red like a fire
Beware! To eat men is my desire.
My skin is like a miracle and bright
My face is featurless and right,
I'm even prettier than Snowwhite...

Each time when I little die
Red fenix is seen in my eye.
My ash is blown by a windy storm
The pages of a new life are torn.

Primer 4: Lady Ophelia (Nina Kisin, Dejan Klinac)

I am only twenty.
And I am going mad.
A simple roll of dice and the life loses the battle.

It happened only once –
Only once I felt that
Life takes over.
And now I'm picking up the flowers,
And giving them to you.
But, I feel more like a goddess.
I don't need doctors nor medicines
Dear Lucifer,
Take away my soul –
I sold it for a piece of love.
Good night, sweet ladies, good night,

Beware of love.
Don't be afraid of the death
Death is always just a transmission to another world.
Look at the river and you
Will see one face.
The face of sadness, of the unhappy years, that have gone to paradise.

Literatura

- Bender-Slack, D. (2009) The Role of Gender in Making Meaning of Texts: Bodies, Discourses, and Ways of Reading. *Feminist Teacher*, 1, str. 15-27.
- Beauvoir, S. (1997) *The Second Sex*. London: Vintage Books.
- Croker, D. L. (1999) Putting It on the Table: A Mini-Course on Gender Differences. *The English Journal*, 3, str. 65-70.
- Gilbert, S., Gubar, S. (1984) *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kesselman, A. (1999) Gender Equity in the Classroom: The Unfinished Agenda. U: A. Kesselman, (ed.) *Women: Images and Reality, A Multicultural Anthology*. London: Maryfield Publishers, str. 13-25.
- Plath, S. (1998). *Collected Poems*. New York: Buccaneer Books.
- Risman, B. J. (2004) Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender and Society*, 4, str. 429-450.
- Showalter, E. (1985) Towards a Feminist Poetics. In: E. Showalter, (ed.) *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*. New York: Pantheon Books, pp. 125-143.
- Stoller, R. (1985) *Presentations of Gender*. New Haven and London: Yale University Press.
- Stoller, R. (1986) *Sex and Gender*. New York: Science House.

Gender roles and gender stereotypes in teaching literature

Gender, identity and sexuality have to be more closely integrated into the broader discussion of literature and language, which can be achieved only through wider application of literary texts in the teaching process. Teaching literature to students of English serves not only the purpose of building an understanding of the human experience, but also tackles the issues of femininity and masculinity and helps sensitize the students to the gender differences and the codes of patriarchal society which result in male dominance. Poems by Emily Dickinson, Sylvia Plath and Anne Sexton have proved as valuable texts in teaching gender, as will be discussed in the paper, which focuses on Plath's „Lady Lazarus” and the strategies the educator can select in order to achieve the desired objective.

Key words: gender, gender roles, literature, teaching, stereotype.

TEMIDA
Septembar 2012, str. 129-159
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1203129R
Pregledni rad

War Brought Home: posttraumatski stresni poremećaj u postvijetnamskoj Americi kroz dokumentarnu formu drame Emili Men Mrtva priroda

ALEKSANDAR RADOVANOVIC^{*}

Kolektivna moralna dilema u kojoj se društvo Sjedinjenih Država obrelo tokom Vijetnamskog rata intenzivirana je problemom posttraumatskog stresnog poremećaja, koji je među povratnicima s ratišta poprimio neslućene razmere. U svojoj drami Mrtva priroda, Emili Men koristi primer ratnog veterana kako bi PTSP preispitala ne samo u kontekstu brutalnosti rata koja se odražava na psihu ratnika, već i u svetu malignih društvenih okolnosti koje doprinose razvoju bolesti. Drama sugeriše da korenii raširenosti PTSP-a leže ne samo u tehnološkom napretku koji je povećao ubitačnost oružja, već i u državnoj ideologiji manifestovanoj kroz dehumanizaciju neprijatelja, prebacivanje gorućeg problema rasizma na front, kao i kroz klasno i rasno diskriminacionu mobilizacionu politiku.

Traumatična iskustva aktera drame kreiraju sliku Amerike u kojoj vojna obuka za Vijetnam nije bila izolovana na ostrvu Paris, već je prožimala društvo kroz porodičnu i institucionalnu disfunkcionalnost. Njihove ispovesti prate povratak rata u porodicu, kao mesto iz kog je potekao i u kom se još uvek vodi, a koji za žrtve ima veterane i njihovo neposredno okruženje. Autorka koristi „pozorište svedočanstva“ kako bi dramatizovala i ujedno dokumentovala svoje nalaze, zbog čega se ovaj rad bavi u podjednakoj meri njenim dramskim metodom i načinom na koji sadržaj drame interaguje sa vijetnamskim nasleđem.

Ključne reči: Emili Men, posttraumatski stresni poremećaj, „pozorište svedočanstva“, Vijetnamski rat, masakr u Mi Laju.

* Aleksandar Radovanović je doktorant na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu.
E-mail: toologize@gmail.com

Vijetnamski rat je pozadina nasilja u Americi.

Emili Men

Sagledavši rat kao istorijsku konstantu, Žan-Lik Godar u filmu *Prezir* locira uporiše zapadne civilizacije u dva mita, oba vezana za rat i oba preneta od strane Homera: glorifikacija rata u *Iljadi* i bežanje od istog u *Odiseji*. Milenijumska kulturološka fascinacija slikom ratnika, njegovim ranama i povratkom kući nije daleko odmakla od homerovske vizije, pa je Odisejev nauk da ratu nije lako uteći analogan zaključcima današnjih društvenih nauka – rat se okončava, ali ne i njegov odjek u učesnicima i društвima u koja se oni vraćaju.

Psihološka trauma, kao posledica oružanog sukoba, u medicini se od 1980. godine označava kao posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), ali u pitanju je fenomen čiji su simptomi dosledno beleženi kroz zapadnu istoriju ratovanja još od Herodotovog opisa Bitke na Maratonu. Ratna neuroza, koja se na frontu ispoljava kroz smanjenu efikasnost u borbi usled zamora, dezorientacije ili usporene motorike, postala je akutno vojno-medicinsko pitanje tokom Prvog svetskog rata, kada je povećana ubojitost oružja izazvala iznenadan porast broja prijavljenih slučajeva.¹ Trend rasta nastavljen je u Drugom svetskom ratu, kada je 10% američkih vojnih snaga hospitalizovano zbog potrebe za psihijatrijskom pomoći, pri čemu su mentalni poremećaji konstatovani kod čak 98% vojnika koji bi u borbi proveli 35 dana bez prekida (Audoin-Rouzeau, Becker, 2002: 25). Problem je eskalirao i zahtevao ozbiljnu društvenu reakciju tokom Vijetnamskog rata, u kom ne samo što se broj obolelih od ratne neuroze merio stotinama hiljada, već je i neuroza kod većine pacijenata po povratku s ratišta prerastala u PTSP, koji se manifestuje kroz košmarne snove, razdražljivost i osećaj društvene izopštenosti. U pitanju je hronično oboljenje, o čijoj trajnosti svedoči podatak da četiri od pet pacijenata prijavljuje skorašnje simptome čak i 25 godina posle rata (Price, 2007)². PTSP³ je američko društvo sedamdesetih godina

¹ Vojne vlasti na ovu pojavu nisu gledale blagonaklono, pa je engleskim vojnicima na francuskom frontu ukidano pravo na penziju ukoliko je utvrđeno da ratna neuroza nije rezultat direktnе izloženosti neprijateljskom dejstvu (Shephard, 2000: 29).

² Findings from the National Vietnam Veterans' Readjustment Study. Dostupno na: <<http://www.ptsd.va.gov/professional/pages/vietnam-vets-study.asp>>, stranici pristupljeno 14.5. 2012.

³ Posttraumatski stresni poremećaj se u srpskom jeziku popularno naziva „vijetnamski sindrom”, verovatno kao posledica termina „postvijetnamski sindrom” koji je u Americi nakratko bio u upotrebi posle istoimenog članka koji je Kaim Šejtan (Chaim Shatan) objavio u Njujork

doveo u alarmantno stanje i redefinisao socijalni značaj psihiatije, na koju je prebačena odgovornost ne samo da omogući terapiju ratnim veteranim, već i da im pruži pomoć u reintegraciji u zajednicu kojoj je samoj bila potrebna pomoć da prihvati natrag ljudе koje je poslala na front.

Vijetnamski debakl podelio je američku naciju na posramljene porazom i posramljene ulogom svoje zemlje u ratu, a dva i po miliona veterana bili su lice tog srama i jednima i drugima. Opštem preispitivanju koje je Vijetnam izvao u američkom društvu pridružila se i mlada dramatičarka Emili Men komandom *Mrtva priroda*, koji 1980. godine, u jeku psiholoških i socioloških rasprava o posledicama i potencijalnim metodima zalečenja posttraumatskog stresnog poremećaja, sa skepticizmom razmatra pitanje (ne)mogućnosti resocijalizacije traumatizovanih povratnika iz rata. Kroz lik Marka, dvadesetosmogodišnjeg vijetnamskog veterana, Emili Men dramatizuje simptome koji pune strane psiholoških časopisa: apatija, deprimiranost, otuđenje, nepoverenje na granici paranoje, gnev, istovremeno osećanje krivice i iskorištenosti. Svojim vijetnamskim iskustvom, Mark ovaploćuje oba mita koja pominje Godar. Nazrevši sebe kao žrtvu institucionalne manipulacije koja ga je navela da se lati oružja, on pokušava da iz mita glorifikacije skoči u mit bekstva od rata, ali nalazi da to nije jednostavno izvesti. Drama prati Marka kako se kroz tri čina kida ne bi li objasnio, razumeo, zaboravio ili kroz umetnost iskazao agoniju koju nije uspeo da ostavi za sobom u Vijetnamu. Progonjen savešću zbog počinjenog ratnog zločina i zlostavljanja supruge po povratku, on proživljava dubok bol, oscilirajući između trenutaka očajničkog pravdanja, srljanja u izlive besa i bezuslovnog prihvatanja krivice. On pokazuje želju da se izbori sa traumom, ali rezultati njegove borbe nisu obećavajući.

U toj borbi, Marku pomažu i odmažu njegova žena Šeril i ljubavnica Nadin, dva suprotstavljeni oblika feminiteta koja *Mrtvoj prirodi* pružaju novu dimenziju u odnosu na postojeći vijetnamski literarni diskurs. Emili Men, naime, čini nekonvencionalni izbor da na binu postavi žene ne kao prateće, već kao noseće likove teksta koji se bavi ratom, ne kao pasivne potpore ratniku, već kao aktivne borce s posledicama sukoba iz kog se on vratio. Ovim postupkom ona spaja žanrove porodične i političke drame, nastojeći da „uspstavi istorijsku ravnotežu i povrati vrednost Šeril i Nadin, kao ratnica na svojim (kućnim)

Tajmsu 6. maja 1972. godine. Kako bi se izbegla zabuna, treba napomenuti da se u Americi izrazom „vijetnamski sindrom” najčešće obeležava jedan drugi fenomen, a to je okretanje američke javnosti protiv sopstvene vlade uskraćivanjem podrške za rat u Vijetnamu i zahtevanjem manje militantne spoljne politike posle pada Sajgona.

frontovima i subjekata svojih, ženskih priča” (Morales, 2007)⁴. Mesto na kom će se uvek iznova odvijati Markov egzorcizam ratnih demona jeste dom, a institucija koja u tom procesu trpi jeste porodica, tako da ženska perspektiva govori o nošenju s posledicama PTSP-a, s podjednakim autoritetom kao perspektiva obolelog. Uspeh *Mrtve prirode* kao drame leži u pažljivoj katalogizaciji emocionalnih, psiholoških i egzistencijalnih problema u prevazilaženju ratne traume, ali i u činjenici da se ona ne čita kao psihoterapija veterana, već svoje puno značenje ostvaruje kroz rodnu ravnopravnost likova u očima autorke.

Marta Fernandez Morales navodi da su „nasilje u porodici, alkoholizam, narkomanija i mentalni poremećaji ostavili podjednako dubok trag na društvo Sjedinjenih država kao vijetkonški meci” (Morales, 2007), što Emili Men jasno demonstrira kroz Markovu porodicu, koja ispoljava sve navedene forme devijantnog ponašanja. Analizirajući socijalnu disfunkcionalnost tri osobe stigmatizovane Vijetnamom, autorka njihovom ličnom dramom pokreće opšta politička pitanja i zadire u moralnu svest Amerike. Menova, prema sopstvenim rečima, želi da svojim dramama postavi pitanje: „Kako se ljudsko biće, i kako se ovo društvo, nose sa traumatičnim događajima, bilo da je u pitanju rat, ubistvo, silovanje ili zlostavljanje?” (Greene, 2001: 88). Događaji koje autorka navodi centralne su teme njenih najpoznatijih drama, ali se *Mrtva priroda* dotiče svih njih.

Cilj ovog rada jeste da ispita način na koji Emili Men, pronašavši pokretački motiv u PTSP-u, svojom dramom vrši političku kritiku američkog delovanja u Vijetnamskom ratu i dokumentuje njegove posledice. Njena kritika funkcioniše na dve osnovne ravni. S jedne strane, ona postavlja pitanje pozicije veterana u američkom društvu, nagoveštavajući da njihov povratak uslovljava vraćanje rata na mesto svog začetka. Ona ispoljava empatiju za veterane kao žrtve državne ideologije, ali pokreće i raspravu o njihovoj eventualnoj odgovornosti za ratne zločine, zanemarivanoj od strane institucija, uprkos nacionalnom šoku koje je izazvalo obelodanjivanje masakra u Mi Laju. S druge strane, Menova otvara pogled na vijetnamske civile kao nevino stradale od strane ratne mašinerije, pokazujući pritom da se paralelni mehanizam odvija i na domaćem tlu. Smestivši PTSP u porodični kontekst, autorka u ženama i deci

⁴ At war with John Wayne: Masculinity, Violence, and the Vietnam War in Emily Mann's *Still Life. American Drama*, 16/1, str. 30-46. Dostupno na: <www.thefreelibrary.com/At+war+with+John+Wayne%3A+masculinity,+violence,+and+the+Vietnam+war+in...-a0156552250>, stranici pristupljeno 14.5.2012.

vezanim za veterane prepoznaje nevidljive žrtve rata, ukazujući na dalekosežne posledice razaranja porodice kao osnovne ćelije društva.

„Pozorište svedočanstva“

Emili Men sebe ne doživljava kao politički korektnu osobu: „Takav politički stav gotovo da uzimam kao znak za uzbunu. Moja želja je da probam da podrđem i uputim izazov“ (Greene, 2001: 93). Političku korektnost na javnoj sceni ona vidi kao odsustvo otvorene rasprave i nemogućnost književnog razmatranja gorućih problema savremenog društva. Dok se mejnstrim kultura, osmišljena kao sredstvo kupovine socijalnog mira i održavanja statusa kvo, odaziva na poziv na prividnu apolitičnost, Menova bira da bude ono što Naomi Volas naziva „opasnim građaninom“ – odgovoran pisac koji „zamišlja pozorište kao prostor društvene i imaginativne transformacije“ i koji se ne boji „da ospori normativno sagledavanje stvari, iskorači iz pozicije udobnosti, bezbednosti, sigurnosti“ (Wallace, 2008: 100, 102). Izraz Emili Men može biti nepopularan, opažan kao disidentan, ali on nadasve teži istini i stoji u upadljivom raskoraku sa slikom sveta kreiranom u masmedijima. Medijum koji omogućava takav izraz Menova nalazi u pozorištu, prepoznajući u njemu polje slobode i najvitalniji izraz demokratije. Ona navodi da pozorište „postavlja suštinska pitanja o tome ko smo mi kao narod u ovom trenutku“ (Mann, 2009)⁵, zbog čega junaci njenih komada *Grinzboro*, *Anula*, *Izvršenje pravde*, *Kuća Bernarde Albe* nisu samo beli muškarci, već i Afroamerikanci, Jevreji, homoseksualci, žene, koji svojim ličnim pričama svedoče o životu pod senkom rasizma, antisemitizma, homofobije, seksizma. Likovi koje stvara izraz su stanja društva kakvog ga ona opaža, što njene drame čini neizbežno političkim. Etiketirati delo kao političko u popularnoj kritici često podrazumeva pokušaj da mu se nametne derogativna konotacija, ali pisati politički zapravo podrazumeva nadovezivanje na tradiciju staru koliko i samo pozorište, a koju kroz istoriju sačinjavaju najveća imena svetske drame. Najsvežiji primer nobelovca nagrađenog za dramski rad, Harold Pinter, insistira na značaju političkog teatra. Pinter, u svojoj Nobelovoj besedi, priznaje da istina u drami jeste neuhvatljiva, da jezik u umetnosti jeste varljiv, ali „potraga za istinom nikada ne može prestati. Ne

⁵ „Emily Mann at the McCarter“, televizijski prilog dostupan na <www.youtube.com/watch?v=Zrq5jDEO-Ac>, stranici pristupljeno 14.5.2012.

može se obustaviti, ne može se odgoditi. S njom se mora suočiti, upravo ovde, na licu mesta" (Pinter, 2006: 3).

Političko pozorište i razgovor koje ono pokreće jeste jedan od načina suočavanja sa istinom koji je Pinter imao na umu, što je i način koji Emili Men preferira. Poredivši dramu s filmom, Menova kaže:

[Pozorište] je živi razgovor. Opasnije je, nestalnije. U vrsti pozorišta kakvu ja volim da stvaram, između glumaca i publike odvija se razgovor. Moja je nada da će vas to dovoljno potresti, stimulisati ili pogoditi da po izlasku iz zgrade taj razgovor nastavite. To ostavlja neizbrisiv trag u vašoj duši. Ne znam nijedan drugi vid umetnosti koji ima toliku moć da izmeni drugo ljudsko biće (Greene, 2001: 78).

Osnovni preduslov ostvarivanja željene interakcije između glumaca i publike jeste davanje slobode likovima na sceni na račun autorske subjektivnosti. Eksplicitan didaktizam oduzeo bi publici aktivnu ulogu u prepoznavanju pokrenute problematike, zbog čega Pinter navodi nepristrasnost autora kao imperativ političkog pozorišta:

Propovedanje se mora izbeći po svaku cenu. Objektivnost je od suštinske važnosti. Likovima se mora dozvoliti da uđu sopstveni vazduh. Autor ih ne sme ograničavati ili sputavati kako bi zadovoljio sopstveni ukus ili nastrojenost ili predrasudu (Pinter, 2006: 3).

Ostvariti objektivnost, a pritom zadržati strast i nadahnutost dramskog izraza, predstavlja delikatan momenat u angažovanom pozorištu. U slučaju Emili Men, ovaj problem inherentno je prenebregnut samom koncepcijom njenog pozorišnog metoda. Menova je, naime, svoju reputaciju dramatičarke izgradila insceniranjem „pozorišta svedočanstva“, u kom likovi reprodukuju reči stvarnih ličnosti koje je autorka intervjuisala. U pitanju je koncept koji vodi poreklo iz južnoafričke oralne tradicije. Barni Sajmon ga je smestio na savremenu pozornicu u Johannesburgu i dao mu ime „pozorište svedočanstva“, koje će naponsetku Emili Men predstaviti publici Teatra Mekarter u Princetonu. Druga tradicija koja se pomalja kao bitan uticaj u njenom redu jeste dokumentarna drama, osmišljena dvadesetih godina prošlog veka od strane Brehta i Piskatora. Menova otuda prihvata činjenicu da se njeni komadi često žanrovski određuju upravo kao dokumentarne drame, ali se pritom distancira od žanra dokudrame, koji podrazumeva amalgam fiktivnog i stvarnog, dok ona nastoji da održi doslednost dokumentarnoj formi.

Ovaj stav autorka naglašava i u *Mrtvoj prirodi* opredelivši se za podnaslov „dokumentarac“, dok u uvodnoj napomeni drame nalaže „apsolutno dokumentarni stil“ izvedbe. Takav pristup podrazumeva pažljivo doziranu emocionalnu distanciranost likova od svojih pričovki. Likovima nije oduzet senzibilitet, ali oni ne smeju ispoljavati sentimentalnost, niti je postavka drame sme nametati. Protagonisti *Mrtve prirode* zapravo nisu likovi sami po sebi, već prvenstveno refleksije postvijetnamske Amerike, tako da se akcenat predstave pomera s njihovog individualnog doživljaja na suočavanje publike s njim. Učinivši te događaje manje svojim, oni naglašavaju njihovu opštu dimenziju, navodeći publiku da se s njima poistoveti i sama ih proživi. Taj efekat autorka postiže scenskom postavkom koja likove lišava međusobne interakcije, ostavivši ih prikovane za stolice i okrenute ka gledalištu. Ovim postupkom protagonisti postaju nosioci javne grupne terapije, dok se ljudima u publici uskraćuje udobnost pasivnih posmatrača. Gledajući u oči likove koji iznose svoja svedočanstva, oni sami postaju svedoci, naprasno sučeljeni sa bremenom sopstvene odgovornosti.

Autorkin dokumentarni metod nameće statičnost postavke i izolovanost likova koji dramski dijalog pretvaraju u seriju ispresecanih, tematski objedinjenih monologa koji nalaze odjek jedan u drugom. Na misli jednog lika nadovezuje se drugi, dok treći nudi suprotnu perspektivu, tako da se početni glas razlaže u troglasje, ali nikada ne gubi u disonantnosti. Dramu nosi dokumentarni materijal u formi iskaza datih publici i povremenih slajdova, dok su pokreti i gestikulacije svedeni na minimum, čime se stvara utisak da glumci ne izvode predstavu, već dokumentuju svoje psihološko stanje. Otuda scenom vlada obamrlost, nagoveštena naslovom drame i uslovljena dramskim metodom i izborom tematike. Traume, koje su likovi proživeli i sa čijim konsekvensama ne uspevaju da se izbore, dovele su ih u stanje emocionalne iscrpljenosti koja se jasno reflektuje kroz ton i sadržaj njihovih svedočanstava. U takvom kontekstu, „mrtva priroda“ nije samo aluzija na Markov fotografski metod, već sugeriše i utihnuće u životima protagonista i zamrlu savest američke javnosti koja skreće pogled sa njih.

Dramska autentičnost ogleda se i u samom jeziku likova, koji je kolokvijalan i fragmentaran, grub i nepoetičan, pun oklevanja i nedovršenih rečenica. Menova ne revidira iskaze kako bi sve misli bile savršeno verbalizovane, sve replike pravilno formulisane i skladno uobličene, već ostavlja govor koji u svojoj iskidanosti pokazuje likove onakve kakvi jesu, dok traže reči koje bi prenele njihove patnje i strahove. Doslednost psihologiji likova rezultuje i nelinear-

nom strukturu drame. Autorka ne obraća pažnju na hronologiju događaja, već iskaze tempira prema njihovom emocionalnom naboju. Celokupan dramski efekat je kumulativan, zbog čega Markova isповест kroz tri čina naponstku nalazi ishodište u priznanju teškog zločina.

Dokumentarna forma prvenstveno je vezana za video medijum, a *Mrtva priroda* svojom postavkom asocira upravo na njega. Protagonisti sede ispred publike kao ispred kamere, pri čemu je svakom od njih dat prostor da u kratkom vremenskom intervalu iznese konciznu reakciju na pokrenutu temu, što rezultira istim utiskom koji ostavljaju izjave aktera dokumentarnog filma montirane da se nadovezuju jedna na drugu. Ova sličnost nije proizvod slučajnosti, već činjenice da se dramski postupak Emili Men podudara sa izradom filmskog dokumentarca (Mann, 1982). Autorka je uzela intervjuje troje aktera događaja, odabrala ključne isečke i tematski ih aranžirala na pozornici kao u filmskoj montaži. Međutim, za razliku od hladnog televizijskog medijuma, publika ne gleda snimak prostorno i vremenski udaljene osobe, već pred sobom vidi ljude od krvi i mesa u ulozi svedoka američke kolektivne traume.

Američki solipsizam

Mrtva priroda nastala je iz podeljenosti u autorkinoj porodici, pravog malog kućnog rata koji je svojim intenzitetom i trajanjem odslikavao zaoštrenost stavova na nacionalnom nivou. Emili Men navodi oca kao ključnu figuru u svom intelektualnom sazrevanju, ali je po ulasku SAD-a u Vijetnamski rat došlo do tačke razilaženja koja je umnogome bila generacijski uslovljena. Otac je, kao tradicionalni istoričar zadojen idejom inherentne pravičnosti američkih vojnih poduhvata, podržavao Džonsonov ulazak u rat, do te mere da je čerci rekao da bi je poslao u vojsku da je muško (Greene, 2001: 81). Njegovo viđenje Amerike, koje Menova opisuje kao „naivno i romantično“, bilo je u dubokom raskoraku sa kasnim šezdesetim, kada je društvena klima prolazila kroz drastične promene. Kao veteran iz Drugog svetskog rata, on nije mogao da prihvati da ondašnja ideologija nije bila primenjiva na Vijetnam u kom su ljudi ginuli iz posve drugačijih razloga. Floskule tipa da je svaki Amerikanac dužan da brani slobodu koju mu država pruža, konačno je nailazila na pitanje kako je moguće da Amerika tu slobodu brani na tudioj teritoriji s druge strane okeana. Najčešći institucionalni odgovor na to pitanje bila je domino teorija, po kojoj bi pad jedne azijske države pod zlo komunizma uslovio i pad narednih.

U pitanju je logika koja je, još od doba Ajzenhauerove administracije, uporno servirana američkom javnom mnjenju tokom čitavog Hladnog rata, ne bi li se dobila podrška za interventnu spoljnu politiku. S jedne strane, ona je, posle lažiranog incidenta u Tonkinškom zalivu, konzervativcima poslužila kao opštепrihvaćena ideološka potpora za ulazak u Vijetnam, dok je, s druge strane, među antiratnim aktivistima bila prozrena kao demagoška opsena u svrsi iznuđivanja pristanka javnosti na demonstraciju imperijalne sile.

Otuda je *Mrtva priroda*, kao predstava, lična ne samo u smislu stavljanja stvarnih događaja na pozornicu, već i kao autorkin intiman način razračunavanja sa sopstvenim porodičnim nasleđem. Iz tog razloga, Menova i sa distance od dve decenije prepoznaće sebe u svakom od aktera drame: „Ja sam svaki lik u *Mrtvoj prirodi*. Čitav komad izlazi iz mene. Imala sam potrebu da određenim ljudima odgovorim po pitanju Vijetnama, pa sam sastavila komad iz stvarnog života i time potresla veliki broj ljudi“ (Greene, 2001: 83). Burne reakcije koje je predstava izazvala nisu rezultat samo njenog skandalognog sadržaja, u kom se odlikovani marinac povezuje sa krvoprolićem nedužnih u ratu, a kod kuće sa organizovanim kriminalom i nasiljem u porodici, već i činjenice da svaka reč potiče iz razgovora s osobama koje su te događaje zaista preživele. Na osnovu toga što je svoje viđenje rata iznela kroz poziciju stvarnog veterana, autorki je morao biti priznat kredibilitet iskaza koji joj je lako mogao biti uskraćen da je, kojim slučajem, priča bila fiktivna.

Svesno ili ne, autorka je u drami povukla paralelu između svog i Markovog oca doticanjem problema roditeljske reakcije na Vijetnamski rat. Od Nadin saznajemo da je na Marka u porodici vršen pritisak da se prijavi za vojsku, jer su roditelji „verovali u sve te grozne klišee“, ali, za razliku od Menove, on nije imao emocionalnu zrelost i intelektualni kapacitet da preispita autoritete koji od njega traže da proliva svoju i tuđu krv. „Tvoji dobri katolički roditelji poslali su te u klanicu“, poručila mu je Nadin, uverena da se Mark još uvek oseća izneverenim, dok „njegov otac do dana današnjeg neće da izgovori reč Vijetnam“. Markov otac, zapravo, o Vijetnamu razgovara sa svima osim sa svojim sinom. On s ponosom drži sinovljeve ordene na zidu, ali priča o njemu, a ne sa njim. Nadin smatra da je Markov otac postiđen, svestan apsurdnosti razloga iz kojih je sina poslao u rat i da zato nema hrabrosti da se suoči sa njim. Za razliku od Menove, koja je za svoju dramatizaciju postvijetnamske problematike dobila očevo priznanje, Mark ne sluti ni nagovestaj razgovora koji bi otklonio tenziju između njega i roditelja, jer nisu želeli da ga saslušaju čak ni neposredno po povratku iz rata:

Ušao sam na vrata i spustio stvari. Bio sam kod kuće. Otac me je pogledao, majka me je pogledala. Seo sam. Rekao sam: „Mogu li dobiti malo kafe?“. Tad je majka počela da mi popuje što pijem kafu. Sve se srušilo. [...] Majka i otac su morali da izađu te noći. Mislio sam, pa dobro, sešću i popričaću s njima za večerom. Nisu bili tu. [...] Nismo se videli tog dana. Nismo se zapravo nikada videli.

Tog dana Mark je napunio dvadeset jednu godinu, a za poklon je dobio potvrdu roditeljske odbačenosti s kojom se i dalje nosi. Ista tišina vladala je između njih i tokom službe na ratištu. Zid čutanja Mark nije bio u stanju da probije rečima, za šta u porodici očito nije bio naučen, zbog čega je pokušavao to da učini gestovima. „Rekao sam ocu sve što sam imao dok sam bio tamo“, poručuje Mark, pod čim podrazumeva ne toliko pisma, koliko najdirektnije poruke koje je iz rata poslao porodici: fotografije leševa i kost čoveka koga je ubio. Čak ni takav vapaj za komunikacijom nije naišao na povratnu reakciju i Markove psihičke rane ostavljene su da gnoje. S druge strane, ni on sâm ne pokazuje spremnost na razgovor posle te povratničke večeri. Nesposobnost da uspostavi komunikaciju, koju je čak i njegov tast na prvi pogled uočio, Mark ne ume da objasni: „Ne znam zašto nisam mogao da pričam s roditeljima kad sam se vratio“. Nadin je, međutim, jasno da je Markova čutnja pitanje odgoja, kao i razočaranosti u roditelje, koji nisu postavljali pitanja iz sebičnog straha od odgovora, dok sâm Mark gaji sličan strah od sučeljavanja sa sopstvenom psihom, svestan da će u posttraumatskom stanju teško u sebi prepoznati osobu kakvu želi.

Ono što Marku, kao arhetipskom veteranu, nedostaje, ne bi li se pomislio sam sa sobom, jeste glas koji bi ga doveo do spoznaje mehanizma koji ga je gurnuo u rat, a koji on tek nazire. Svi koji su služili u ratu, pa i oni koji su, poput njega, bili agresori, zapravo su žrtve tog mehanizma, koje, po povratku, neretko uvide svoju zloupotrebljenost i padaju u krizu identiteta. Mark ne uspeva jasno da odredi institucionalni ideo u svom udesu, dok ga griža savesti navodi na sopstvenu odgovornost, usled čega priznaje da je izbor da ode na ratište u suštini bio njegov. Da je htio, mogao je, kao i mnogi drugi, da izbegne vojnu obavezu emigriranjem u Kanadu, ili je, kako kaže, mogao u Vijetnamu da iznađe način da ostane u pozadini. Ono što ga je odvuklo od takve odluke jeste vaspitanje, koje je u njemu pothranjivalo fascinaciju vojskom i usađivalo osećaj dužnosti po kom se komandni autoritet ne dovodi u pitanje.

Mark smatra da je rešenja bilo: „Da su SVI rekli *ne*, do rata ne bi moglo doći“, ali to rešenje ostavlja u domenu regruta, a ne institucija koje su ih regrutovale. On, u svojim preispitivanjima, propušta da sagleda način na koji je miltantna ideologija zavela stotine hiljada mladića, uključujući njega samog, kao i činjenicu da je većina regruta bila priterana uz zid, te da prosto nije bila u poziciji da izgovori to *ne*, jer mobilizacija je sistematski vršena među slojevima stanovništva sa smanjenom mogućnošću da odbiju poziv. Čak i površna analiza demografske i socio-ekonomske strukture američkih vojnika pokazuje da je rat u Vijetnamu vođen od strane klasno i rasno obespravljenih adolescenata.⁶ Dok je prosečan američki učesnik Drugog svetskog rata bio iskusan, temeljno obučen vojnik od 26 godina, u Vijetnamu su se borili tinejdžeri tek formalno pripremljeni za front na koji su bačeni sa prosečno 19 godina (Baritz, 1985: 282). Spuštanjem starosne granice, kao i postavljanjem niskog nivoa obrazovanja i oskudnih prihoda kao polaznih kriterijuma u odabiru regruta, vlada je selektirala vojsku lišenu sposobnosti da preispita ideologiju iza sukoba, dok je srednju klasu štedela mobilizacije, ne bi li je održala u stanju primirenosti i predupredila njen pritisak na vojnu administraciju.

Pored direktnе prisile, bitnu ulogu u mobilizaciji regruta iz socijalno ugroženih porodica igrale su i materijalne okolnosti, u kojima je većini mladića vojska nametana kao jedina opcija za nastavak obrazovanja ili profesionalno usavršavanje. Vlada je, uz finansijski momenat, računala i na tradicionalno održavanje vojnom pozivu među nižim klasama, uslovljeno željom klasno inferiornih da demonstriraju svoju patriotsku superiornost i pokažu da su oni, a ne vlasnici kapitala, uporište američkog ustrojstva i sistema vrednosti. Rezultat takve mobilizacione politike bio je da je 80% od dva i po miliona američkih vojnika koji su služili u Vijetnamu poticalo iz farmerskih i radničkih domaćinstava (Appy, 1993: 6). Vijetnam je tako video spoj do tada nespajanog, nezamisljivo jedinstvo predstavnika svih američkih rasa i kultura, urbanih i ruralnih sredina, u kom mladići mobilisani sa košarkaških terena u getoima Bruklina i sa kukuruznih polja na farmama Virdžinije naprasno dele sudbinu i čuvaju jedan drugom leđa na bojištu.

Rasne analize strukture stanovništva na koji se nova regulativa odrazila ukazale su na upadljivo disproporcionalan broj Afroamerikanaca slatih na

⁶ Zakasnela potvrda ovakve državne politike stigla je i s američkog vojnog vrha, kada je general Westmoreland, glavnokomandujući u Vijetnamu, 1979. godine priznao da je mobilizacija bila „diskriminatorna, nedemokratska i da je za posledicu imala da rat iznesu sinovi siromaša“ (Westmoreland, 1991: 119).

front. 40% vojnika koji su preko „Projekta 100 000“⁷ završili na bojnom polju bili su crnci (Baritz, 1985: 285). Izveštaj Kongresa rasne jednakosti iz 1966. godine navodi da američka vojska u procesu regrutacije stavlja „teško breme diskriminacije na manjinske grupe i siromašne“. Na taj podatak skrenuo je pažnju i Martin Luter King, govoreći u ime „siromaha Amerike koji plaćaju dvostruku cenu skršenih neda kod kuće, i smrti i propasti u Vijetnamu“ (1990: 238). Nazvavši američku vladu „najvećim distributorom nasilja u svetu“, King optužuje Džonsonovu administraciju za državni rasizam: „Uzimali smo mlade crnce obogaljene našim društvom i slali ih na put od osam hiljada milja kako bi garantovali slobode u jugoistočnoj Aziji, koje nisu nalazili u jugozapadnoj Džordžiji i istočnom Harlemu“ (1990: 233). Slični komentari mogli su se sresti i u Francuskoj, gde je ratni dopisnik „Le Monda“ izveštavao: „Uobičajeni prizor je crni vojnik sa stisnutom levom pesnicom u znak prkošenja ratu koji nikada nije smatrao svojim“ (Zinn, 2003: 495). Priča koju je vrla plasirala kroz medije o udruženosti crne i bele Amerike u borbi za globalnu demokratiju, zapravo nije imala nikakvo utemeljenje u realnosti. Prava refleksija društvene podežlenosti u SAD-u bili su učestali rasni sukobi unutar vojske, o kojima je vlast čutala, pokazujući da je spremna odlučno da se suprotstavi segregaciji samo prilikom mobilizacije i da crnce i belce izjednačava tek u obespravljenosti. Iz tog razloga, King govori o:

Okrutnoj ironiji gledanja crnih i belih dečaka na TV ekranima kako ubijaju i umiru zajedno za naciju koja nije u stanju da ih zajedno smesti u iste škole. I tako ih gledamo u brutalnoj solidarnosti kako pale kolibe nekog ubogog sela, a da smo pritom svesni da je malo verovatno da žive u istom bloku u Detroitu (1990: 233).

Rasizam koji je iznutra potresao američku vojsku eksternalizovan je usmeravanjem na Azijate. Mark prepoznaje rasizam kao jedan od faktora koji Ame-

⁷ Vlada Sjedinjenih Država je 1965. godine dodatno podstakla masovnu mobilizaciju najsiro-mašnjeg stanovništva odlukom da se drastično snizi nivo obrazovanja neophodan za pristupanje vojsci. Naredne godine odobren je i „Projekat 100.000“, kao deo Džonsonovog „Velikog društva“ u kom bi socijalne reforme iskorenile siromaštvo i rasnu diskriminaciju. Projekat je podrazumevao da se svake godine sto hiljada mladića koji ne ispunjavaju psihofizičke kriterijume prime u vojsku kako bi im se pružila prilika da steknu nove veštine i poboljšaju svoj društveni status. Predstavljan kao program rehabilitacije najsiro-mašnjeg stanovništva, projekat je zapravo osmišljen kako bi se izbegla mobilizacija srednje klase, dok su novopečeni vojnici, podrugljivo nazivani „moronski odred“ od strane ostale vojske, u ratu korišteni kao topovska hrana.

rikance u Vijetnamu razlikuje od njihovih očeva koji su se borili u Drugom svetskom ratu i navodi čitav niz rasističkih izraza kojima su i crnci i belci obeležavali ne samo neprijatelja, već i južnovijetnamske saveznike. Kad Nadin hvali Marka da ni o kome ne govori ružno, čak ni o „onim groznim ljudima s kojima je morao da se nosi u džungli“, utisak je da ona pre misli na južnovijetnamske civile i saborce s kojima je on bio u stalnom kontaktu, nego na fantomske vojnike Vijet Konga, ili da uopšte ne pravi razliku između njih. Ona stregi za budućnost svoje dece, ali to je ne navodi da se zamisli nad sudbinom vijetnamske dece stradale od ruke njenog ljubavnika. Mahnito podržavajući Markove postupke, Nadin se ne pokazuje sposobnom da sagleda širu perspektivu u kojoj ljudi van Amerike uopšte postoje, a kamo li da su dostažni razmatranja ili empatije. Komentari i postupci aktera *Mrtve prirode* sugerisu da američki osećaj rasne superiornosti u odnosu na Azijate nije samo posledica svežeg sećanja na Rat na Pacifik, već da je uporen i u kulturološkoj rigidnosti koja nadilazi instituciju vojske i po kojoj je legitimno da se rasizam, koji Sjedinjene Države suzbijaju na svojoj teritoriji, prebaciv preko okeana. U pitanju je nacionalizam koji leži u korenu američkog angažmana u Vijetnamu i koji će ujedno biti uzrok njegovog kraha.

Baric doživljava američki nacionalizam kao solipsistički, jer je zasnovan na verovanju da je svet naseljen potencijalnim Amerikancima i da svi žele da postanu oni, pa otuda oni razumeju sve (1985: 31). Slikovit izraz takvog nacionalizma nalazimo u Kubrikovom filmu *Bojevi metak*, gde pukovnik razjaren vojnikovim skepticizmom objašnjava: „Ovde smo da pomognemo Vijetnamcima, jer u svakom žutaču leži Amerikanac koji pokušava da izade“. U pitanju je zapadnjačka arogancija koju Americi prebacuje i King, a koja podrazumeva da zapadna civilizacija nema od drugih šta da nauči, već samo da ih poduci (1990: 241). Američki solipsizam svaku drugost čini irelevantnom, što je navelo Pentagon na kobnu grešku da poziciju vijetnamske strane ni ne uzima u razmatranje. Američkom vojnom vrhu Severni Vijetnam je bio misterija, a duboki jaz nerazumevanja nameravali su da premoste silom.⁸ Pat pozicija u kojoj se Pentagon našao potvrđuje sliku Amerike kao Pigmaliona koji se fatalno zalju-

⁸ Državni sekretar Rask je 1964. godine „veliki ideološki jaz“ između Amerike i Severnog Vijetnama pomirljivo opisao rečima da „oni vide ono što mi smatramo pravim svetom na potpuno drugačiji način. Sami njihovi logički procesi su drugačiji“ (Zinn, 2003: 476). Elementarna neupućenost u kulturu protivnika Ameriku je naponsteku dovela do gubitka rata. Kada je 1970. godine postalo jasno da je poraz neumitan, pa se očajnički tragalo za uglom iz kog bi se moglo pristupiti mirovnim pregovorima, Kisindžer je tražio ime osobe koja zna „bilo šta“ o neprijatelju, jer „kao što znate, niko u ovoj vlasti ne razume Severni Vijetnam“ (Baritz, 1985: 21).

bljuje u svet koji stvara. Njen državni vrh svesrdno je verovao u ideologiju koju plasira glasačkom telu, zbog čega su, po priznanju visokog državnog zvaničnika Džordža Bola, „vašingtonski ratni stratezi bili zatočenici sopstvenih mitova“ (Baritz, 1985: 33). Misionarski impuls ukorenjen u protestantskoj tradiciji nalaže Americi da svet podučava javnoj moralnosti i političkoj vrlini, a svako ko se toj misiji protivi, po definiciji je neprijatelj slobode, čestitosti i boga (Baritz, 1985: 27). Moralna superiornost Amerike toliko je jasna da je jedino nejasno kako je sami Vijetnamci ne uviđaju.

Nacionalni solipsizam sistematski je podstican u američkoj javnosti sa ciljem širenja kulturoloških zabluda i dehumanizacije neprijatelja, što je osvedočeno ne samo u distorziranoj realnosti medijskih izveštaja i holivudske produkcije, već i u javnim istupima vodećih političara. Robert Kenedi se u objavi svoje kandidature za predsednika pozivao na „naše pravo da u moralu predvodimo ovu planetu“ (Baritz, 1985: 30), dok je njegov stariji brat finansijsku podršku Francuskoj da povrati izgubljene kolonije u Indokini i sprečavanje slobodnih izbora, obrazlagao rečima da „Sjedinjene Države već duže od decenije pomažu vladu, narod Vijetnama, da održi svoju nezavisnost“ (Zinn, 2003: 475). I dok stenogrami sa zatvorenih sastanaka vodećih privrednika i državnih zvaničnika beleže ratne ciljeve poput zauzimanja strateških uporišta i eksploracije indokineskih prirodnih dobara, javnosti se revnosno ponavlja da su razlozi za invaziju altruistički. Džonson u svom inauguracionom govoru poručuje: „Mi ne težimo ničemu što pripada drugima“, dok će Nikson za njim pompezano izjaviti da se „nikad u istoriji ljudi nisu borili iz manje sebičnih motiva – ne zbog pokoravanja, ne zbog slave, već zbog prava jednog udaljenog naroda da bira onaku vladu kakvu želi“⁹ (Baritz, 1985: 37, 43). Ovakva retorika počela se koristiti krajem četrdesetih godina s ciljem predstavljanja Hladnog rata kao borbe slobode protiv ropsstva, svetlosti protiv mraka, da bi naposletku evoluirala u neizbežan deo američkog političkog diskursa. Izjave poput Ajzenhauerove, da su „sile dobra i zla okupljene, naoružane i suprostavljene kao retko kada pre u istoriji“ (Baritz, 1985: 42), sa pozicije najvišeg autoriteta su nametale usvajanje crno-bele slike sveta i paradoksalne vere u širenje ljudskih prava nasiljem. U takvom scenariju, jedino bi politika američkog idealizma bila u stanju da iskoreni zlo otelotvoreno u komunizmu i da na nacionalnom i globalnom planu

⁹ Dakako, u pitanju je isti onaj udaljeni narod koji je Nikson u privatnosti Ovalne kancelarije čašćavao salvama psovki i s kojim je želeo da se razračuna nuklearnim oružjem, jer njegovi ubilački apetiti nisu bili zadovoljeni činjenicom da bi bombardovanje brana izazvalo davljene dvesta hiljada ljudi (Ellsberg, 2002: 418).

dovede do ostvarenja ideje socijalne pravde. Takva politika predstavlja zapravo poriv za dominacijom pod velom vrline i sâm Vašington ju je najjezgrovitije definisao snishodljivo je nazvavši „sentimentalni imperijalizam”.

Likovi *Mrtve prirode* su izdanci odgoja koji ih je sprečio da razviju realnu svest o sebi i drugome, usadivši im mitove o Americi koji su „udisani u mladosti i učvršćivani školom, masovnom kulturom i prividnim zadovoljstvom koje nam ti mitovi pružaju kroz život” (Baritz, 1985: 9). Nadin sebe jasno prepoznaje kao proizvod nacionalne mitologije od koje pokušava da se otrgne:

Gospode, kako mrzim ovu zemlju. Svega se sećam. Svega od svoje druge godine i svih tih groznih stvari kojima su nas učili. Ne mogu da verujem da smo ih u svemu poslušali.

Problem vaspitanja autorka suptilno pomera u prvi plan time što Markovu rasnu, etničku ili klasnu pripadnost ne postavlja kao faktore koji su ga predodredili za reputaciju. Tekst drame ostavlja Marka rasno i etnički nedređenim, dok se pitanje klase razmatra samo u kontekstu socijalne ugroženosti veterana, tako da se kao osnovni razlog njegovog pristupanja vojsci nameće onaj najopštiji. U pitanju je ideološka zaslepljenost nacije usled koje mladić ne odlazi u rat samo pod prisilom, već i iz vere u državne autoritete. Obrazovne institucije i mediji pozivaju na poštovanje institucija, taje informacije, glorifikuju vojno iskustvo, a žrtve marginalizuju ili proglašavaju krimima za sopstveno stradanje. Time se nasilje ne samo normalizuje kao politička neminovnost, već i promoviše kao metod razrešavanja konflikta. Kao instanca koja treba da oduči od nasilja, predstavi ga kao problem i ukine kao vrednost, porodica ima presudnu formativnu ulogu i stoji kao najveća prepreka između državne ideologije i mlade individue.

U Markovom slučaju, međutim, porodica je svoju vaspitnu ulogu usklađivala sa socijalnim normativima, odobravajući nasilje koje se vrši u državnom interesu. Iz tog razloga, njegova nekontrolisana agresija se može sagledati kao posledica odgoja koji je nasilje normalizovao, a potom i rata koji ga je učinio neizbežnim i naposletku kao bumerang vratio u porodični dom posle trinaest meseci službe. Markova priča se, dakle, ne ograničava na određenu grupaciju u okviru američke vojske, već daje glas svim zloupotrebljenim mladićima, bez obzira na rasu i klasu, koji su poslati u rat bez izgrađenog, kako bi prehranili potrebe imperije koja ih eksploratiše. *Mrtva priroda* svedoči o jednom slučaju PTSP-a, ali i o uzrocima njegove pandemijske raširenosti. Svedoči o društvu

kojem je preče da ubije druge, nego da zaleći svoje, o ratu kojim se Amerika ratosilja sopstvenih žrtava.

Mark ne želi da njegovo svedočanstvo „zvuči kao ratna priča”, jer „to je tragedija, eto to je. Desila se velikom broju ljudi”. I dok se ta tragedija masovno koristi u svrhe glorifikacije rata, on žudi da joj da formu koja je istinita i koja samim tim odudara od onoga čemu je bio učen: „Istina o [Vijetnamskom ratu] je da je drugačije od onoga što smo prethodno čuli”. Međutim, vrednosti u skladu s kojima je Mark vaspitan su do te mere utisnute u njegovu ličnost da, iako svoje iskustvo opisuje kao tragično, on još uvek gaji ambivalentan odnos prema ratu. S jedne strane, on govori o pokajanju i ispoljava minimum kritičke svesti dovoljan da uvidi lažnost predstave o američkoj superiornosti koja mu je nametana: „Tamo smo svi tripovali da smo mi nešto stvarno izuzetno”. S druge strane, on se s uzbuđenjem seća moći koju mu je oružje pružalo i sa neizmenjenom dečačkom naivnošću izražava oduševljenje vojnom etikom po kojoj „svog čoveka ne ostavljaš za sobom na polju”. Sedam godina po povratku, i dalje je vojni kolektiv taj koji u njemu budi osećaj pripadnosti, a ne porodica.

Džon Vejn kao model maskuliniteta i fetišizacija oružja

Glorifikacija rata, kao osnovna državna strategija za pridobijanje novih regruta, podrazumeva plasiranje jednoobraznog modela maskuliniteta kao vojno podobnog. U pitanju je model koji je Mark, zajedno sa bratom, upijao kroz odrastanje i koji je bitno uticao na njegovu odluku da pristupi marincima:

Najveće pitanje koje sam sebi celog života postavljao je kako bih se poneo u borbi. To bi pokazalo ko sam ja kao čovek. Čitao sam ja Hemingveja. Znaš... Hoću da kažem da *ne moraš* da prođeš kroz to. Svom sinu bih obe noge slomio pre nego što bih mu dozvolio da prođe kroz to.

Mark govori o dokazivanju muškosti kroz vojne poduhvate kao životnoj opsesiji, koja se posle preživljene traume razotkrila kao mit, ali kako bi sprečio svog sina da u taj mit poveruje, on ne vidi efikasnije sredstvo od nasilja. Ne uspevši da razvije jasno poimanje o tome šta se to tačno u stvarnosti ne podudara sa vrednostima na osnovu kojih je otisao u rat, Mark ostaje disfunkcionalan kao muž i otac, odlikovani vojnik s urušenim identitetom: „Imao sam čitav sistem vrednosti. I imao sam ih i nisam. Ne znam”.

U Marku je oličen unutrašnji konflikt koji su mnogi američki vojnici osetili već po dolasku u Vijetnam. Podučeni da su tu da brane prava civila od terora komunizma, zaticali bi antagonizam lokalnih stanovnika kojima je njihovo prisustvo očito smetalo. Podučeni da im je zadatak da zaštite civile od ugnjavanja, konstantno su slati u misije u kojima su sela paljena, a žitelji masovno ubijani. O tome do koje mere je realnost odstupala od zvanične slike rata svedoči i Tim O'Brajen: „Ja tamo nisam sretao komuniste koji drže propovedi o Marksu i Engelsu, već siromašne ljudi koji pokušavaju da ostanu živi i prehrane svoje porodice i sebe, i u situacijama u kojima bi možda bili ravnodušni deset godina ranije, oni to više nisu bili, niti bi iko drugi bio“ (O'Brien, 2009)¹⁰. I dok su vojnici delom ostajali začuđeni zašto su Vijetnamci nezahvalni za pomoć koju velika nacija pruža maloj, mnogi od njih su postepeno uviđali da širenjem nasilja zapravo sami stvaraju neprijatelje.

Generacija mladića poslatih u Vijetnam stasala je na američkoj mitologiji oličenoj u ratnim i vestern filmovima, zbog čega su vojnici svoju stvarnost na frontu masovno opažali u skladu sa asimilovanim holivudskim viđenjem istostruje i nacionalnog identiteta, posmatravši, prema rečima Majkla Hera, „život kao film, rat kao (ratni) film, rat kao život“ (Herr, 1977: 65). Filip Kaputo se u svojim ratnim memoarima priseća da se po dolasku u Vijetnam osećao „kao zvezda u sopstvenom ratnom filmu“ (Caputo, 1977: 106). Sudar rata i popularne kulture svoje prvo ishodište imao je u jeziku. Opasno i nepoznato područje označavano je kao indijanska teritorija, svaki bivši vojnik Vijet Konga unajmljen kao izviđač nazivan je Kit Karson, dok je, u Markovom slučaju, mesto iznenadnog napada u kom je njegov saborac stradao obeleženo kao Alamo. Holivud je mašinerija koja ratuje ideološkim klišeima i stereotipnim likovima, što ga je činilo saveznikom kojeg Pentagon nije smeо ispustiti. Vojni vrh je, s jedne strane, nastojao da predavanjima uputi regrute u ono što ih čeka u Vijetnamu, ali je, s druge strane, produbljivao njihove zablude podsticanjem poimanja rata kroz filmsko herojstvo. Kako bi u roku od par nedelja golobrade mladiće preobrazio u muškarce sposobne da iznesu rat i ubiju bez premišljanja, Pentagon je u kampovima za obuku nametao sliku muževnosti prema kojoj se regrut mora ravnati, a u tu svrhu idealno je poslužila figura Džona Vejna.

Ako je Vijetnamski rat vojnicima zaista delovao kao ratni film, Džon Vejn je nesumnjivo bio njegova prva zvezda. Vejnov status ikone pop kulture s

¹⁰ Interview: Author Tim O'Brien. Dostupno na: www.pbs.org/wgbhamericanexperience/features/interview/mylai-obrien/, stranici pristupljeno 14.5.2012.

kojom se poistovećuju milioni mladih Amerikanaca, kao i činjenica da je glumac, utopljen u svoj filmski identitet, svesrdno zagovarao rat, činili su njegov uticaj nemerljivim. Njegova prisutnost među vojskom nije se svodila na fizičke posete frontu i redovne filmske projekcije tokom obuke, već je apstrahovana kroz jezik. Njegovo ime postalo je referentna tačka u ocenjivanju kvaliteta vojnog učinka, nov naziv svakojakih delova vojne opreme, sinonim za dobrovoljca za samoubilačku misiju. Celuloidni ratni heroj dokazan na svakom američkom frontu svakodnevno je pratio vojнике kao ideal muškosti i otelotvorene sveameričkih vrednosti. Vejn je osamljeni pravednik vičan oružju i otuđen od žena, koji ne postavlja suvišna pitanja o moralnim implikacijama konflikta, već se nemilosrdno razračunava s neprijateljem. Spokojan u samoiniciranoj izolovanosti, Vejn ne toleriše drugost, bila ona oličena u Indijancima i Azijatima koje istrebljuje ili u ženama nedostojnim njegove pažnje.

Vejnovski model maskuliniteta bio je savršeno skrojen za kampove u kojima se muškost i ratnička sposobnost međusobno podrazumevaju, pa se regrutima sa slabijim rezultatima nije dovodila u pitanje samo vojna veština, već i seksualnost. Verbalno kastrirani konstantnim uvredama od strane instruktora, regrutima je podrivan rodni identitet, čime su poniženi adolescenti bili prinuđeni da muškost crpe iz kolektiva i zauzvrat se obavežu na odanost jedinici i bespogovorno ispunjavanje dužnosti prema otadžbini. Ovim procesom indoktrinacije građen je kolektivni seksualni identitet, koji drugost, poput vojnog neprijatelja ili žena, svodi na stereotip i doživljava kao pretnju.

Formiran kao ličnost u skladu s takvim konceptom maskuliniteta, Mark je bezuslovno prihvatao psihologiju grupe i bez razmišljanja delao protiv drugačijeg. Međutim, nasilni impulsi na koje je tokom obuke uslovljavani, po povratku ga čine nesposobnim za civilni život, i dok se on bori da ih odstrani, Nadin ih uporno pothranjuje. Ona se s podsmehom osvrće na hipi kulturu i svoje nekadašnje verovanje u „sve te gluposti u vezi sa dugom kosom, cvećem i ljubavlju“. Danas kada govori o idealu herojstva i viteštva, Nadinina prva asocijacija je upravo Džon Vejn, njena vizija princa na belom konju. Poput Medeje, s kojom se poistovećuje, Nadin je žena čiji ratnički duh nadvladava materinski, pa u Marku želi da sačuva militantni poriv i kroz njega iskali sopstveni gnev. Ipak, njen uticaj ostaje marginalan, jer nasilnost je u Marka usađena godinama ranije. Njegova individualnost je zamenjena grupnim identitetom marinskog odreda, tako da čak i porodične odnose sagledava kroz načela usvojena u vojsci. U trenucima trezvenosti, on oseća da svojoj ženi, koju psihofizički zlostava

vlja, duguje lojalnost, ali ne iz ljubavi ili humanosti, već iz imperativa vojne dužnosti: „Šeril je poput saborca. Ona je sada hodajući ranjenik. Saborac se ne ostavlja na polju“.

Motiv lojalnosti među saborcima nije slučajno nit koja se provlači kroz celokupnu postvijetnamsku literaturu. Ta nit nije posledica pristrasnosti pisaca željnih da trupe predstave kroz patriotske hvalospeve, već izraz realnog odnosa koji se među vojnicima razvija, ne iz ideološke bliskosti, čak ne toliko ni iz beskonačne svakodnevice koju dele, koliko iz činjenice da su oni neizbežno upućeni jedni na druge u svojoj izmučenosti konstantnom tenzijom u kojoj se više ne govori o nagonu, već o opsesiji samoodržanja. U takvim okolnostima, uspostavlja se odnos koji veterani često opisuju kao najčvršću zamislivu povezanost između ljudi. Filip Kaputo svedoči o „intimnosti života u pešadijskim bataljonima, gde je prisnost između muškaraca duboka koliko i ona između ljubavnika. Zapravo je i dublja“ (1977: xv). Zagledan u fotografiju svog ratnog druga R.J.-a, Mark kaže: „Kako mi samo nedostaje. Bili smo tako bliski. O svemu smo pričali. ... Pričali smo kako ćemo biti nerazdvojni kad se vratimo kući“. Česti osvrti na uspomenu na palog saborca svedoče o ostvarenosti komunikacije koja je Marku nezamisliva sa roditeljima, bratom, suprugom, ili ljubavnicom.

Vijetnamski rat bio je specifičan po tome što nije imao jasno ocrtanu liniju fronta, pa je prostorna dezorientisanost zauzela mesto ikakve predstave o napredovanju ili povlačenju trupa. Umesto otvorenih sukoba, rat je vođen po diktatu gerilskih vijetkonških snaga koje su daleko bolje poznavale teren, pa su nagazne mine, snajperi i zasede vrebali na svakom koraku. Tokom beskrajnih marševa kroz neprobojnu džunglu, u tropskim uslovima koji su podrazumevali izloženost kiši, jari, močvarnom tlu, insektima, zarazama, američki vojnici bili su pod stalnom presijom da izbegnu vatru nevidljivog neprijatelja. Čak i u trenucima zatišja, neizvesnost, isčekivanje i grčevit strah od povrede ili smrti nisu popuštali. Ne bi li dočarao intenzitet straha na ratištu, Mark pokazuje fotografiju svog stopala, koje je slikao kao uspomenu za slučaj da ga izgubi. Strah se, međutim, nije smeо ispoljavati. Imperativ mačizma iziskivao je potiskivanje emocija, što je na frontu vodilo ka psihološkom slomu, jer se u uslovima ratne napetosti mit vejnovskog maskuliniteta pokazivao kao nemoguć za oponašati. „Kad sam otišao u Vijetnam, verovao sam i u Isusa Hrista i u Džona Vejna. Posle Vijetnama, obojica su iščezli“, reči su jednog povratnika iz

rata¹¹ (Shephard, 2000: 357). Spasitelj koji ublažava strah i bar privremeno odagnava paniku nije Hrist, nije Vejn, već saborac. Saborac... i oružje.

Fiktivna moralna superiornost američkih snaga bila je praćena realnom tehnološkom, pa su nedostatak filmske odvažnosti vojnici nadomeščivali oružjem. Vijetnam je tehnokratskoj oligarhiji poslužio kao poligon za testiranje novih dostignuća ratne industrije, ali i kao idealan teren za produbljivanje mašinske ideologije forsiranjem tehnologije kao najeksplicitnije demonstracije moći u laboratoriji punoj živih zamoraca. „Ja sam Amerikanac. Ja verujem u tehnologiju. Do sredine šezdesetih nisam verovao da možemo izgubiti, jer smo imali tehnologiju”, poručuje dramski pisac Artur Miler (Fry, 2009: 4). Tehnologija je u Vijetnamu svojim ubojitim oružjem pretvarala adolescente u potentne muškarce i erotizovala ratno iskustvo. Ako moć leži u korenu muške privlačnosti, a najveća moć jeste moć odlučivanja o životu i smrti, oružje, koje se sistematski fetišizira tokom obuke, u ratu postaje direktna potvrda te božanske moći i sredstvo njenog ispoljavanja. Usred ratnog beznađa u koje su bačeni, mladići se, paradoksalno, po prvi put u životu obaziru u poziciji nadmoći, koliko god iluzorna ona bila. Mark to iskustvo opisuje s egzaltiranošću:

Imao sam moć života i smrti. Slao sam pisma kući, bratu. Pisao sam mu, rekao sam mu. Pisao sam: svidelo mi se. Uživao sam. Stvarno sam uživao.

U pitanju je moć koja opija i pruža erotski stumulans: „To je kao najbolji dop koji si probao, najbolji seks u životu”, objašnjava Mark. Čak je i Šeril, koja se, za razliku od Nadin, ne pokazuje kao najbolji psiholog, prozrela da je erotizacija nasilja ono što leži iza Markovog uživanja u oružanom sukobu, jer on ratnu dominaciju doživljava kao orgazmičnu. „Orgazam je *slava* za Marka”, primećuje Šeril. Ratna literatura puna je svedočanstava veterana koji, poput Marka, direktno povezuju oružje sa seksualnim činom: „Imaš M-16. Puška je moć. Pojedinima je stalno nošenje puške bilo poput trajne erekcije. Prolazili bi kroz čisto seksualno iskustvo svaki put kad bi pritisnuli obarač” (Baker, 1982: 206).

Fetišizacija oružja nije rezultat ratnih okolnosti, već psihološkog mehanizma namenski iniciranog od strane Pentagona. Metodologija vojne obuke podrazumevala je sadističku torturu, kojom se degradirala muškost regruta, i para-

¹¹ O snazi kulta Džona Vejna svedoči činjenica da se on javlja kao konstantna referenca u svedočanstvima veteranja, kao i da mnogima od njih ratna trauma nije bila dovoljan razlog da ga se odreknu. Bil Hejger, predstavljen kao Bob Hajd u Ešbijevom filmu *Povratak ratnika*, jedan je od obolelih od PTSP-a, ali s ponosom ističe način na koji je sebe doživljavao u Vijetnamu: „Ja sam ti bio pravi Džon Vejn tip, znaš“ (Lembcke, 1999: 67).

lelno konotiranje seksualne potentnosti oružja, čime je postavljana osnova da se, kao nagrada za pokornost, regrutima muškost iznova uspostavi stavljanjem puške u ruke. U tom procesu, međutim, leži nepomirljiva kontradiktornost, koju Kubrik sugerije u *Bojevom metku*. S jedne strane, puška je deo tela koji marincu pruža rodni identitet, jer telo vojnika poprima validnu formu muškosti tek kad se naoruža, dok se, s druge strane, pušci pridaju ženski atributi u cilju nametanja sjedinjavanja s oružjem kao validne supstitucije za seksualni odnos. Regrut i puška moraju postati jedno, i kako bi spoj postao potpun, budući marinac će pušci dati žensko ime i povremeno spavati s njom. Davanje imena oružju konačna je afirmacija individualnosti predmeta koji marinac mora smatrati živim, predmeta koji ubija, a kom se daruje ljudskost: „Moja puška je ljudsko biće koliko i ja, jer ona je moj život“ (Fuchs, 2010: 93). Ova rečenica deo je zaveta koji su regruti spremani za marinski odred svakodnevno davali pušci, kao glavnoj uzdanici i najintimnijem prijatelju jednog marinca.

Ratna trauma i porodično nasilje

Proizveden kao serijski artikal obuke za marince, Mark je srastao sa svojim oružjem: „Nosio sam taj pištolj svuda gde sam išao. Prosto nisam mogao da živim bez tog pištolja“. Otuda ne čudi što je upravo nedostatak oružja ono na šta se Mark po povratku najteže navikavao. Oduzimanje oružja nije u njemu izazvalo tek puki osećaj nelagode kao posledice prisilne promene navike, već je tu naglu promenu doživeo kao fizički hendikep poput otkinutog ekstremiteta, dela tela koji više nema. Oružje njemu predstavlja sredstvo kontrole, na koje je uslovljen do te mere da se bez njega i u mirnodopskim uslovima oseća toliko bespomoćnim da dobija napade panike čak i na zvuke vatometa. Oružje je, pritom, sobom odnelo i moć koja je nosila ekstazu i potvrdu muškosti, pa u tom svetlu razduživanje pištolja prerasta u simboličan čin kastracije. Zamenivši uniformu za civilno odelo, Mark preko noći treba da isključi ubilački impuls i potisne sećanje na zadovoljstvo koje ubijanje pričinjava, što je imperativ koji svedočanstva veterana dosledno prikazuju kao nemoguć za ostvariti. Brojni izveštaji pominju veterane koji su, trgavši se iz košmarnog sna, ubili ženu pored sebe. Takvi slučajevi bude u Marku strah da njegove noćne more ne dobiju isti ishod. On je svestan da s mukom potiskuje svoj ubilački poriv i priznaje da je po povratku maštao o ubijanju i uveravao sebe da će proći nekažnjeno kako bi se odvažio na taj korak.

Mark zadržava ubistvo u domenu fantazije, ali postaje jedna od brojnih žrtava PTSP-a koje pokušavaju da ožive otupele emocije i rekonstituišu poljuljani maskulinitet kroz spoj nasilnosti i seksualnog čina (Morales, 2007). Sliku sebe kao potentnog muškarca Mark potvrđuje fizičkim zlostavljanjem supruge, kao i njenim degradiranjem na simboličkom planu, kroz umetnost koja trpi morbidnost zabranjenu u stvarnom životu. Šeril, iz tog razloga, ne zazire samo od Marka, već i od njegove imaginacije, jer svako njegovo umetničko delo je „seksualno orijentisano na neki način. Da li je to golotinja, ili nasilje – sve je seksualno orijentisano“. Markova pervertirana seksualnost ima neizbežno ishodište u nasilju, zbog čega Šeril živi u strahu da groteskni kolaži njenog muža ne postanu realnost. U pokajničkom raspoloženju, Mark priznaje publici: „Moja žena je bila na ivici smrti više puta“.

Veza između ratne traume i porodičnog nasilja jasna je i Marku: „Video sam žene unakažene u ratu. I onda pogledam šta sam ja uradio svojoj ženi“. U Markovom, kao i u slučajevima mnogih veterana, zlostavljanje u porodici prati ratni obrazac ophođenja prema ženama i neprijatelju. Vojnici su verbalnom torturom dovođeni u stanje kvazi-seksualnog uzbuđenja, ali su ostajali uskraćeni za mogućnost zadovoljenja, jer gerilski uslovi borbe nisu dopuštali silovita oslobođanja energije kroz otvorene okršaje i klimaktično ispaljivanje metaka u neprijatelja (Shephard, 2000: 356). Seksualno frustrirani adolescenti, zaljubljeni u svoje oružje i istraumirani stalnom pretnjom smrti, otimali su se kontroli, pa je apsolutna moć, stavljena u ruke gnevnih momaka koji Vijetnamce vide kao subhumana bića, rezultovala brutalnim silovanjima i masakrima civilnog stanovništva.

Ratni metodi koji su podrazumevali zone slobodne paljbe, misije „traži i uništi“, ispunjavanje kvota ubistava, zahtevali su proizvodnju posebne vrste vojnika – robotizovane mašine za ubijanje, koje u žrtvama genocida neće videti ljudi (Klein, 1990: 30). Pokušavajući da objasni šta znači biti marinac, Mark ističe: „Obučavani smo da činimo jedno. To je prva stvar u vezi sa marinacima. Obučavani smo da ubijamo“. R. J. i on bili su ponosni na svoju veštinu ubijanja, ispunjeni zadovoljstvom što su u ratnim dejstvima pronašli poziv koji im odgovara i koji mogu vršiti po sopstvenom nahođenju:

Noću si mogao da radiš šta ti je volja... zone slobodne paljbe. Bilo bi mračno, a onda bi odjednom sve planulo. Bilo je divno... data ti je sva ta moć da delaš van zakona. Svi smo uživali u tome.

Neslućena moć oslobođena svake odgovornosti učinila je masovnu destrukciju ubičajenom, a sadističke fantazije ostvarljivim. R.J. je nosio mačetu sa sobom, jer je maštao da nekoj osobi odseče glavu, nabije je na kolac i stavi na videlo u selu. Regruti bi strahovali od svog prvog okršaja, ali, prema Markovim rečima, vatreno krštenje bi iz osnova menjalo njihovu perspektivu rata: „Potrebno je samo jednom. To je sve što je potrebno... i onda ti se svidi. ... Kao da ispaljuješ rakete za vatromet, 4. jul“. Nevinost strada već u činu inicijacije. Dovoljno je samo osetiti moć, jednom je okusiti, i ona postaje slatka, i rakete će se činiti poput prazničnih konfeta.

Takve okolnosti dovele su do stradanja miliona civilnih žrtava, uključujući i porodicu ubijenu Markovom rukom. Njegova isповест kulminira priznanjem kojem je predstava sve vreme stremila:

Jedan prijatelj je naleteo na nagaznu minu. A ti ljudi su znali nešto o tome. Znao sam da su znali. Znao sam da sarađuju s vijetkonškom infrastrukturom. Zahtevao sam da mi kažu. Nisu hteli ništa da kažu. Samo sam htio da priznaju pre nego što ih ubijem. I nisu hteli. Stoga sam im ubio decu, a onda sam ubio i njih. Bio sam besan. Bio sam besan od sve te moći koju sam imao. Nisam mogao da ih porazim. Oni su porazili mene. (Plače.)

U pitanju je scena koja simbolizuje čitav američki vojni poduhvat i konačni debakl u Vijetnamu. Ošamućen silom kojom raspolaže, zaslepljen gnevom zbog smrti prijatelja i frustriran, jer protivnik bez sredstava za borbu odbija da se preda, Mark preuzima ulogu sudije i izvršioca kazne i na nepokornost protivnikovog duha odgovara nasiljem kojim samom sebi nanosi fatalni udarac. Markov lični poraz jeste anticipacija jednog daleko krupnijeg, opštег poraza i propasti čitave ideologije. Dok su izveštaji s terena pokazivali da bombardovanje Severnog Vijetnama ne daje nikakve rezultate i da je fijasko američke vojne intervencije neumitan, zvaničnici Bele kuće nisu, kako bi se očekivalo, posegli za iznalaženjem rešenja koje bi smanjilo broj uzaludnih žrtava, već su, naprotiv, naložili povećan obim bombardovanja. Poput Marka, koji ubija jer niju u stanju da prihvati poraz, ratni stratezi pribegli su činu agresije kao poslednjem pokušaju da slome volju protivnika, uprkos pokazateljima da je takav pokušaj osuđen na propast. Ishod je intenzitet bombardovanja nezabeležen u istoriji. Na Vijetnam je bačeno dvostruko više bombi nego u Drugom svetskom ratu na Evropu i Aziju zajedno, što je u proseku iznosilo preko 200 kg u bombama po glavi stanovnika (Zinn, 2003: 478). Pozicija Pentagona bila je da će radije sprovoditi u realnost sumanu pretnju generala LeMeja

da će Severni Vijetnam bombama „vratiti u kameni doba“ (Baritz, 1985: 43) i ostvariti Niksonovu želju da „to mesto ... bombama raznese u paramparčad“ (Ellsberg, 2002: 418), nego priznati da je najveća vojna sila potučena od strane „čovečuljaka u crnim pidžamama“.

Ovakav pristup problemu pokazao se autodestruktivnim, i to ne samo u smislu gubitka rata, već i u svetu činjenice da je intenziviranje agresije dovelo do intenziviranja traume na domaćem tlu. Visoki zvaničnik Pentagona i Meknamarin najbliži savetnik Džon MekNoton primetio je da „slika najveće svetske supersile koja ubija ili teško ranjava hiljadu civila nedeljno u pokušaju da batinama potčini majušnu nazadnu naciju“ može „proizvesti skupo izobličavanje američke nacionalne svesti“ (Zinn, 2003: 499). Kisindžer u svojim memoarima takođe govori o vijetnamskoj „razjarenoj istrajnosti koja ne samo da je omela napore stranaca, već i ugrozila njihovu unutrašnju ravnotežu“ (Baritz, 1985: 22). Kolektivni psihološki potres, koji su ovi državnici najavili, Emili Men predstavlja kroz Markov lični sunovrat i njegovu bespovratnu obeleženost zločinom.

Masakr u Mi Laju kao odraz ratne strategije

Markovo ispovedanje zločina priziva sećanje na novembar 1969. godine, kada su obelodanjene prve informacije o masakru u Mi Laju¹², seoci u provinciji Kvang Ngai u čijoj je blizini odred američkih vojnika 16. marta 1968. godine sistemske pogubio oko 500 civila, mahom staraca, žena i dece. Masovnost zločina i publicitet koji je dobio u medijima učinili su Mi Laj simbolom civilnog stradanja u Vijetnamu, zbog čega se *Mrtva priroda* mora čitati u kontekstu tog događaja.

Sudska istraga je razotkrila niz mahinacija kojima je masakr prikrivan od javnosti, u čemu je svoju ulogu odigrao i Kolin Pauel, budući državni sekretar SAD-a, a tada major sa zadatkom da ispita navode iz pisma koje je dvadesetjednogodišnji vojnik po imenu Tom Glen uputio komandi. Podstaknut zloči-

¹² Mi Laj je zapravo zaselak sela po imenu Son Mi, zbog čega se ovaj događaj u pojedinim izvorima navodi i kao masakr u Son Miju. Vest o zločinu objavljena je u dva francuska izvora još tokom mirovnih pregovora u Parizu maja 1968. godine, ali je bila ignorisana od strane američke štampe sve dok Simor Herš nije napisao članak koji je obznanio detalje zločina, kao i činjenicu da se slučaj uveliko nalazi pred vojnim sudom. Herš navodi da su ratni reporteri neretko znali za slične zločine, ali da ili nisu bili voljni da pišu o njima, ili su urednici odbijali takve tekstove da štampaju (Meyrowitz, Campbell, 1992: 131). Svojim primerom, Herš je potvrdio konstataciju Majkla Hera da se „konvencionalnim novinarstvom ovaj rat nije mogao razotkriti kao što se ni konvencionalnom paljbom nije mogao dobiti“ (Herr, 1977: 218).

nima kojima je sâm prisustvovao, kao i glasinama o strahovitom masakru koje su se širile među vojskom, Glen je u svom pismu optužio američku vojsku za rutiniranu brutalnost nad civilima, na šta je major Pauel odgovorio izveštajem koji insistira da je američka vojska obučena da se prema vijetnamskim civilima ophodi s poštovanjem i zaključuje da „kao direktno pobijanje [Glenovog] prikaza stoji činjenica da su odnosi između vojnika 23. divizije i vijetnamskog naroda odlični“¹³ (Belton, Sim, 1992: 213). Pauel u svom izveštaju revnosno ističe i upoznatost vojnika sa svojim odgovornostima u skladu sa Ženevskom konvencijom, dok se od pokolja u Mi Laju ograjuće tvrdnjom da „iako možda ima pojedinačnih slučajeva u kojima su civili i ratni zarobljenici loše tretirani, to ni u kom slučaju ne odražava opšti stav u diviziji“.

Od 26 vojnika optuženih za kriminalne aktivnosti u Mi Laju, sud je utvrdio nedvosmisленu krivicu samo jednog. Poručnik Vilijam Keli osuđen je na doživotnu robiju uz prinudni rad zbog ubistva s predumišljajem 22 vijetnamska civila, ali već narednog dana mu je intervencija predsednika Niksona omogućila da kaznu služi u kućnom pritvoru. Ono što je indikativno u ovom slučaju jeste podrška koju je Keli uživao u američkoj javnosti. Doživljavajući osuđenog ratnog zločinca kao izneverenog patriotu, hiljade ljudi su stale u njegovu odbranu, imajući pritom i jasnu potporu na institucionalnom nivou. Niz guvernera oglasio se protestom protiv osuđivanja američkog oficira, što je kulminiralo Niksonovim tajnim pomilovanjem 1974. godine, kojim je Keli, posle tri i po godine kućnog pritvora, postao slobodan čovek.

Objašnjenje masovne podrške masovnom ubici može se naći u bespovornoj lojalnosti ideologiji koja ne bira sredstva u samoodržanju i ne prihvata drugost. U pitanju je patriotizam zaslepljen strahom i mržnjom prema neprijatelju koji je markiran maglovitim izrazom „komunizam“ i koji, uprkos neodređenosti koncepta koji taj izraz označava, samim svojim imenom predstavlja pretnju po američki poredak. Podrška Keliju navodi na zaključak da je dobar deo građanstva praktično bio pomiren sa zločinima kao cenom širenja demokratije, uprkos insistiranju Bele kuće da je pokolj u Mi Laju tek usamljeni incident. Mi Laj, međutim, nije bio slučajnost, već manifestacija američke vojne strategije¹⁴, tako da je njegova ekstremna razmera, a ne metod, ono što ga

¹³ Tri decenije kasnije, Pauel u svojim memoarima nigde ne pominje slučaj Toma Glena, kao ni izveštaj koji je tim povodom predao prepostavljenima.

¹⁴ Tu su činjenicu potvrdili i članovi udruženja „Vijetnamski veterani protiv rata“, koji su decembra 1970. godine, u okviru saslušanja „Zimski vojnik“, javno svedočili o zločinima kojima su prisustvovali ili u njima sami učestvovali. Donald Džagulounz prisjeća se svog svedočenja s

izdvaja od drugih ratnih zločina. O tome svedoči i komentar pukovnika Orana Hendersona, jedinog od četrnaest oficira optuženih za zataškavanje zločina kom je naposletku suđeno. I Henderson je na koncu oslobođen optužbi, ali ostao je upamćen po izjavi medijima da „svaka jedinica veličine brigade ima sopstveni Mi Laj na nekom skrovitom mestu“ (Zinn, 2003: 479).

Mrtva priroda nastala je kao rezultat Mi Laja Markove jedinice. Mark se seća da njihovo uporište nije bilo daleko od Mi Laja, ali da on tome nije pridavao poseban značaj: „Svi su znali za Mi Laj. Ali to se nije razlikovalo od ostalog što se dešavalo. Mislim, pešadinci su to stalno radili“. Dublje razumevanje problema usledilo je tek pošto je i sam počinio zločin. Markov čin je individualan, što ga nesporno razlikuje od Mi Laja, ali princip pogubljenja nedužnih civila je isti, tako da se *Mrtva priroda* nadovezuje na raspravu o najtraumatičnijoj epi-zodi iz Vijetnamskog rata. Šokiranost publike Markovim zločinom analogna je zatečenosti američke javnosti iznenadnim suočavanjem sa masakrom izvršenim u njeno ime. I, uprkos vremenskoj distanci tokom koje je kolektivno sećanje na Mi Laj potisnuto, paralelu između Marka i Kelija nije teško povući. O tome svedoči i recenzija Njujork Tajmsa, koja zaključuje da „kakve god da su olakšavajuće okolnosti njegovog slučaja, teško je imati mnogo više saosećanja za Marka nego što ga neko ima za poručnika Vilijama Kelija“ (Rich, 1981).

S druge strane, za razliku od Kelija, koji je izrazio žaljenje zbog počinjenog krvoprolīća sa četrdeset jednom godinom zakašnjenja, Mark neporecivost svoje krivice izražava odmah i bez okolišanja, pritom iznevši i snažnu osudu američke vojne politike:

Sve što neko može da učini jeste da pokuša da iznađe reči koje bi me opravdale, ali znam da je to što sam radio isto što i postrojavanje Jevreja. Nema razlike u odnosu na ono što su nacisti činili. Ista stvar. Znam da nisam jedini. Znam da su i drugi to činili.

Kako bi umanjio svoju, Mark naglašava kolektivnu krivicu, koja svakako postoji, ali ga ne oslobađa individualne. On uviđa da jedina razlika između njegovog i zločina zbog kog će neko biti pogubljen u Americi jeste amnestija koju mu je država unapred dala za ubistva koja će počiniti na drugom kontinentu. Iz tog razloga, on s nevericom gleda svoje roditelje koji su raz-

distance od tri decenije i ponavlja da su „uzroci Mi Laja i brutalnosti Vijetnamskog rata uko-reñjeni u strategijama naše vlade sprovedenim u delo od strane naših vojnih zapovednika“ (Dzagulones, 2004, Dostupno na: <<http://www.vvaw.org/veteran/article/?id=431>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.).

gnevljeni vestima o zločinima na domaćem tlu i ravnodušni prema zločinima sopstvenog sina u stranoj zemlji. Osobe čiji je roditeljski savet bio mobilizacija ne samo da ne umeju sinu da pruže očekivanu podršku ili razumevanje, već poriču svoju odgovornost time što odbacuju njegovu grižu savesti kao umišljotinu, što Marka dovodi u stanje histeričnog besa i pojačava njegovu konfuziju: „Potpuna zbrka. Kriv sam i nisam kriv“. Mark žudi za trenutkom u kom će moći sebi da kaže da se dovoljno kaznio, ali sam pogled na Šeril podseća ga na scene mučenja žena u ratu i vraća mu parališući osećaj krivice: „Sad vidim rat kroz svoju ženu. I ona je ratna žrtva. Za nju nema beneficija za ratne dužnosti. Rat je upropastio mene, ja sam upropastio svoju ženu...“

PTSP i savremeno civilno društvo

Krivačica, od koje je nemoguće pobeći i koju je nemoguće okajati, budi u Marku intenzivan strah za budućnost svog sina. On živi u strepnji da će za ubistvo dece biti kažnjen ne on, već njegovo dete. U pitanju je iracionalan strah, utemeljen u veri u karmičku ravnotežu, ali, s druge strane, Mark pod neodređeni veo karne koja ugrožava njegovog sina stavlja i nasilje koje prožima savremenu civilizaciju, a ne zavređuje društvenu reakciju: „Nisam želeo da vidim ljudе kako prolaze kroz još jednu epohу u kojoj do te mere nisu sve-sni činjenice da rat ubija ljudе“. Koliko god banalno Markove zaključne reči zvučale, današnja civilizacija zaista potiskuje činjenicu da ljudi svakodnevno stradaju usled političkih odluka i bivaju zavedeni kao statistički podaci, kolateralna šteta na putu napretka, žrtve zanemarljive poput onih u Vijetnamu. Slike žrtava današnjih ratova ne razlikuju se previše od onih kojima smo inače izloženi u medijima i popularnoj kulturi, što produbljuje njihovu dehumanizaciju stvaranjem distanciranosti koja nas odvlači od poimanja da su ti ljudi uopšte pripadali realnom svetu. Zaziranje od opšte socijalne desenzitizacije i njениh implikacija na buduće generacije Emili Men izražava kroz zebnju koju svih troje likova osećaju za svoje potomstvo. Njihove argumentacije su različite, ali se spajaju u svesti da će okolnosti odrastanja imati neumitan formativni uticaj na njihovu decu, što će ih učiniti podložnim istim mehanizmima koji su izazvali nasilje u njihovim porodicama.

Saznanje s kojim se veterani vraćaju u Ameriku osnova je nemogućnosti njihove reintegracije, jer zajednica nije spremna da se suoči sa implikacijama rata koje opterećuju građansku savest. Svoje spoznaje Mark nije slobodan javno

da iznese, jer se, prema sopstvenim rečima, oseća kao čudovište u očima drugih. U jednom od svojih momenata lucidnosti, Nadin objašnjava da „sve što je Mark uradio jeste da je doneo rat kući i niko od nas nije mogao to da pogleda“. Nasilje koje je lako ignorisati s preookeanske distance postaje nepodnošljivo u okvirima matičnog društva, kad podseti kolektiv na odgovornost svakog pojedinca i činjenicu da je svako sposoban za nasilje. Ta slika nesnosna je zajednici, ali i mnogim povratnicima iz rata koji ne mogu da podnesu svoj odraz u ogledalu i umiru od sopstvene ruke. Markova priča, otuda, nije ništa manje relevantna danas nego u vreme kada je ispričana, jer PTSP nije nekadašnji problem s kojim savremena psihijatrija sada lako izlazi na kraj. Naprotiv, skorašnji podaci pokazuju da aktivni ili penzionisani vojni kadar čini 20% samoubica u Americi, što u proseku iznosi 18 samoubistava veterana dnevno, dok je kod aktivnih vojnika 2009. i 2010. godine zabeleženo više smrti samoubistvom nego u borbama u Iraku i Avganistanu (Harrell, Berglass, 2011: 1).

Emili Men ne nudi odgovore na pitanja koja pokreće, ali sugerije da razgovor i preispitivanja odgovore čine bližim. Takav pristup oličen je i u scenskoj postavci, u kojoj, po uzoru na klasičnu japansku no dramu, likovi Šeril i Nadin izvode svoje tekstove pod uglovima u kojima se međusobno neće videti, da bi se na samom kraju, kad je i poslednja replika izrečena, okrenule jedna ka drugoj i pogledale po prvi put. Dve dijametalne suprotnosti prepoznaju minimum zajedničkog u sebi kao osnovu za dijalog i makar težnju ka pomirenju. Otuda ostaje nada da i Mark, ljudska dihotomija stradanja i nasilnosti, čovek koji, prema Nadininim rečima, ima oreol oko glave i lice đavola, može doći do mira sa sobom i svojim okruženjem. Ipak, problem posle razgovora, kako zaključuje Nadin, jeste „znati šta raditi s onim što znamo“.

Pouzdanost saznanja jedno je od najčešćih pitanja postvijetnamske literature. Vijetnam, kao prvi televizijski rat, u kom se očekivalo da slike uhvaćene kamerom prenesu sukob u svojoj realnosti, pokazao je da realistični metod ne mora biti garant verodostojnjog prikazivanja događaja. Književnost o Vijetnamu zapravo se pokazala kao najefektnija u trenucima izleta iz realizma. Emili Men zato arhivira podatke s pedantnošću istoričara, dokumentaristički pristupa materiji, ali zatim je lišava hronologije, prožima simbolikom i razorenje živote žrtava pokazuje u fragmentarnosti njihove psihologije umesto u linearnosti dešavanja. Rezultat je tekst koji ne propoveda, već uverava da je PTSP posledica ne samo rata, već i stanja društva koje je taj rat prihvatio kroz hegemonu ideologiju koja medijima i kulturom podstiče nacionalni šovini-

zam, rasizam i seksizam. Otuda je *Mrtva priroda* deo umetničkog korpusa koji epistemiološki nered nastao iz skršenih mitova koristi kao sirovi materijal za izgradnju potpunije spoznaje, umesto da se tog nereda kloni i nalazi utočište u uredno složenom kauzalitetu realizma. Takva dela teže da suočavanjem sa prošlošću ubliče neusredsređenu društvenu anksioznost i dekonstrukcijom mitoloških zabluda dovedu do dubljeg razumevanja ratnih mehanizama i stimulišu društveno pamćenje. A takvo pamćenje svakako je neophodno, jer i letimičan pogled na istoriju pokazuje da razloga za ubijanje nikada nije manjkalos. Naprotiv, izgleda da manjkaju razlozi za ne ubiti.

Literatura

- Appy, C. G. (1993) *Working-Class War: American Combat Soldiers and Vietnam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Audoin-Rouzeau, S., Becker, A. (2002) *14-18: Understanding the Great War*. New York: Hill and Wang.
- Baker, M. (1982) *Nam: The Vietnam War in the Words of the Men and Women Who Fought There*. New York: Quill.
- Baritz, L. (1985) *Backfire: A History of How American Culture Led Us into Vietnam and Made Us Fight the Way We Did*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Caputo, P. (1977) *A Rumor of War*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ellsberg, D. (2002) *Secrets: A Memoir of Vietnam and the Pentagon Papers*. New York: Viking Press.
- Fry, J. A. (2009) Divisions within the Containment Generation: U.S. Policy Makers and the Vietnam War. In: M. K. Hall (ed.) *Vietnam War Era: People and Perspectives*. Santa Barbara: ABC-CLIO, str. 1-21.
- Fuchs, R. (2010) *Remembering Viet Nam: Gustav Hasford, Ron Kovic, Tim O'Brien and the Fabrication of American Cultural Identity*. Bern: Peter Lang AG.
- Greene, A. (2001) *Women Who Write Plays: Interviews with American Dramatists*. Portland: Smith & Kraus.
- Herr, M. (1977) *Dispatches*. New York: Alfred A. Knopf.
- Klein, M. (1990) Historical Memory, Film, and the Vietnam Era. In: L. Dittmar, D. Michaud (eds.) *From Hanoi to Hollywood: The Vietnam War in American Film*. London: Rutgers University Press, str. 19-40.

- King, M. L. (1990) *A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King, Jr.* New York: HarperOne.
- Lembcke, J. (1999) From Oral History to Movie Script: The Vietnam Veteran Interviews for *Coming Home*. *The Oral History Review*, 2, str. 65-86.
- Mann, E. (1982) *Still Life: A Documentary*. New York: Dramatists Play Service, Inc.
- Meyrowitz, E., Campbell, K. (1992) Vietnam Veterans and War Crimes Hearings. In: M. Small and Hoover D. (eds.) *Give Peace a Chance: Exploring the Vietnam Antiwar Movement*. New York: Syracuse University Press, str. 129-140.
- Pinter, H. (2006) Art, Truth and Politics: The Nobel Lecture. *The Essential Pinter: Selections from the Work of Harold Pinter*. New York: Grove Press.
- Rich, F. (1981, 20. februar) *Still Life* by Emily Mann at American Place, New York Times.
- Shephard, B. (2000) *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. London: Jonathan Cape.
- Wallace, N. (2008) On Writing as Transgression. *American Theatre*, 1, str. 98-102.
- Westmoreland, C. W. (1991) Vietnam in Perspective. In: W. Capps (ed.) *The Vietnam Reader*. New York: Routledge, str. 116-124.
- Zinn, H. (2003) *A People's History of the United States (1492–Present)*. New York: Harper Collins Publishers.

Internet izvori

- Dzagulones, D. (2004), Winter Soldier. Dostupno na: <<http://www.vvaw.org/veteran/article/?id=431>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.
- Harrell M., Berglass N. (2011) Losing the Battle: The Challenge of Military Suicide. Center for a New American Security. Dostupno na: <http://www.cnas.org/files/documents/publications/CNAS_LosingTheBattle_HarrellBerglass.pdf>, stranici pristupljeno 14.5.2012.
- Mann, E. (2009) Emily Mann at the McCarter. Televizijski prilog dostupan na: <<http://www.youtube.com/watch?v=Zrq5jDEO-Ac>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.
- Morales, M. F. (2007) At war with John Wayne: Masculinity, Violence, and the Vietnam War in Emily Mann's *Still Life*. *American Drama*, 16/1, str. 30-46. Dostupno na: <<http://www.thefreelibrary.com/At+war+with+John+Wayne%3A+masculinity,+violence,+and+the+Vietnam+war+in...-a0156552250>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.

O'Brien, T. (2009) Interview: Author Tim O'Brien. Dostupno na: <<http://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/interview/mylai-obrien/>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.

Price, J. L. (2007) Findings from the National Vietnam Veterans' Readjustment Study. Dostupno na: <<http://www.ptsd.va.gov/professional/pages/vietnam-vets-study.asp>>, stranici pristupljeno 14.5.2012.

ALEKSANDAR RADOVANOVIC

War Brought Home: Post-Traumatic Stress Disorder in the Post-Vietnam America through the Documentary Form of Emily Mann's play *Still Life*

The collective moral dilemma that the United States society plunged into during the Vietnam War was intensified by the problem of Post-Traumatic Stress Disorder, which assumed undreamed-of proportions among returnees from the front. In her play *Still Life*, Emily Mann uses the example of a war veteran in order to examine PTSD not only in the context of war brutality which scars the warrior's psyche, but also in the light of malign social circumstances which contribute to the development of the illness. The play suggests that the spread of PTSD was rooted not only in the technological advancement which enhanced the destructive potential of weaponry, but also in the state ideology which manifested itself in dehumanization of the enemy, shifting the burning issue of racism to the frontline, and enlistment policy based on class and racial discrimination.

Traumatic experiences of the play's protagonists create an image of America in which boot camp for Vietnam was not limited to Parris Island, but pervaded the society through family and institutional dysfunction. Their confessions trace the war on its way back home, as a place from which it has sprung and is still being waged in, finding its victims both in veterans and people in their immediate surroundings. The playwright employs "Theatre of Testimony" in order to dramatize and simultaneously document her findings, which is why this paper deals in equal measure with her dramatic method and the way the content of the play interacts with the Vietnam heritage.

Key words: Emily Mann, Post-Traumatic Stress Disorder, "Theatre of Testimony", The Vietnam War, The My Lai Massacre.

TEMIDA
Septembar 2012, str. 161-186
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1203161A
Pregledni rad

Conceptualizing Child Labour Trafficking and Exploitation: The Case of Roma Children in Montenegro

ANTONELA ARHIN*

Trafficking of children for labour exploitation is a profit-oriented criminal activity by which children are recruited, transported, harboured or received for the purpose of labour exploitation irrespective of whether or not force, abduction, fraud or other means were used. This paper examines child labour trafficking in the context of human rights violations and as the worst form of child labour. In an attempt to situate the discourse of alleged labour exploitation and trafficking of Roma children in Montenegro, focusing in particular on instances of child begging, this paper offers an overview of the international legal framework as well as the Government of Montenegro's policy framework relevant to this issue; an analysis of implicated historical, familial and cultural structures; and focuses on identifying root causes in terms of push-pull factors that are associated with enhancing children's vulnerability and proneness to exploitation. Along with a set of recommendations, in closing, the paper calls for a more sophisticated analysis of child labour trafficking and, in the case of Roma children, a more nuanced understanding of historical and cultural pretexts against the backdrop of labour trafficking.

Key words: child labour trafficking, labour exploitation, begging, Roma children, Montenegro.

* Dr Antonela Arhin is the Executive Officer at the Centre for Diaspora and Transnational Studies and a Visiting Fellow at the Centre for Criminology and Sociolegal Studies, University of Toronto. E-mail: antonela.arhin@utoronto.ca

Introduction

Child trafficking is defined by the profit-oriented and exploitative purpose of moving a child away from home into an isolated environment, with no support mechanisms, further exacerbating child's proneness to manipulation. The recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of a child for the purpose of exploitation is viewed as trafficking, regardless of whether or not force, abduction, fraud or other means are used.¹ As such, this criminal activity presupposes two mutually inclusive factors: movement and (the intention) of exploitation. Movement can occur within state borders or transnationally with children possibly exploited at various points of the transit. At times, child labour migration and trafficking occur concurrently (de Lange, 2006: 25).² An element of movement, however minimal, is required in order to distinguish trafficking from other forms of slavery and slave-like practices. The 2011 U.S. State Department's Trafficking in Persons Report (TIP Report) has found the problem of trafficking of children for the purpose of forced begging in 80 countries; trafficking of children to be recruited as child soldiers in 19 countries; 81 reported instances of child sex tourism; and the trafficking of children for the purpose of domestic servitude was reported in 108 of the 184 countries covered by the report (U.S. Department of State, 2011). Trafficking of children for the purpose of forced labour and labour exploitation of children was reported in 154 countries, while trafficking of children for the purpose of commercial sexual exploitation was found in 168 countries. It is estimated that profits from trafficked people in forced economic exploitation, with calculations restricted to the world's 1.1 million victims of human trafficking for forced economic exploitation, amounts to US\$ 3.8 billion (Belser, 2005: 11). International Labour Organization estimates that some 980.000 to 1.225.000 boys and girls are forced to work as victims of trafficking (ILO, 2005). Children between 15 and 17, mostly girls, are trafficked much in the same way and for the same purposes as adults; the youngest children are most frequently trafficked for illegal adoption, while those between these two age groups are trafficked for both economic and sexual exploitation (Sorensen, Nuyts,

¹ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime 2000, Article 3(a).

² This is the case in the rural-rural migration in Eastern Burkina, which leads children from the province of Gnagna to the more southern cotton-producing areas of Kompienga and Tapoa.

2007: 481-494). Boys become victims of labour trafficking because they are considered a source of cheap labour force in agriculture, whether as seasonal or long-term workers, while girls face high demand in households. Children are also trafficked and exploited to work in the fishing industry, as in the case of Ghanaian children in the Volta region, whereas others toil in sweatshops as part of global supply chains controlled by multinational corporations. Some children, as in Sierra Leone, are forced to become child soldiers and engage in armed conflicts. Criminal networks and individuals exploit children by forcing them to sell drugs, pickpocket, or become theives and burglars. The trafficking of children for labour exploitation by use of forced begging has been attributed to South East Europe, most frequently referring to Roma children (Europol, 2011; UN.GIFT, 2009: 22).

Although geographically dispersed, these cases share some common denominators such as children:

- a) receiving derisory sums or no salary at all,
- b) living and working in poor conditions,
- c) experiencing malnutrition, and
- d) lacking access to health care if needed.

Children's living quarters frequently coincide with places of their employment and they are sometimes chained to the machines they work with. They are mostly employed in illegal sectors, which exacerbates the identification of such exploitative conditions. Child trafficking and their labour exploitation have negative effects on the mental and physical development of children, as well as their subsequent reintegration in their home countries and communities. In turn, these negative effects have a direct influence on their families, society and the state as a whole in terms of its socio-economic growth and development.

Definitions and International Legal Provisions on Child Labour Trafficking

Trafficking in persons is an egregious human rights violation. As a global problem, it is a subject of increasing concern to border officials and law enforcement agencies who attempt to manage it within their efforts to curb transnational organized crime. The main international legal instrument in the

fight against transnational organized crime is the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (United Nations, 1998), which is supplemented by two protocols: the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. According to article 3 of the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air:

"(a) 'Smuggling of migrants' shall mean the procurement, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit, of the illegal entry of a person into a State Party of which the person is not a national or a permanent resident." (United Nations, 2000).

Conversely, according to article 3 in the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children:

"(a) 'Trafficking in persons' shall mean the recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation. Exploitation shall include, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs;

(b) The consent of a victim of trafficking in persons to the intended exploitation set forth in subparagraph (a) of this article shall be irrelevant where any of the means set forth in subparagraph (a) have been used;

(c) The recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of a child for the purpose of exploitation shall be considered „trafficking in persons“ even if this does not involve any of the means set forth in subparagraph (a) of this article;

(d) 'Child' shall mean any person under eighteen years of age." (United Nations, 2000b)

Children may be trafficked for the purpose of:

- prostitution
- pornography
- sex tourism
- forced labour
- domestic service
- begging
- adoption
- removal of organs
- drug distribution
- armed conflict
- criminal activites (Mattar, 2006).

Trafficking of children for labour exploitation is analyzed in this paper as a human rights violation and the worst form of child labour. Within the discourse on what constitutes light work and what signifies child labour, there are three international legal instruments that are highly important: the ILO Minimum Age Convention No. 138, the United Nations Convention on the Rights of the Child and the ILO Worst Forms of Child Labour Convention No. 182.

The ILO Convention No. 138 Concerning the Minimum Age for Admission to Employment provides the most inclusive international standards for setting the minimum age for admission to work or employment. This convention asks member States to set a general *minimum age* for admission to work or employment not lower than the end of compulsory education, and generally at least 15 years of age.³ Nevertheless, it is also flexible in leaving the setting that minimum age in Article 2 (4) which states that "notwithstanding the provisions of paragraph 3 of this Article, a Member whose economy and educational facilities are insufficiently developed may, after consultation with the organisations of employers and workers concerned, where such exist, initially specify a minimum age of 14 years."⁴ The Convention requests a higher minimum age of not less than 18 years for employment or work that by its nature or circumstances might jeopardize the health, safety or morals of children, usually referred to as *hazardous work*.⁵ In terms of light work, the

³ ILO Convention No. 138, art. 2, paragraph 3.

⁴ ILO Convention No. 138, art. 2, paragraph 4.

⁵ ILO Convention No. 138, art. 3, paragraph 1.

Convention makes an exception for developing countries in lowering the age limit to 12 years under the presumption that their economic conditions and educational systems make the originally proposed age limits unrealistic.⁶

The ILO Convention No. 182 Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour supplements Convention No. 138 and prohibits child labour for which there is no economic justification due to the illegal and harmful nature of the labour. This Convention strongly deliberates that a *child* is a person under the age of 18.⁷ Article 3 states that the term *worst forms of child labour* applies to "all forms of slavery such as the sale and trafficking of children, debt bondage and serfdom and forced labour, including compulsory recruitment of children for armed conflict; the use of children for prostitution and pornography, for illicit activities, and work which, by its nature or the circumstances in which it is carried out, is likely to harm the health, safety or morals of children."⁸

The United Nations Convention on the Rights of the Child relies on the principles of non-discrimination, the best interests of the child, the right to life and development and the views of the child to be taken into consideration, including his or her right to be heard in court. This Convention has been ratified by every country except for Somalia and the U.S. In terms of child labour, Article 32 specifies that children should be protected from economic exploitation and from performing any work that is likely to be hazardous or to interfere with the child's education, or to be harmful to the child's health or physical, mental, spiritual, moral or social development.

One of the major drawbacks of these conventions is the lack of an enforcement mechanism that would aid the member states to implement them.

Historical, familial and cultural structures and implications

In the context of economic theory, the phenomenon of trafficking of children for labour exploitation is perceived as a function of supply and demand. On the one hand, the supply of children as units of labour is enhanced by the economic inability of parents to provide basic necessities

⁶ ILO Convention No. 138, art. 7, paragraph 4.

⁷ ILO Convention no. 182, art. 2.

⁸ ILO Convention no. 182, art. 3.

leaving children in conditions that might lead to exploitation. Under such circumstances, children are expected to take on the role of adults and contribute to the meager household income. Poverty is, thus, most frequently cited as the main cause of child labour and trafficking of children for labour exploitation, implying that child labour should be tolerated in poor countries, at least in its non-hazardous forms (Anker, 2000: 257-280). Apart from poverty, other factors impacting the supply of cheap labour force in the form of children include discrimination, lack of education, unemployment, homelessness, statelessness, socio-cultural norms and traditions, domestic violence, and various types of crises among others. They are also referred to as push factors. The most recent case of child trafficking for labour exploitation in Europe illustrates some of them. The case involves a Romanian Gypsy gang that stole 181 children from their families and sent them to the U.K. to pick pockets, beg, wash windshields and shoplift (Bloxham, 2010). Court documents allege that the children were physically abused and some deliberately disfigured. The men were arrested in April 2010 when 300 armed Romanian police raided 17 heavily fortified 'gipsy palaces' in Tanderai, in the south of Romania, after their British counterparts informed them about a Roma 'crime wave' as a result of Romania joining the EU. Under the pretense of a good life and education opportunities in the UK, the alleged gang leader is accused of loaning money to the families to win their trust. This case underscores some of the factors impacting the supply of Roma children for labour trafficking. It is evident that Roma children are often perceived as units of malleable and easily controllable labour due to their parents' low economic status, which places them in vulnerable situations conducive to labour exploitation. Also, the opportunity for acquiring education is often one of the factors that contribute to children relocating and leaving their communities. Both poverty and lack of education were cited as main push factors in the case. In the context of the classical economic model of supply and demand, the demand for child labour trafficking and their labour exploitation is spurred by the pull factors. Some of those factors are perceived labour shortages, globalization, demand of domestic servants, remittances, foreign troops presence, employers, consumers and grey economy itself (Arhin, 2009: 9).

Within the framework of discussion on push factors and especially those highlighting the importance of socio-cultural norms and traditions, it is noteworthy to mention that child labour trafficking is at times intertwined with issues directly affecting families, such as poverty or the need for

domestic help. The historical roots of child labour trafficking are thus rooted in familial structures and the socially constructed practices that exploit child labour become culturally embedded forms of patronage, which support impoverished parents to resort to engaging their children in potentially exploitative work (Arhin, 2012: 62). In West Africa, for example, the vestiges of pre-colonial child pawning as a practice of using one's children against as collateral against a loan still persist in modern societies (Lovejoy, Falola, 2003: 109-136). For years, since then, parents have resorted to the placement of their children and have sent them to their well off relatives or friends in order to alleviate the economic cost of raising another child. This practice has recently attracted the attention of traffickers who have become intermediaries in this process. At times, parents and family members might be aware of potential exploitative conditions, while receiving families would blatantly exploit the children as domestic servants. One of the most prominent cases involving familiar arrangements and the economic exploitation of children in Europe involves a girl, Siwa-Akofa Siliadin, who as a 15-year old was brought to France from Togo with hopes to attend school and has worked as a domestic servant instead.⁹ Although certain practices that are considered traditional, such as begging in specific castes in Pakistan (ILO, 2004: 23), it is possible to analyze the phenomenon of begging in the context of children's increased vulnerability and a conduit to exploitative conditions. Child begging in Roma families has historically been perceived as a survival strategy, however, contemporary literature and research view this phenomenon as trafficking of children for forced labour (Delap, 2009: 6). In the case of Roma families, forcing children to beg is not a cultural trait or tradition anymore, if it ever was one, but a form of organized business and crime, according to Bajro Bajrić, director of the Roma for Roma association in Croatia (Život na semaforu, 2011). Furthermore, he claims that child begging has evolved into a practice organized by creditors who use children to pay off their parents' debts by begging on the street, a practice resembling that of child pawning in West Africa. Such cultural connotations provide pretexts for engaging children in worst kinds of jobs further exacerbating the existing challenges in addressing the type of trafficking that involves families and in the course of which children are prompted, recruited or sold by a family member.

⁹ Siliadin v. France (no. 73316/01), 2005, Eur. Ct. H.R.

Contextualizing the Problem of Child Begging in Montenegro

According to the 2003 census, there are 3,000 RAE¹⁰ living in Montenegro, representing 0.42% of the total population. An additional survey conducted in 2008, the largest of its kind to date, covered a total of 7,166 RAE, both local and displaced persons from Kosovo living in Montenegro, representing approximately 70% of the RAE population living in Montenegro (UNHCR and UNICEF, 2009: 6-9). Almost 40% of Roma (2,767) do not have birth certificates or citizenship documents, of whom 1,928 are children representing more than two-thirds of all who need to be registered, i.e. 714 in the birth registry and 1,214 in the citizenship registry books.¹¹ Refugees and displaced persons represent 66% of those who need to be registered with 1,376 being children. Of the 945 local RAE with incomplete documentation, some 76.3% are not registered in the citizenship registry books. The same report states that only 44% of Roma boys and 22% of Roma girls have ever been enrolled in school. Roma face an illiteracy rate of 42%, which amounts to 55% for women. Still, unofficial estimates cite the total number of the RAE population to be as much as 20,000 (ISSP and UNDP, 2003: 16). The literacy rate of RAE lags far behind the national rate standing at 55%. Their poverty rate is 4.5 times higher than the national, and the unemployment rate is 43.3% compared to the overall one of 11% (Vlada Republike Crne Gore, 2003: 3). Less than 14% of Roma children attended kindergarten in 2008/2009 (MONSTAT, 2009: 29). On a more positive note, about 90% of the Roma in Montenegro have health insurance and more than 94.5% of children are covered by the system of regular immunization (Vlada Republike Crne Gore, 2003: 5). It is important to note that the quoted number of Roma includes those that fled from Kosovo during the armed conflict. After the collapse of Yugoslavia in 1990s, former republics, including Montenegro, were confronted with a massive influx of refugees and displaced persons. Such circumstances rendered a score of persons either *de iure* or *de facto* stateless as successor states' citizenship laws reflected the principle of *ius sanguinis* as the exclusive or main principle in granting nationality/citizenship (Dedić, 2007: 2). A large number of Roma from Bosnia and Herzegovina and Kosovo became

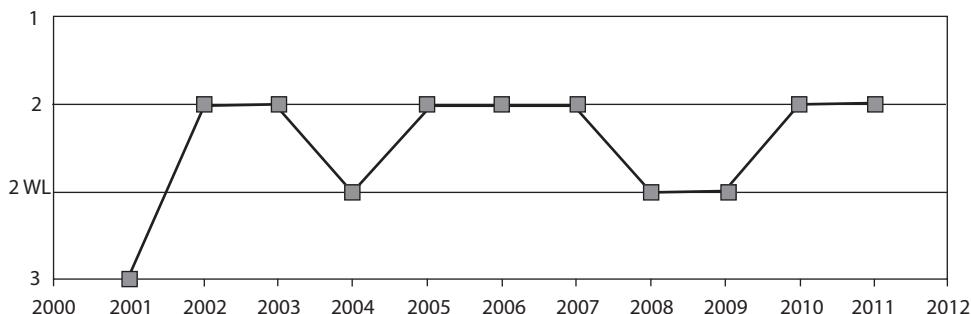
¹⁰ RAE is a term commonly used in Montenegro to include Roma, Ashkalia and Egyptians and terms Roma and RAE are used interchangeably in official policies and reports such as is the case with this article.

¹¹ Registration in the registry books was considered complete if a person possessed both birth and citizenship certificates.

stateless and migrated throughout the region. They faced challenges in terms of inadequate housing, an absence of employment opportunities and the lack of civil registration and documentation. Additionally, most of them did not regularize their citizenship or identification documents prior to their leaving the war affected republics, which further exacerbated their status in the new environments. Montenegro currently hosts 16,364 refugees and 1,300 stateless persons (UNHCR-Montenegro, 2012). In 1990s, concurrently with problems surrounding issues of refugees and displaced persons, human trafficking gained momentum in the region's political discourse. As two mutually reinforcing phenomena, statelessness and trafficking pose added challenges. Statelessness can cause the displaced persons to become easy targets for traffickers as their legal status is devoid of potential protection from police and they lack access to systems of justice. The repatriation of trafficking victims can be arduous for the same reasons. Anecdotal evidence claims a child trafficking route via Bosnia and Herzegovina, which is preferred due to a facilitated process of obtaining identification documents after which children are transported across Europe for the purpose of organized begging mainly in Italy and Germany (Romski centar, 2004). Additional research and well grounded analysis is required to support similar allegations.

Montenegro is a transit, source and destination country for trafficking in persons. Throughout the period between 2001 and 2011, and based on the U.S. State Department's Trafficking in Persons (TIP) Reports, Montenegro has been placed primarily among Tier 2 countries (Graph 1).

Graph 1: Montenegro's placement in TIP Reports 2001.-2011.

Source: Author's own calculation based on data from U.S. State Department's TIP Reports 2001.-2011.

The U.S. State Department's TIP Report 2011 specifically states that Roma children are coerced into street begging in the country, many of whom come from Albania, Kosovo, Serbia, and from within Montenegro. Localities that Roma children normally occupy as their workplaces are areas around traffic lights and cafés. As if strategically chosen, those places usually involve people seated in their cars, waiting for the green light, seemingly with no alternative but to give in to small children knocking on their car windows asking for money or offering to wash their windshields. Other children, whether with their siblings, mothers or by themselves, approach people comfortably sitting in cafés as if asking them to share some of that luxury with them. Children's demeanor spans from explicitly asking for some change to tenaciously staring in one's eyes without uttering a word and just extending a hand. Many children are recognized locally due to their lingering history of begging on the street or are known by their name thus becoming a part of the social milieu. Perhaps due to this familiarity with some of the child beggars, there is no systematic fashion of collecting information on the nature and the scope of child begging nor is there a proper procedure for registering cases. The society in general demonstrates a variety of sentiments towards this issue ranging from indifference, tolerance to despise and rejection (Fondacija za stipendiranje Roma, 2010: 3). Article 219 (2) of Montenegro's Criminal code states that forced child begging is a crime punishable by imprisonment of three months to five years.¹² The police generally respond to calls reporting incidents of child begging and come out to assist them. In most cases, children are said to be begging due to existential reasons as well as parental and educational negligence. Begging is more pronounced in the summertime as tourists come to enjoy Montenegro touted as one of the most attractive international tourist spots. Leading up to busy summer months, news articles often provide a snapshot of the pre-season outlook in some of the most popular destinations such as the town of Budva. In one such article, the police of Budva estimated some 400 beggars, mainly from continental Montenegro and neighbouring countries, flocking down to the coast as a part of an organized (crime) effort to capitalize on some 100,000 expected tourists ("Ruka na ulici, kesa kod

¹² Article 219 (2) "A parent, adoptive parent, guardian or other person who abuses a minor or forces him/her to excessive labor or labor not suited to his/her age or to mendicity or for gain leads him into doing other acts detrimental for his/her development, shall be punished by an imprisonment sentence of three months to five years." Criminal Code, Official Gazette of the Republic of Montenegro no. 70/2003, and Correction, no. 13/2004.

gazde", 2008). As a response to some of the allegations made by local NGOs, a number of successful police operations, entitled "Beggar", were undertaken in those summer months resulting in the arrests of a Serbian national residing in Podgorica, two Montenegrin nationals, and two more Serbian nationals who were transporting 30 persons of whom 19 minors for the purpose of begging (Fondacija za stipendiranje Roma, 2008: 3).

Overall, forced child begging in Montenegro is not perceived as a worst form of child labour, or as potentially the trafficking of children for labour exploitation, but as a long-standing problem seen as a traditional phenomenon which does not attract or require an intervention on the national level. One of the local NGOs, the Roma Scholarship Foundation, has been particularly active in advocating that begging is a crime punishable by law and asking that more attention be directed towards viewing this issue within the framework of child abuse and negligence on the part of their parents (Fondacija za stipendiranje Roma, 2008: 2). It is crucial to invest more effort in raising public awareness on the issue particularly in regards to the vulnerability of children who are exposed to work on the street and their proneness to varied types of exploitation including trafficking.

Identifying root causes, challenges and opportunities

Identifying, analyzing and adequately addressing the root causes of child labour exploitation in order to moderate the susceptibility of children to abuse and trafficking continue to be some of the main challenges. The socio-economic and living conditions of the Roma remain precarious as chronic and intergenerational poverty presents the most significant impediment for improving their livelihoods. Providing prevention and protecting children from being trafficked implies responding to discrimination and other forms of societal actions that marginalize Roma communities. Poverty and discrimination are clearly some of the most significant root causes. Roma children are no strangers to experiencing intersectional discrimination whereby multiple grounds of discrimination operate simultaneously (Ravnbol, 2009: 11). They are discriminated against based on their race, appearance, education, gender, etc. Some examples include placing Romani children with no disabilities in school classes for children with special needs, limiting their access to justice and education, etc. There have been cases of children

enrolled in a special needs elementary school who subsequently needed to go on to a special needs secondary school, which was over 100 km away, and felt discouraged to continue their education (ERRC and CRI, 2009: 15). In addition, recent reports addressing the vulnerability of Roma children to exploitation and abuse, including trafficking, support the argument that discrimination and inequality are major contributing factors (UNICEF-Kosovo, 2004: 22-25).

Another recurring challenge that is critical for mapping targeted prevention efforts is the availability of data that would assist in designing profiles of child victims and patterns of trafficking. In terms of population data, the indicator for the total Roma population is not obtained annually but via information from the census which is conducted every 10 years. In addition, periodic surveys done by the National Statistics Office and independent institutes provide an estimate of the most current numbers. Data on cases of trafficking is scarce as well. Data on child trafficking is nearly non-existent. Official statistics show that in the period from 2004 to 2010 there have been 19 indictments for 48 persons including one for a case of child trafficking for adoption involving 6 persons (Office of National Coordinator for Fight against Trafficking in Human Beings, 2010). Additional invaluable data is collected by local shelters, rehabilitation and transit centres.

In 2011, a research on regional child begging was conducted in cooperation with the members of the network of Ombudsman for Children of South-East Europe: Provincial Ombudsman of the Autonomous Province of Vojvodina, Ombudsman for Children of the Republika Srpska, Ombudsman of the Republic of Montenegro and Ombudsman of the Republic of Serbia, which resulted in a Regional Report on Prevalence, Prevention and Suppression of Child Begging. The Special Report on Child Begging in Montenegro, relying on data pertaining to the period from January 1 to December 31, 2010, states that 323 children were found begging and have been registered by various institutions (Ombudsman, 2011: 15-47). The majority of cases were reported in Bar (37%), Andrijevica (34%) and Podgorica (15%). They were mainly 16-17 year old boys. As part of this first phase of the regional project, this research confirmed that begging was the most frequent economic exploitation of children who come from poor families, who are not enrolled in schools, do not have health care and are not registered at birth. The average earning of child beggars in Montenegro ranges from 2 to 15 Euros. In terms of methodology, the Office of the Ombudsman of the Republic of Montenegro

developed a questionnaire distributed to relevant organizations, organized three focus groups and conducted individual interviews with 12 children. The report cites that social work centres mainly offer socio-legal services to citizens of Montenegro whereas police reports document that the majority of child beggars did not hold Montenegrin citizenship, which is the reason why certain municipalities, such as Budva and Herceg Novi, did not have any records on cases of child begging (Ombudsman, 2011: 19). The report also underscores that children of children of refugees and displaced persons are among those most commonly found begging on the street as in the case in Berane, which leads in terms of the highest number of overall registered cases of child begging in Montenegro, of which most children come from refugees and displaced families. The Special report was presented at the 54th Session of the Committee for Human Rights and Freedoms of the Montenegrin Parliament on November 23, 2011. The discussion brought to light a number of discrepancies in the report somewhat undermining its legitimacy. Some of the remarks pointed out that the actual number of children begging is higher than what was registered by the research; that the Special report in an instance states that children who beg by going door to door often do not face extreme poverty, go to school and have parents who are employed, whereas later in the text the report mentions children coming from poor family backgrounds and whose parents are not employed and beg as well (Skupština Crne Gore, 2011: 6-9). Members of the Parliament also indicated that interviews conducted with only 12 children did not provide sufficient methodological grounds to form a valid conclusion on the state of child beggars. Another drawback is the lack of accurate and proper registering of child begging cases such as in the case of Budva municipality that did not register a single case of child begging in 2010, although the town is swarming with underage beggars, especially during the tourist season. Ultimately, the report as well as the parliamentary discussion accentuated the need for better coordination between the police and social work centres, better registering procedures and data collection.

Failure to collect data is partly attributed to the Roma's lack of proper identification documents, which presents another challenge hindering efforts in better documenting cases of trafficking. In order to improve the data collection, regularizing the legal status of some 4,458 Roma from Kosovo remains one of the priorities (Amnesty International, 2009: 43-35). Living in a legal limbo, they do not possess personal documents, property records

and registered land titles which further exacerbates their situation and increases the probability of remaining stateless (Arraiza, Öhman, 2009: 43-35). More importantly, most of them are not able to present cadastral records or have been landless even while living in Kosovo due to their housing being handed down to them for generations, which resulted in their unclear legal entitlements to these dwellings. The new 2008 Law on Citizenship made it difficult for the Roma, both administratively and financially, to prove entitlement to Montenegrin citizenship. In 2010, the government of Montenegro allocated 400,000 Euros towards enhancing the status of RAE and one of the projects is specifically the registration and provision of identification documents.

In regards to children, the most common concern is that children go unregistered at birth. There is a direct causal link between the non-registered children and their vulnerability to exploitation, denial of citizenship and lack of social protection. Birth registration establishes child's distinct legal identity and without it children risk becoming stateless underscoring their marginalization furthermore. It is estimated that 50 million children worldwide go unregistered every year (Miller, 2004: 7). Registration is essential in cases of child trafficking as it facilitates the process of identifying victims and assisting them in the course of their repatriation. As stated earlier, only 61.4% of the RAE population in Montenegro have appropriate documentation and are registered. The process of registering a child by a mother who herself was a child when she came to Montenegro can be particularly cumbersome as in the case of *M* who was born in 1993 in Kosovo and fled to Montenegro in 1999 with her family (UNHCR and UNICEF, 2009: 30). She was immediately registered and assumed the status of a displaced person. Being only 6 at the time, the Commissariat her issued a (DP) ID card without a photo. In 2008, after an arranged marriage, she gave birth to a daughter at the age of 15. She went to the municipal registry office and submitted the attestation from the hospital to request a birth registration for her daughter. Her request was denied as her ID did not have her photo on it. She will have to wait three more years until she comes of age at 18 to get an ID with a photo. Only then will she be granted the right to register the birth of her daughter.

Birth registration should be a part of an effective civil registration system, however, in the case of the Roma, cases prove that additional strategies are needed to raise awareness about the importance of this process. Often young mothers are reluctant to register their children or give birth in hospitals; other

times they are unaware of the registration requirements. Roma also do not register their children due to costly and complex procedures for registering children 30 days after their birth, or because they have been refused by hospitals for not having proper health insurance, or simply because they did not know that registration of all newborns was mandatory (Rorke, Jovanović, 2009). In light of such conditions, there is evidence of some Roma girls and women in Montenegro giving birth using other women's health cards, which results in erroneous birth registrations.¹³ Another example states that out of 682 Roma refugees/displaced children born in Podgorica, 103 children were not properly registered at birth (UNHCR and UNICEF, 2009: 15). Only 15 of those children were born inside the health system, while 88 were born outside the health system. The majority of those born in hospital were registered in the „citizenship“ column as citizens of „FR Yugoslavia“, „Serbia and Montenegro“ or „Serbia“. This fact also implies that parents may not be aware that those children did not actually hold a citizenship but had to be re-registered in the citizenship registry.

Montenegro's Policy Framework and CRC Committee Recommendations

Upon becoming a sovereign state in 2006, Montenegro acceded to a number of international legal instruments pertaining to human rights and rights of the child.¹⁴ The Government of Montenegro has also adopted

¹³ Interview with a local NGO, February 24, 2011.

¹⁴ Those international conventions and treaties: International Covenant on Civil and Political Rights including both its Optional Protocols; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination; Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and its Optional Protocol; Convention on the Rights of the Child with both its Optional Protocols; United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000, Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, and Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children; Convention on Civil Aspects of International Child Abduction; Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide; International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid; International Convention against Apartheid in Sports; Convention relating to the Status of Refugees; Convention relating to the Status of Stateless Persons and Geneva Conventions. Montenegro is a party to the International Convention on the

numerous strategies and action plans aimed at protecting the rights of the child, such as the Development and Poverty Reduction Strategy (2003–2007); the National Action Plan for Children (2004–2010); the National Programme to Prevent Unacceptable Behaviour of Children and Adults in Montenegro (2004–2006); the Strategy for Permanent Solution of the Status of Refugees and Internally Displaced Persons in Montenegro (2005–2008); the National Action Plan for “Roma Inclusion Decade 2005–2015” in Montenegro; the Poverty Alleviation and Social Inclusion Strategy (2007–2011); the Strategy for Improvement of the Status of RAE population in Montenegro (2008–2012); the Strategy for Development of the Social and Child Protection System in Montenegro (2008–2012); the Strategy of the Social Protection of the Elderly in Montenegro (2008–2012); the Strategy for Inclusion of the Persons with Disabilities in Montenegro (2008–2016); the Action Plan for Integration of the Persons with Disabilities in Montenegro (2008–2009); the Strategy on Inclusive Education in Montenegro (2008–2012); the National Strategic Response to Substance Abuse (2008–2012); the Action Plan for implementation of the National Strategic Response to Substance Abuse (2008–2009). The Government of Montenegro also adopted the National Plan of Action for Children (NPA) 2004–2010. In 2007, the Council for the Rights of the Child was established in order to monitor the implementation of the National Plan of Action 2004–2010; protect and promote rights of the children in Montenegro; monitor the fulfilment of obligations of Montenegro as to the Convention on the Rights of the Child and other international documents, etc. The Institution for Human Rights and Freedoms – Ombudsman was instituted in 2003. An important piece of document deserving attention is the Initial Report that the Government of Montenegro submitted to the Committee on the Rights of the Child on November 23rd, 2008, and which does not refer to any instances of trafficking of children, economic exploitation of children or forced begging except in the context of relevant laws and national initiatives (CRC/C/MNE/1).

Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families; International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance; Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Montenegro also adopted the following Council of Europe’s conventions: European Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children; European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols; European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment with its two Protocols.

On September 10th, 2010, members of the Committee on the Rights of the Child met with the delegation of Montenegro to discuss the Initial Report (CRC/C/SR. 1558 and 1560) and their discussion mainly focused on dire socio-economic circumstances surrounding the RAE population and their children. In conclusion, the Committee on the Rights of the Child submitted observations which adopted at its 1583rd meeting, held on October 1st, 2010 (CRC/C/MNE/CO/1). While welcoming a number of enacted laws and ratifications, the Committee's report noted some areas of concern.¹⁵ Referring specifically to economically disadvantaged, marginalized and neglected children, including RAE children, the Committee recommends that the State party increase annual budget allocations for education, health care and family support as per article 4 of the CRC (CRC/C/MNE/CO/1: 14). In terms of birth registration, the Committee praised Montenegro's efforts in addressing the lack of registration of children through its Strategy on Minority Policy (2008-2010), and recommended that these efforts continue and strengthen especially in the cases concerning RAE refugee children (CRC/C/MNE/CO/1: 32-33). The Committee also encouraged the provision of economic and social assistance programmes for families with special attention to most vulnerable families, such as RAE families (CRC/C/MNE/CO/1: 40). In relation to health and welfare, the report states that there is limited access to adequate health-care services, and therefore recommends a comprehensive programme that would improve the health of mothers and children, including basic health care services for the most vulnerable children, in particular for Roma children, children living in rural areas and refugee children (CRC/C/MNE/CO/1: 50). Under the same ambit of health provision, it is suggested that Montenegro strengthen its educational campaigns on HIV/AIDS, particularly among Roma girls, and that it takes steps to improve RAE's standard of living (CRC/C/MNE/CO/1: 55-58). Pursuant to education, leisure and cultural activities, and while acknowledging Montenegro's efforts to better integrate Roma children in schools and the

¹⁵ The Committee notes the enactment of: the Law on Family Violence Protection in July 2010; the Law on Anti-discrimination in July 2010; and the new Family Law in January 2007, as well as the ratification of the Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in March 2009; the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol in November 2009; the 2009 Council of Europe Convention on the avoidance of statelessness in relation to State succession in April 2010; the European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes in March 2010; and the 2005 Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings in July 2008.

Strategy for inclusive education adopted in 2008, the Committee expressed concern that Roma children lacking birth registration and identity documents continue to face barriers to accessing education, and that there is a low RAE school enrollment (CRC/C/MNE/CO/1: 59-60). The report specifically addresses the issue of economic exploitation and makes a reference to RAE children being engaged in harmful and exploitative labour, particularly in begging. The Committee therefore suggests that the state monitor the situation and collaborate with ILO in order to develop strategies to strengthen awareness, prevention and assistance programmes and eliminate such practices through the implementation of the ILO Conventions no. 138 and 182 (CRC/C/MNE/CO/1: 64). Another special protection measure that the report suggests concerns children in street situations, predominantly Roma, who are vulnerable to trafficking and economic and sexual exploitation. In this regards, the Committee urges Montenegro, in collaboration with NGOs, to:

- a) "To provide protection and assistance to children currently living on the streets taking into account the views of these children;
- b) To elaborate and implement programmes, on the basis of in-depth studies and analysis of the root causes, in order to prevent children from leaving families and schools for the street;
- c) To set up programmes providing children in street situations with relevant information in order to prevent them from becoming victims of trafficking and economic and sexual exploitation, and on adequate complaints mechanism; and
- d) To ensure that children in street situations are not considered or treated as offenders." (CRC/C/MNE/CO/1: 66)

In its subsequent comments, the Committee also noted the persisting problem of national and cross-border trafficking especially of Roma children and refugee children and urged the state:

- a) "To strengthen its awareness-raising campaigns including through education and media campaigns, by paying particular attention to vulnerable groups of children;
- b) To strengthen protection provided to victims of trafficking, including prevention, social reintegration, access to health care and psychological assistance and free access to legal aid; and

- c) To enter into bilateral and multilateral agreements for the prevention of trafficking and for the rehabilitation and repatriation of trafficked children" (CRC/C/MNE/CO/1: 70).

Conclusion

Child labour trafficking is one of the most egregious forms of modern exploitation, and requires a global effort encompassing governments, lawmakers, NGOs and citizens to efficiently implement or introduce new laws, raise public consciousness and provide educational opportunities for children in order to eradicate this practice irrevocably. Principally due to its EU membership aspirations, Roma issues have attracted more attention in Montenegro in the past few years. Considering the widespread evidence of Roma's involvement in child begging, the government of Montenegro made significant attempts to create responses and measures to combat this type of exploitation. In 2005, they put together a National Action Plan for the Decade of Roma inclusion 2005-2015 with a goal of better integrating Roma within the Montenegrin society, and in 2007 enforced the Strategy for Improvement of Status of Roma, Ashkaelia and Egyptians (AE Population in Montenegro 2008-2012, which effectively amended the National Action Plan and incorporated the recommendations of local and international organizations. In 2011, the Office of the National Coordinator for Fight against Trafficking in Human Beings established a group to develop a strategy for 2011-2016, soliciting advice from all stakeholders, including NGOs. Within such collaborative framework, one of the most pressing issues ought to be the importance of raising awareness on the significance of registering children. Being registered at birth, regularizing their legal status and acquiring citizenship will prevent them from being *de facto* invisible in the system of social protection and eventually help them escape potential abuse, neglect and exploitation. Furthermore, children need to have access to educational and vocational opportunities as healthy and necessary alternatives to exploitative work conditions. Such positive engagements will empower them to overcome discrimination and other difficult situations. There is still a lot to be done in terms of data collection, which needs to be sustained and executed with well thought out methods and techniques, and one that

would produce a more nuanced understanding and analysis of Roma's socio-economic idiosyncrasies. The current state-of-affairs and paucity of confirmed cases of child labour trafficking among Roma children should not serve as a deterrent to concluding that begging reinforces the vulnerability of Roma children and is conducive to exploitative working conditions and trafficking. Although further investigation grounded in robust research is essential and necessary, this is the time to enhance the protection of Roma children as the Government of Montenegro has the institutional commitment and capacity to successfully prevent the occurrence of child labour trafficking cases.

Literature

- Amnesty International (2009) *Amnesty International's Concerns in Montenegro: January-June 2009*, EUR 66/004/2009.
- Anker, R. (2000) The economics of child labour: A framework for measurement. *International Labour Review*, 3, pp. 257-280.
- Arhin, A. (2009) *Human Trafficking and Organized Crime: Globally and in Canada*. Paper presented at the 12th Annual Gifted Student Conference, University of Toronto.
- Arhin, A. (2012) Child Labour Migrants or Victims of Labour Trafficking: A Segmental Approach. In: A. Quayson and A. Arhin (eds.) *Labor Migration, Human Trafficking, and Multinational Corporations: The Commodification of Illicit Flows*. Routledge: London, pp. 56-70.
- Arraiza, J., Öhman, L. (2009) Displaced Kosovo Roma and property rights. *Forced Migration Review*, 32, pp. 43-35.
- Belser, P. (2005) Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits. *ILO Working Paper no. 42*, pp. 1-23.
- de Lange, A. (2006) *Going to Kompienga": A Study on Child Labour Migration and Trafficking in Burkina Faso's South-Eastern Cotton Sector*. Amsterdam: IREWOC.
- Delap, E. (2009) *Begging for Change: Research findings and recommendations on forced child begging in Albania/Greece, India and Senegal*. London: Anti-Slavery International.
- ERRC and CRI (2009) *Written comments of the European Roma Rights Centre (ERRC) and the Centre for Roma Initiatives (CRI) concerning Montenegro for consideration by the United Nations Committee on the elimination of racial discrimination at its 74th session*, p. 15.
- ILO. (1973) C138 - Minimum Age Convention.

- ILO. (1999) C182 - Worst Forms of Child Labour Convention.
- ILO. (2004) *A Rapid Assessment of Bonded Labour in Domestic Work and Begging in Pakistan*. Geneva: ILO.
- Lovejoy, P. E. & Falola, T. (Eds.) (2003) *Pawnship, slavery and Colonialism in Africa*. New Jersey: Africa World Press.
- Mattar, M. Y. (2006). *Comprehensive Legal Approaches to Combating Trafficking in Persons: An International and Comparative Perspective*. Washington, D.C.: The Protection Project at the Johns Hopkins University School of Advanced International Studies.
- Miller, M. (2004) *Birth Registration: Statelessness and Other Repercussions for Unregistered Children*. UNICEF Innocenti Research Centre, CONF/NAT, Rap 8, p. 7.
- MONSTAT (2009) *Database on the RAE Population in Montenegro*. Podgorica: Monstat.
- Skupština Crne Gore (2011) Zapisnik sa 54. sjednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, održane 23. novembra 2011. godine.
- Sorensen, P., Nuyts, G. (2007) Cases of Child Trafficking. *ERA-Forum*, 4, pp. 481-494.
- UNHCR and UNICEF (2009) *Civil Registration and the Prevention of Statelessness: A Survey of Roma, Ashkaelia and Egyptians (RAE) in Montenegro*. Podgorica: UNHCR and UNICEF.
- UNICEF – Kosovo (2004) *Children in Kosovo: A Study on protection and assistance provided to children victims of trafficking*. Kosovo: UNICEF.
- United Nation's Convention on the Rights of the Child, G.A. Res. 44/25, art. 1, U.N. Doc. A/44/49 (Nov. 20, 1989).
- Vlada Republike Crne Gore (2003) *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore*.

Internet sources

- Bloxham, A. (2010, September 27) 'Fagin's gang' sent 200 Gypsy children to steal in Britain. *The Daily Telegraph*. Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/romania/8027694/Romanian-gipsy-gang-snatched-200-children-from-homes-to-use-them-as-beggars.html>, Page accessed 10.3.2012.
- Dedić, J. (2007) *Roma and Statelessness*. European Parliament, Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, Brussels. Available at: http://www.europarl.europa.eu/hearings/20070626/libe/dedic_en.pdf, Page accessed 10.3.2012.

Europol. (2011) Children Trafficked and Exploited Inside Europe by Criminal Gangs. Available at: <https://www.europol.europa.eu/content/press/children-trafficked-and-exploited-inside-europe-criminal-gangs-501>, Page accessed 10.3.2012.

Fondacija za stipendiranje Roma (2008) *Crna Gora suzbija prosjačenje* (Newsletter no. 29). Podgorica. Available at: http://www.isi-mne.org/doc/FSR_E_Informator_Inkluzija_29.pdf, Page accessed 10.3.2012.

Fondacija za stipendiranje Roma, Institut socijalne inkluzije i Odbor za obrazovanje, kulturu i medije Nacionalnog savjeta Roma i Egipćana (2010) *Prosjačenje dece u Crnoj Gori, Specijalni izvještaj romskih i egipćanskih studenata/kinja, stipendista/kinja Fondacije za stipendiranje Roma*. Available at: <http://www.isi-mne.org/cms/images/fsr%20prosjacenje%20dece%20u%20crnoj%20gori.pdf>, Page accessed 10.3.2012.

ILO. (2005) *Trafficking in children*. Available at <http://www.ilo.org/ipec/areas/Traffickingofchildren/lang--en/index.htm>, Page accessed 10.3.2012.

ISSP and UNDP (2003) *Household Survey of Roma, Ashkaelia and Egyptians, Refugees and IDPs in Montenegro–2003 (EXTRACTS)*. ISSP and UNDP. Available at: www.undp.org.me/files/reports/si/Household%20Survey%20ISSP_UNDP_eng.pdf, Page accessed 10.3.2012.

Office of National Coordinator for Fight against Trafficking in Human Beings, Government of Montenegro. Statistike o trgovini ljudima u Crnoj Gori za period 2004-2010 godine. Available at: <http://www.antitrafficking.gov.me/biblioteka/dokument>, Page accessed 10.3.2012.

Ombudsman – Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore. (2011). *Poseban izvještaj o dječjem prosjačenju u Crnoj Gori, Podgorica, Novembar 2011*. Available at: http://www.ombudsman.co.me/djeca/docs/final_naucimo_ih_nesto_drugo_15112011.pdf, Page accessed 10.3.2012.

Ravnbol, C. I. (2009) *Intersectional discrimination against children: Discrimination against Romani children and anti-discrimination measures to address child trafficking*. UNICEF, Innocenti Research Centre, IWP-2009-11, Page accessed 10.3.2012.

Romski centar: postoji trgovina decom u Crnoj Gori. *B92*. (2004, 12 februar) Available at: <http://www.vesti.rs/Drustvo/Romski-centar-postoji-trgovina-decom-u-Crnoj-Gori.html>, Page accessed 10.3.2012.

Rorke, R. & Jovanović, Ž. (2009, December 24) *Happy Christmas (War is Over): But Little Cheer for Roma IDPs and Refugees*. Available at: <http://www.romadecade.org/7338>, Page accessed 10.3.2012.

Ruka na ulici, kesa kod gazde. *Vijesti* (2008, 22 jun) Available at: http://www.isi-mne.org/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=85%3Acrna-gora

suzbija-prosjacenje&catid=16%3Ae-informator&Itemid=36&lang=mne, Page accessed 10.3.2012.

Save the Children (2011) Prevention of Child Exploitation in South East Europe: Regional Report on Child Begging - Prevalence, Prevention and Suppression of Child Begging. Available at: http://s3.amazonaws.com/rcpp/assets/attachments/1398_SEE_subregion-child_begging_research_jan_2012_original.pdf, Page accessed 10.3.2012.

U.S. Department of State (2001) *Trafficking in Persons Report, 2001*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2001/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2002) *Trafficking in Persons Report, 2002*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2002/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2003) *Trafficking in Persons Report, 2003*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2003/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2004) *Trafficking in Persons Report, 2004*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2004/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2005) *Trafficking in Persons Report, 2005*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2005/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2006) *Trafficking in Persons Report, 2006*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2006/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2007) *Trafficking in Persons Report, 2007*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2007/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2008) *Trafficking in Persons Report, 2008*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2008/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2009) *Trafficking in Persons Report, 2009*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2009/>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2010) *Trafficking in Persons Report, 2010*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2010/>, Page accessed 12.3.2012.

U.S. Department of State (2011) *Trafficking in Persons Report, 2011*. Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/index.htm>, Page accessed 12.3.2012.

UN.GIFT (2009) Trafficking in Persons; Analysis in Europe. Vienna: UN.GIFT. Available at: http://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Trafficking_in_Persons_in_Europe_09.pdf, Page accessed 10.3.2012.

UNHCR-Montenegro (2012) Regional Operations Profile-South-Eastern Europe. Available at: <http://www.unhcr.org/pages/49e48d986.html>, Page accessed 10.3.2012.

United Nations. (2000a) *Protocol Against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime*. Available at: http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_smug_eng.pdf, Page accessed 14.3.2012.

United Nations. (2000b) *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime*. Available at: http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf, Page accessed 14.3.2012.

United Nations. (1998) *Transnational Organized Crime, G.A. Res. 53/111, U.N. GAOR, 53rd Sess., 85th plen. mtg., U.N. Doc. A/RES/53/111, 1998*. Available at: http://www.unodc.org/pdf/crime/a_res_55/res5525e.pdf, Page accessed 14.3.2012.

Život na semaforu - romska djeca prosjaci, *Deutsche Welle* (2011, 2 februar) Available at: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,14847528,00.html>, Page accessed 14.3.2012.

Konceptualizovanje trgovine decom u cilju radne eksploatacije: slučaj romske dece u Crnoj Gori

Trgovina decom sa ciljem njihove radne eksploatacije je kriminalna aktivnost orijentisana profitom, u kojoj se deca regrutuju, transportuju, sakrivaju ili dobijaju za potrebe radne eksploatacije, nevezano za činjenicu da li je sila, otmica, prevara ili neki drugi metod upotrebljen u te svrhe. Ovaj rad istražuje trgovinu decom u cilju radne eksploatacije u kontekstu kršenja ljudskih prava kao najgore forme dečjeg rada. U pokušaju da se situira diskurs navodne radne eksploatacije i trgovine romskom decom u Crnoj Gori, uz fokus na posebne slučajeve dečjeg prosjačenja, ovaj rad nudi pregled međunarodnog pravnog okvira, kao i uredbi Vlade Crne Gore relevantne za ovo pitanje, analizu istorijskih, porodičnih i kulturnih struktura, ali i identifikovanje ključnih uzroka tzv. faktora guranja i privlačenja koji su povezani sa povećanjem vulnerabilnosti dece i olakšavanjem njihove eksploatacije. Uz niz preporuka, u zaključku, rad poziva na sofisticiraniju analizu trgovine decom u cilju radne eksploatacije, kao i iznijansiranje shvatanje istorijskih i kulturnih faktora koji omogućavaju radnu eksploatacije u slučaju romske dece.

Ključne reči: trgovina decom, radna eksploatacija, prosjačenje, romska deca, Crna Gora.

TEMIDA
Septembar 2012, str. 187-212
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1203187C
Pregledni rad

Uzimanje talaca kao delikt u međunarodnom pravu i propisima Republike Srbije

BAJO M. ČMILJANIĆ*

U razvoju međunarodnih odnosa, uzimanje talaca se vršilo radi obezbeđenja od pre-vare, nedržanja date obaveze ili pak poštovanja pravila ratnog prava. Uzimanje talaca je ranije bilo više vezano za ratna dejstva, dok je u savremenom dobu više vezano za terorističke akte u međunarodnom terorizmu. Uzimanje talaca je međunarodni delikt, koji ima svoje bitne elemente i karakteristike. To je delikt kažnjiv po nacionalnim propisima mnogih država, a uzimanje talaca u oružanim sukobima predstavlja ratni zločin, za koji je nadležan Međunarodni krivični sud. Međunarodni terorizam se ispoljava kroz lepezu terorističkih akata, kojima se kroz strah i paniku želi ostvariti neki politički cilj. Lepeza tih terorističkih akata je široka i raznovrsna. Jedna od tih terorističkih aktivnosti je i uzimanje talaca. Kao delikt utvrđen normama međunarodnog prava, ovaj protivpravni akt treba posebno istražiti i razjasniti, što je i cilj ovoga rada. U radu je dat osvrt na karakteristike i elemente ovog delikta u svetlu međunarodnog prava i propisa Republike Srbije.

Ključne reči: međunarodni terorizam, teroristički akt, talac, otmica.

Uzimanje talaca kao međunarodni delikt

Pri određivanju pojma međunarodnog krivičnog dela postoje različiti pristupi. Neki autori smatraju da pojам međunarodnog krivičnog dela obuhvata sve elemente kao i opšti pojам krivičnog dela: radnju predviđenu zakonom, protivpravnost i krivicu (Stojanović, 2008:67). Međunarodno krivično delo ima svoje specifičnosti, kako u pogledu načela zakonitosti (Stojanović, 2009:22), tako i u pogledu nadležnosti sudova, protivpravnosti i krivične odgovornosti.

* Mr Bajo M. Čmiljanić je advokat iz Beograda. E-mail: bajocmiljanic@yahoo.com

U pravnoj teoriji nema jedinstvenog određenja međunarodnog krivičnog dela. Jedni smatraju da je to delo koje je upereno protiv međunarodnog pravnog poretka. Drugi autori smatraju da je to delo kojim se napada na osnove međunarodnih odnosa, koji je predviđen međunarodnim aktom. Treći autori ističu da je to delo kojim se povređuju interesi zaštićeni međunarodnim pravom. Polazeći od iskazanih stavova raznih autora u pogledu pojma međunarodnog krivičnog dela, može se zaključiti da isto predstavlja protivpravno ponašanje vinog učinioца kojim se povređuju ili ugrožavaju dobra zaštićena međunarodnim pravom, koje je propisima određeno kao krivično delo i za čijeg učinioца je propisana krivična sankcija (Jovašević, 2011:243).

Bez obzira na razlike u teoretskom pogledu za označenje pojma međunarodnog krivičnog dela, bitno je da se većina autora slažu u pogledu određenja zaštitnog objekta kod tih dela. Zaštitni objekat kod međunarodnih krivičnih dela je, pre svega, dobro koje je od interesa za celu međunarodnu zajednicu.¹

Međunarodna krivična dela se dele na međunarodna krivična dela u širem i međunarodna krivična dela u užem smislu.

U međunarodna krivična dela u širem smislu spadaju delikti kojima se krše pravila međunarodnog prava a koja kršenja međunarodna zajednica želi da inkriminiše i sankcionise putem nacionalnog krivičnog zakonodavstva (Jovašević, 2011:242). Tim delima se ne povređuju najviše vrednosti međunarodne zajednice i pitanje njihove nezastarivosti se ne postavlja. Otuda se ti delikti označavaju kao neprava ili mešovita međunarodna krivična dela, *delicta iuris gentium*.²

Međunarodna krivična dela u užem smislu čine ona dela iza kojih stoje kogentne norme međunarodnog prava, te se ona nazivaju i deliktima *stricto sensu*. To su ona dela koja se određuju opštim međunarodnim pravom ili *crimina iuris gentium* (Jovašević, 2011:244). Otuda je vršenje ovih dela zabranjeno kao obaveza *erga omnes*.³ Uzimanje talaca je međunarodno krivično delo u užem smislu. Uzimanje talaca je zabranjeno članom 147. Četvrte Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica i zajedničkim članom 3. Ženevskih konvencija.

¹ Međunarodno krivično delo je zabranjena radnja kojom se napadaju vrednosti i zaštićeni interesi međunarodne zajednice, a zabranjena radnja ima transnacionalni karakter.

² Ova dela se razlikuju od međunarodnih krivičnih dela u užem smislu prema ovim parametrima: po težini posledica, načinu inkriminacije dela i kazni te nadležnosti nacionalnih sudova za izricanje sankcija.

³ To su dela koja su sadržana u Nirnberškoj i Tokijskoj presudi, kao i dela koja su zabranjena normama Haških i Ženevskih konvencija. Za ta dela odgovaraju kako pojedinci, tako i države. Tim aktima se krše osnovna ljudska prava, te gonjenje i kažnjavanje istih ne zastareva. Ti delikti su iz nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda.

Uzimanje talaca je delikt koji je u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda, prema odredbi čl. 8. st.2 (a) iii i st.2 (c) iii.

Karakteristike i obeležja delikta uzimanja talaca

Teško je dati opšteprihvatljivu definiciju ovog pojma. Nju je teško odrediti kako zbog različitog shvatanja tog pojma od strane teoretičara tako i zbog različitih odrednica tog pojma u međunarodnim dokumentima. Termin talac se koristi u različitim situacijama, te je otuda teško određenje ovoga pojma. Određenje tога pojma nije do skora bilo definisano ni odgovarajućim međunarodnim dokumentima (Majić, 2005:111). Statut Međunarodnog vojnog suda u Nurnbergu, ubijanje talaca određuje kao međunarodni zločin, dok Četvrta Ženevska konvencija i samo uzimanje talaca smatra međunarodnim zločinom. U tim dokumentima nema određenja tog pojma. Bliže određenje njegovog značenja dato je Međunarodnom konvencijom protiv uzimanja talaca iz 1979. godine. Određenje tog pojma može se utvrditi na osnovu njegovih elemenata i karakteristika.

Talac je svako fizičko lice (*bez obzira na pol i starost*), nad kojim fizičku vlast vrši drugo lice, grupa lica ili država. To u prvom redu znači, da je talac liшен slobode, u opštem značenju tog pojma. Talac je objekat radnje, odnosno pasivni subjekat. Njemu je organičena sloboda činjenja i govora, odnosno nad njim je ta sloboda kontrolisana prisilom. Taocu se ne upućuje pretnja njegovim ubistvom ili oštećenjem, već je pretnja upućena onome čiji se interesi imaju narušiti. To su, u prvom redu, država ili međunarodna vladina organizacija.

Držalač talaca je lice ili lica koja su uzela taoce ili nad istim vrše faktičku vlast. Odgovornost za držanje talaca mogu imati fizička lica ili pak država ili međunarodna organizacija kojoj se može pripisati odgovornost za akte fizičkih lica koja drže taoce.

Oštećeni kod uzimanja talaca su država ili međunarodna organizacija, od koje se zahteva da nešto učini ili da se uzdrži od nekog činjenja ili da se iste primoraju da nešto trpe.

Politička poruka je bitan element uzimanja talaca. Cilj uzimanja talaca je da se prinudi neka država ili međunarodna organizacija da nešto učini ili ne učini (Stojanović, Perić, 2009:358). Preko talaca želi se saopštiti oštećenom da će se njegovi interesi narušiti, ukoliko ne postupi po određenom zahtevu lica koja su uzela odnosno lica koja su odgovorna za uzimanje talaca.

Radnja izvršenja kod ovog delikta sastoji se iz otmice i pretnje. Otmica se sastoji u odvođenju ili zadržavanju nekog lica protiv njegove volje. To odvođenje ili zadržavanje vrši se upotrebom sile, obmane, pretnje ili na drugi način. Sila koja se primenjuje mora biti absolutna. Odvođenje ili zadržavanje se vrši protivno volji otetog lica. U otmici je sadržan delikt protivpravnog lišenja slobode. Pre svega, radi se o tome da je lice lišeno slobode kretanja.

Pretnja mora biti takva da na ozbiljan i stvaran način stavlja u izgled da će oteto lice biti ubijeno, oštećeno ili zadržano kao takvo, ako ne bude uđovljeno postavljenom zahtevu otmičara. Pretnja se ne vrši prema taocu, već prema državi ili međunarodnoj organizaciji. Prema tim subjektima međunarodnog prava vrši se i prinuda, a ne prema taocu. Ukoliko je došlo do otmice, a nije usledila prinuda prema državi ili međunarodnoj organizaciji, tada nema delikta uzimanja talaca. Razdelna linija između uzimanja talaca i otmice nalazi se u dva elementa. Prvo, to je namera koja se kod uzimanja talaca svodi na to da se prinudi neka država ili međunarodna organizacija da nešto učini ili da se uzdrži od nekog akta. Druga razlika je u zaštitnom objektu kod ovih inkriminacija. Kod uzimanja talaca zaštitni objekat predstavlja interes strane države ili međunarodne organizacije, dok je kod otmice zaštitni objekat oteto lice.

Uzimanje talaca u oružanim sukobima kao ratni zločin

Uzimanje talaca u toku ratnih dejstava predstavlja radnju zločina protiv civilnog stanovništva (čl. 372. KZ RS). Tu se uzimanje talaca smatra jednom od mnogobrojnih radnji izvršenja ovog delikta.

Uzimanje talaca, kao radnja za ovaj delikt, može biti smatrana ratnim zločinom protiv civilnog stanovništva, samo ako se njome krše pravila međunarodnog prava. To znači da je ovo delo blanketnog karaktera. Uzimanje talaca dobija karakter ratnog zločina⁴ jer se vrši u vreme oružanog sukoba ili okupacije. Karakter ratnog zločina ovaj delikt stiče i kroz pasivnog subjekta, a to je civilno stanovništvo. Norme međunarodnog prava od značaja za ovaj delikt sadržane su u običajnom međunarodnom ratnom pravu, kao i u međunarodnim konvencijama. Međutim, Konvencija protiv uzimanja talaca ne primenjuje se u slučaju uzimanja talaca za vreme oružanih sukoba.

⁴ Tako, streljanje talaca koje je izvršio okupator u našoj zemlji u Drugom svetskom ratu ne predstavlja represaliju usmerenu na ostvarenje vojne potrebe, već ratni zločin protiv civilnog stanovništva.

Taoci u ratu su uglavnom lica koja se protivno svojoj volji nalaze u rukama neprijatelja i koja svojom slobodom ili životom odgovaraju za izvršenje naredbi strane koja ih je zatočila ili za bezbednost njenih oružanih snaga.⁵ Najčešće se radi o sledećim slučajevima: uzimanje talaca iz redova istaknutih ličnosti da bi se sprečili neredi u određenoj oblasti ili napadi na okupacione trupe, hapšenje jednog broja stanovnika okupirane teritorije dok se ne otkriju napadi na okupacionu vojsku, držanje talaca radi dopremanja hrane ili zaliha, uzimanje talaca kao garancija za život talaca koji se nalaze u rukama neprijatelja i drugo.

Zabранa uzimanja talaca u ratnim uslovima, utvrđena je Nirnberškim principima,⁶ Statutom Međunarodnog krivičnog suda i Četvrtom Ženevskom konvencijom iz 1949. god. Nirnberškim Statutom smatralo se ratnim zločinom samo ubijanje talaca, dok se savremenim konceptom ratnog zločina inkriminiše i samo uzimanje talaca. To znači, da će, u slučaju ubistva, telesnog mučenja ili deportovanja talaca, biti ostvaren i posebni element ovoga zločina protiv zaštićenih lica, čime će postojati i odgovornost za te zločine (Majić, 2005:112). Prema Statutu Međunarodnog krivičnog suda,⁷ uzimanje talaca u ratnim uslovima,⁸ predstavlja ratni zločin. Statut ratnim zločinom smatra svako ozbiljno kršenje Ženevske konvencije iz 1949. godine, a koji postupci su protiv lica zaštićenih odredbama određene Ženevske konvencije.

Konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata od 1949. godine, sa Protokolom I iz 1977. godine, zabranjuje uzimanje talaca u ratnim dejstvima. Tim međunarodnim dokumentom zaštićene su sve kategorije civilnog stanovništva, tako da se nad civilnim stanovništvom ne smeju vršiti bilo kakve mere zastrašivanja, iznude, terorizma ili mera odmazde (Avramov, 1980:421). Pretходna izlaganja ukazuju da je uzimanje talaca za vreme oružanih sukoba zabranjeno i da je predviđeno kao krivično delo međunarodnim konvencijama.

⁵ Commentary on the IV Geneva Convention, ICRC, Geneva, 1958, first reprint 1994, p.229

⁶ *Nirnberška presuda*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1948, str.104-105; Generalna skupština Ujedinjenih nacija donela je 1946. godine. Rezoluciju kojom su principi navedeni u Statutu Nirnberškog suda predviđeni kao principi Međunarodnog krivičnog prava

⁷ Zakon o potvrđivanju Rimskog Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 5/2001.

⁸ Član 8. st.2 (a)viii i st.2 (c) iii Statuta.

Uzimanje talaca u mirnodopskim uslovima kao teroristički akt

U naučnim, pravnim i političkim krugovima postoje različite odrednice terorizma. Otuda se ta pojava smatra posebnim pravnim pojmom-*delictum sui generis*, koji je tesno vezan za politički delikt. Terorizam predstavlja genusni pojam koga čine spektar akata nasilja, zbog čega se javljaju teškoće u njegovom definisanju (Avramov, Kreća, 1998:252). Otuda se pod terorizmom podrazumeva organizovana primena nasilja ili pretnja nasiljem, čiji su učinioци politički motivisani u nameri da tim putem nametnu svoju volju organima vlasti i građanima (Gaćinović, 2005:60).

Terorizam je odrediv, jer ima svoje karakteristike i elemente. Na osnovu radova mnogih autora i međunarodnopravnih dokumenata, možemo konstatovati da njega karakteriše protivpravnost akcije, čiji je cilj izazivanje straha i panike, što je uslovljeno političkim razlozima (Čeđović, 2006:236). Nasilna akcija je objektivni element terorizma dok je cilj, koji se želi ostvariti preduzetom akcijom, njegov subjektivni element. Motivi terorista su politički, a ne lični. Otuda se terorizam od drugih pojava, kojima je imanentna upotreba nasilja, razlikuje po političkoj motivisanosti cilja-*animus terroradni* (Pašanski, 1982:18-26). Međunarodni terorizam čine oni delicti koji pogađaju interesе više država ili međunarodnu zajednicu kao celinu. Međunarodni terorizam čine delicti kojim su napadnute određene vrednosti međunarodne zajednice (Čeđović, 2006:82), koji su obuhvaćeni sa više međunarodnih konvencija,⁹ koji imaju za cilj da primoraju neku vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto izvrše ili se uzdrže od nekog dela. Međunarodni terorizam je onaj terorizam koji ima međunarodnu komponentu: u statusu žrtve, na objektu izvršenja ili teritoriji gde je akt izvršen, odnosno gde je nastupila posledica.

U pravnoj literaturi uzimanje talaca tretira se kao teroristički akt. To proizlazi iz činjenice da ovaj delikt sadrži sve karakteristike kao i bilo koji drugi teroristički akt. Da je uzimanje talaca teroristički akt proizilazi i iz mnogih međuna-

⁹ Međunarodne konvencije mogu biti univerzalne i regionalne. Univerzalne konvencije iz ove oblasti su: Bečka konvencija protiv trgovine opojnim drogama i psihotropnim supstancama, Konvencija protiv međunarodnog organizovanog kriminala, Konvencija protiv korupcije, Konvencija za suzbijanje finansiranja terorizma i dr. Kao regionalne konvencije iz ove oblasti su: Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, privremenom i trajnom oduzimanju prihoda stečenih kriminalnim delima, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma i dr.

rodnih konvencija.¹⁰ Uzimanje talaca odlikuje nasumična upotreba sile, pretanja, izazivanje straha i panike, politička uslovljenost i drugo.

Sa stanovišta cilja zbog koga se preduzima, uzimanje talaca kao teroristički akt može se posmatrati u užem i širem smislu. U užem smislu cilj se ostvaruje preduzimanjem konkretne akcije-uzimanje talaca. Tim pojedinačnim aktom izaziva se strah i panika, a ukazuje na neko nerešeno pitanje političkog karaktera. U širem smislu cilj tog akta je postizanje nekog političkog cilja putem nasilja. Otuda je i uzimanje talaca nasilni akt koji se preduzima da bi privukao pažnju, a onda putem stvorenog publiciteta da prenese poruku političke motivisanosti (Hofman, 2000:118).

Ovaj delikt predstavlja smišljeno politički motivisano nasilje koje, protiv neborbenih ciljeva, sprovode subnacionalne grupe ili tajni agenti sa namerom da utiću na javnost (Kegli, Judžin, 2004:622). I ovim terorističkim aktom želi se postići neki politički cilj najgrubljim kršenjem unutrašnjeg i međunarodnog prava, kao i kršenjem običaja rata.¹¹ Uzimanje talaca, kao i svaki teroristički akt, globalno briše nacionalne granice. Otuda se uzimanje talaca tretira kao međunarodni delikt. Borbi protiv ovog delikta pridaje se veliki značaj, ne samo na nacionalnom,¹² već i na međunarodnom nivou.¹³

¹⁰ U Međunarodnoj konvenciji o sprečavanju finansiranja terorizma, određenju terorizma se pristupa na dva načina. Prvo, vrši se takšativno nabranjanje radnji koje se definišu kao teroristički akti (otmica, bombardovanje i dr). Drugo, u čl. 2. st.1. tač. B daje se definicija terorizma, a pod kojim se podrazumeva „svako delo počinjeno sa ciljem da prouzrokuje smrt ili teške telesne povrede civilu ili nekom drugom licu koje ne učestvuje aktivno u neprijateljstvima u nekoj situaciji oružanog sukoba, kada je cilj takvog akta, po svojoj prirodi, ili u kontekstu u kome je izvršen, da zastraši stanovništvo ili da prisili neku vladu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili da se uzdrži od toga da nešto učini“.

¹¹ Ženevske konvencije o ratu, kao i Drugi protokol iz 1949. godine, nalažu da je, u sukobima koji nemaju međunarodni karakter, svaka od strana u sukobu dužna da prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima postupa čovečno. Posebno su zabranjeni sledeći postupci: a) povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava, sakaćenja, svireposti i mučenja, b)uzimanje talaca, v)izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja.

¹² Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 7/2002.

¹³ Komitet za ljudska prava, kao međunarodno telo koje nadzire sprovođenje Pakta o građanskim i političkim pravima, ima veliki značaj i uticaj na poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, a kroz svoje odluke daje smernice u zaštiti postavljenih standarda u borbi protiv terorizma.

Međunarodne konvencije protiv uzimanja talaca

Konvencije donete u okviru Ujedinjenih nacija

Uzimanje talaca je negacija prava na život, slobodu kretanja i ličnu bezbednost. Prvi pokretač u pravcu obrazovanja opštih standarda o zabrani uzimanja talaca jeste politička volja većine članova Ujedinjenih nacija, koja je potom kristalizovana u vidu rezolucija te organizacije (Kassese, 2011:66). Kako rezolucije Ujedinjenih nacija nisu pravno obavezujuće,¹⁴ pristupilo se stvaranju ugovornih obaveza, kroz međunarodne konvencije. Veliki značaj za ovo pitanje zauzima i Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca i Konvencija protiv transnacionalnog kriminala.

Navedenim dokumentima, Ujedinjene nacije se potvrđuju kao međunarodni faktor koji promoviše i postepeno kristalizuje pravne norme kojima se zabranjuje uzimanje talaca. Ovi međunarodni dokumenti zabranjuju uzimanje talaca, te postaju sankcionišuća vrednost koju treba primenjivati na svaku državu, bez obzira na to da li je ona potpisnica ugovora. Otuda se zabrana uzimanja talaca odnosi i na one države na koje se ta odredba striktno ne odnosi. Tako usvojena ugovorna pravila imaju povratan efekat u stvaranju običajnog pravila (Andrassy i sar., 2010:23). Ugovornice su dužne da se povicaju kursu akcije iz zaključenih međunarodnih ugovora, a porastom broja potpisnica tih ugovora, sve veći broj država postaje vezan međunarodnim standardima (Kassese, 2011:94).¹⁵ Zabrana uzimanja talaca je pravilo međunarodnog prava. To je ugovorno pravilo, jer je ugrađeno u više međunarodnih dokumenata, prihvaćenih od većine članica Ujedinjenih nacija. S druge strane, zabrana uzimanja talaca je stekla status običajnog prava.

¹⁴ Rezolucije nisu pravno obavezujući dokumenti, jer nisu ni opinio juris ni usus. Opinio juris izražava svest o obaveznosti države da postupa po pravnom običaju, što se ispoljava kroz njene spoljašnje materijalne akte, ne ispitujući subjektivne motive u vezi tog običaja. Usus, kao element običaja, izražava njegovu trajnost i opštost.

¹⁵ Prema Kassesu, ugovorno pravo je glavni faktor koji doprinosi nastanku običajnih pravila; Ta pravila su nastala kao rezultat kombinacije usus-a i opinio iuris-a.

a) Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca

Konvencija je usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku, 17.12.1979. godine. SFRJ je Konvenciju ratifikovala 1984. godine.¹⁶ Njome su date opšte smernice za ponašanje država po pitanju zabrane uzimanja talaca, čime je postavljena neka vrsta sveopštег standarda o zadacima država, kako bi se suprotstavile tom deliktu. Zadatak ove Konvencije je da se usvajanjem efikasnijih mera spreče i kazne svi akti uzimanja talaca, da se što potpunije realizuje pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost svakog lica, koje vrednosti su utvrđene Opštom deklaracijom o pravima čoveka i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima.

Cilj ove konvencije je da se uzimanje talaca utvrdi kao inkriminisano delo, kako bi se preduzelo gonjenje i kažnjavanje njihovih učinilaca. Konvencijom je predviđeno da će države članice uzimanje talaca inkriminisati svojim nacionalnim propisima, vodeći računa o težini učinjenog dela. Ovaj međunarodni dokument ne sadrži definiciju pojma uzimanje talaca. Njome se samo inkriminaju radnje koje su preduzete sa određenom namerom. Namera je subjektivni element te inkriminacije.

Konvencijom je utvrđeno da uzimanje talaca predstavlja pojavu međunarodnog terorizma, te je to delo inkriminisano, bez obzira da li je ono izvršeno iz političkih ili drugih razloga. Njome je utvrđen pojam taoca, a krivično delo čini svako ko uzme taoca, ko pokuša da izvrši taj akt ili ko saučestvuje u uzimanju taoca ili pokušaju tog delikta. Radnja izvršenja ovog delikta¹⁷ sastoji se od otmice nekog lica i pretnje da će isto ubiti ili raniti. Otmica i pretnja, kao elementi delikta moraju biti kumulativno ispunjeni. Otima se lice, a pretnja se

¹⁶ Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije protiv uzimanja talaca, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 9/84.

¹⁷ Krivično delo uzimanja talaca određeno je članom 1. Konvencije koji glasi:

„1. Krivično delo uzimanje talaca, u smislu ove konvencije, učini svako ko uhvati neko lice (u daljem tekstu: talac), ili ga drži, preti mu da će ga ubiti, raniti ili nastaviti da ga drži, da bi primorao treću stranu, odnosno neku državu, međunarodnu međuvladinu organizaciju, fizičko ili pravno lice ili grupu lica, da izvrši neki akt ili se uzdrži od nekog akta kao izričitog ili licitnog uslova za oslobođenje talaca.

2. U smislu ove konvencije, krivično delo isto tako učini svako:

a) ko pokuša da izvrši akt uzimanja talaca, ili
b) ko je saučesnik lica koje izvrši ili pokuša da izvrši akt uzimanja talaca“.

vrši, ne otetom licu, već državi ili međunarodnoj organizaciji, od koje se zah-teva da izvrši neki akt ili da se uzdrži od istog.

Konvencijom se pozivaju države članice da svojim nacionalnim zakono-davstvom utvrde kazne za delikte iz čl. 1. iste, vodeći računa o težini tih dela. Država članica na čijoj teritoriji je lice koje je izvršilo delo i drži taoca, pred-uzima sve mere koje smatra neophodnim za olakšanje položaja taoca, a u prvom redu one mere koje su potrebne za njegovo oslobođanje. Predmeti koji su pribavljeni ovim deliktom biće vraćeni taocu ili državi odnosno među-narodnoj organizaciji, što se utvrđuje u svakom konkretnom slučaju.

Države članice preduzimaju potrebne mere radi ustanovljenja svoje nad-ležnosti u vezi delikta iz čl. 1. Konvencije, ako je delo izvršeno na njenoj terito-riji (uključujući brod ili vazduhoplov registrovan u toj državi), od strane njenih državljana ili lica bez državljanstva, koja imaju redovno boravište na njenoj teritoriji, ako se prinuda odnosila na tu državu ili je otmica izvršena na licu koje je njen državljanin. Država članica može zasnovati svoju nadležnost za počinioца navedenog delikta i u slučaju ako se lice koje se smatra izvršiocem delikta nalazi na njenoj teritoriji, a ona odluči da ga ne izdaje nekoj od država koja zasniva svoju nadležnost u skladu sa odredbom čl. 5. Konvencije. Pitanje ekstradicije je u isključivoj nadležnosti država. Ekstradicija može biti uskraćena ako država od koje se traži izručenje ima osnova da veruje da je zahtev za izru-čenje podnet sa ciljem da se lice progoni ili kazni po osnovu njegove rase, reli-gije, državljanstva, etničkog porekla ili političkih stavova.

O lišavanju slobode lica za koje se smatra da je izvršilo navedeni delikt i o pokretanju krivičnog postupka prema istom, država članica bez odlaganja izveštava druge članice, neposredno ili preko Generalnog sekretara Organiza-cije Ujedinjenih nacija. Konvencija predviđa saradnju država članica na spreča-vanju ovog delikta, kroz obavezu država da onemoguće i spreče sve pripreme za ovu inkriminaciju, kao i da zabrane delovanje pojedinaca, grupa i organiza-cija koji podstiču ta dela. Saradnja se ostvaruje i kroz razmenu obaveštenja i usklađivanje preduzetih mera za sprečavanje ovog delikta. Države članice se međusobno obaveštavaju i o ishodu postupka prema licu za koje se sumnja da je izvršilac ovog delikta.

Saradnja država članica na sprečavanju inkriminisanih dela iz ove Konven-cije ostvaruje se putem preduzimanja svih mera koje sprečavaju pripreme za izvršenje tog delikta uključujući i mere zabrane da na njihovoј teritoriji neza-konito deluju lica, grupe i organizacije, koje podstiču, podstrekavaju, organi-zuju ili vrše akte uzimanja talaca. Ova Konvencija se ne primenjuje u slučaju

da je krivično delo uzimanje talaca izvršeno na teritoriji samo jedne države, ako su talac i lice za koje se smatra da je izvršilo delikt državljeni te države i ako se lice za koje se smatra da je izvršilo delikt nalazi na teritoriji te države. Kako smo ranije naveli, ova Konvencija se ne primenjuje u slučaju uzimanja talaca za vreme oružanih sukoba.

b) Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala sa Protokolima

Ovim međunarodnim dokumentom, uzimanje talaca je označeno kao akt međunarodnog terorizma i akt organizovanog kriminala. Otuda ovaj međunarodni dokument dovodimo u vezu sa temom ovoga rada. Konvencija je doneta 12. decembra 2000. godine, u Palermu, sa dva Protokola i naša zemlja je pristupila istoj konvenciji.¹⁸ Ona ima za cilj da se na efikasan način unapredi saradnja država u pogledu sprečavanja i borbe protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Konvencija označava pojam „predikatnog krivičnog dela“ pod kojim podrazumeva bilo koje krivično delo čijim izvršenjem je ostvarena dobit, koja može da bude predmet krivičnih dela, koja kao takva utvrdi svaka država potpisnica svojim nacionalnim zakonodavstvom, a koja dela su učinjena sa namerom da se pribavi, prenese, prikrije ili poseduje imovina stečena kriminalom.

Konvencijom je predviđeno da svaka država potpisnica dostavi Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija primerak svojih zakona kojima sprovodi ovu konvenciju, kao i sve naknadne izmene i dopune tih zakona ili opise istih. Pored toga, ovom konvencijom je predviđena obaveza svake države potpisnice da uspostavi sveobuhvatni regulatorni i nadzorni režim za banke i nebankarske institucije, kako bi sprečila ili otklonila sve oblike pranja novca. Države potpisnice su prema ovom međunarodnom dokumentu dužne da razvijaju i unapređuju globalnu, regionalnu, subregionalnu i bilateralnu saradnju svojih organa u cilju borbe protiv pranja novca.

¹⁸ Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih Protokola, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 6/2001.

c) Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma

Uzimanje talaca ima sva obeležja akta međunarodnog terorizma. Kako je za izvršenje akata međunarodnog terorizma potrebno obezbediti određena finansijska sredstva, to se mnogi inkriminisani akti preuzimaju radi pribavljanja tih sredstava. Otuda ovaj međunarodni dokument dovodimo u vezu sa temom ovoga rada. Ova Konvencija je usvojena u Njujorku 09.12.1999. godine, a SRJ je ovu konvenciju ratifikovala 01.07.2002. godine.¹⁹ Razlozi donošenja ovog međunarodnog akta nalaze se u oceni država potpisnica da je zastupljenost međunarodnog terorizma uslovljena finansijskim sredstvima koje teroristi mogu da pribave. Cilj Konvencije je da se ojača saradnja među državama u kreiranju i usvajanju efikasnih mera za sprečavanje finansiranja terorizma, te njegovo suzbijanje putem gonjenja i kažnjavanja njegovih počinilaca.

Konvencija, kao sredstvo za finansiranje terorizma, predviđa sredstvo svake vrste,²⁰ materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, bez obzira kako ono bilo stećeno, kao i pravne dokumente ili instrumente u bilo kom obliku, kojim se dokazuje svojina na tim sredstvima. Kao prihod se smatraju sva sredstva koja potiču ili su pribavljena činjenjem krivičnog dela. Konvencijom je predviđeno da svako lice čini delikt ako, na bilo koji način, nezakonito i namerno, obezbedi ili prikupi sredstva sa namerom da se ona upotrebe za izvršenje nekog delikta utvrđenog u bilo kojoj konvenciji ili protokolu navedenih u Aneksu konvencije, kao i za izvršenje bilo kog drugog dela čiji je cilj izazivanje smrti ili teške telesne povrede lica koja ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima u oružanom sukobu, a svrha mu je da zastraši stanovništvo ili da se primora neka vlada ili međunarodna organizacija da učini ili se uzdrži od činjenja nekog dela.²¹

Države članice su se obavezale da će usvojiti mere kako bi nacionalnim pravom predvidele inkriminaciju tih dela i odgovarajuće kazne za počinioce, s obzirom na težinu i prirodu tih dela.²² Predviđena je i obaveza država članica da preuzimaju odgovarajuće mere prema pravnom licu i licu koje je odgo-

¹⁹ Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br.7/2002.

²⁰ Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma (član 1.)

²¹ Isto, (čl.2.)

²² Isto, (čl.4.)

vorno i koje tim pravnim licem rukovodi, a radi pozivanja na odgovornost zbog delikta iz ove Konvencije.

Članica ustanavljava svoju jurisdikciju²³ ako je delo učinjeno na njenoj teritoriji, brodu ili vazduhoplovu ili kada je delikt učinio državljanin te države. Nacionalna jurisdikcija se može ustanoviti i ako je delikt usmeren na teritoriju ili protiv državljanina te države ili je delikt usmeren na državni objekat u inostranstvu ili je pak učinjen u pokušaju da se država prisili da nešto učini ili da se uzdrži od neke radnje. Obaveza je države članice da u skladu sa nacionalnim zakonskim principima otkrije, zamrzne i zapleni eventualna sredstva koja se koriste ili su određena za činjenje delikta iz ove Konvencije.²⁴ Države mogu zaključiti sporazum o podeli sa drugim državama potpisnicama, sredstava stečenih pomenutom zaplenom. Zaplenjena sredstva biće korišćena za obeštećenje žrtava tih krivičnih dela.

Države se obavezuju da sarađuju²⁵ u sprečavanju krivičnih dela iz ove Konvencije, kroz sprečavanje na svojim teritorijama nezakonitih aktivnosti lica koja podstiču ili vrše te delikte, preko mera koje preduzimaju nadležne finansijske institucije u proveri neuobičajenih ili sumnjivih poslova, do usvajanja propisa o zabrani otvaranja računa čiji se nosioci ili korisnici ne mogu identifikovati. Države sarađuju i kroz razmenu preciznih i proverenih informacija, kao i u sproveđenju istraga u vezi tih dela. Konvencija utvrđuje obavezu država da o konačnim ishodima postupaka prema navodnom učiniocu delikta, obavesti²⁶ Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, koji će to obaveštenje proslediti drugim državama članicama. Konvencija sadrži Aneks, koji sačinjavaju sedam konvencija i dva protokola, a predmet regulisanja tih akata je borba protiv aktivnosti vezanih za određeni tematski terorizam.

Evropske konvencije

Radi povećanja efikasnosti borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma, Evropska unija je donela više dokumenata. Značajno mesto zauzimaju sledeća dokumenta: Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju,

²³ Isto, (čl. 7.)

²⁴ Isto, (čl. 8.)

²⁵ Isto, (čl. 12.)

²⁶ Isto, (čl. 19.)

zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma, Direktiva 2005/60 EC²⁷ i Direktiva 2006/70 EC²⁸. U svim ovim dokumentima, pominje se, eksplicitno ili implicitno, uzimanje talaca kao akt međunarodnog terorizma, za čije izvršenje je potrebno obezbediti ili čijim izvršenjem se stiće određena finansijska sredstva. Otuda je potrebno ukazati na ova regionalna pravna dokumenta u sagledavanju teme ovoga rada.

Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom

Ovaj međunarodni dokument je sačinjen u Strazburu 8. novembra 1990. godine, i naša zemlja je ratifikovala isti.²⁹ Cilj ove konvencije je primenjivanje zajedničke politike prema kriminalu, koji obuhvata teška krivična dela koja postaju međunarodni problem, kako bi se oduzimanjem prihoda stečenih kriminalom postigli rezultati u njegovom suzbijanju.

Konvencijom su predviđene mere koje će države preduzeti na nacionalnom nivou, a u prvom redu ustanovljenje krivičnih dela pranja novca, specijalne istražne tehnike i konfiskacija imovine. Ustanovljeni su i principi međunarodne saradnje država na ovom pitanju.

Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma

Konvencija je usvojena u Varšavi 16. maja 2005. godine i naša zemlja je istu ratifikovala.³⁰ Konvencija se oslanja na već pomenutu Konvenciju Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom (ETS br. 141) iz 1990. godine, a cilj joj je da zaštiti društvo od teškog kriminala kroz lišavanje kriminalaca prihoda stečenih od tih nedozvoljenih akata. Ona

²⁷ Tzv. Treća direktiva Evropskog parlamenta i Saveta Evrope od 26. oktobra 2005. godine. o sprečavanju korišćenja finansijskog sistema u svrhe pranja novca i finansiranja terorizma.

²⁸ Ta Direktiva Komisije propisuje mere za primenu tzv. Treće direktive u pogledu definicije „politički izložene osobe“ i tehničkih kriterijuma za pojednostavljene mere propisane marljivosti analize klijenata.

²⁹ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 7/2002.

³⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 19/2009.

ukazuje na činjenicu da je Konvencija Ujedinjenih nacija o suzbijanju finansiranja terorizma od 1999. godine, obavezala strane ugovornice da finansiranje terorizma odrede kao krivično delo.

Ova konvencija predviđa obavezu država ugovornica da svojim nacionalnim zakonodavstvom predvide kao krivično delo svako delo počinjeno sa namerom da se pribavi, sakrije, prikrije, transferiše ili koristi imovina stečena vršenjem krivičnog dela. Posebno je predviđena obaveza ugovornica da svojim propisima utvrde korporativnu odgovornost za pravna lica zbog dela pranja novca. Konvencija predviđa i formiranje jedinica FIU, tj. finansijsko obaveštajne jedinice za pristup finansijskim i upravnim informacijama u cilju održavanja reda u finansijskom smislu, a radi sprečavanja i otkrivanja poslova pranja novca. Poseban akcenat je dat utvrđivanju načela međunarodne saradnje u istrazi i postupcima koji imaju za cilj konfiskaciju sredstava i prihoda stečenih kriminalom.

Propisi Republike Srbije protiv uzimanja talaca

Prema Bečkoj konvenciji o pravu međunarodnih ugovora, međunarodni ugovor je „međunarodni sporazum zaključen pismeno između država i koji je regulisan međunarodnim pravom, bilo da je sadržan u jednom instrumentu ili u dva ili više instrumenata međunarodno povezanih, bez obzira na njegov poseban naziv.“

Ugovorne strane moraju ispunjavati ugovorne obaveze shodno načelu *pacta sunt servanda*. Naša zemlja, dajući pristanak na obavezivanje po navedenim međunarodnim dokumentima u borbi protiv terorizma, izvršila je inkorporisanje međunarodnih pravila u nacionalno zakonodavstvo. Neke norme međunarodnog prava nije moguće neposredno primeniti, zbog njihove nepotpunosti, te je potrebno njihovo konkretizovanje donošenjem odgovarajućih nacionalnih propisa. Opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori su sastavni deo pravnog poretku Republike Srbije i neposredno se primenjuju. Potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom.³¹

³¹ Ustav Republike Srbije, čl. 16. st.2.

Pravno-politički aspekt

Od pravno-političkih akata koje je usvojila Republika Srbija, a odnose se na zabranu uzimanja talaca, potrebno je ukazati na Nacionalnu strategiju za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma i na Nacionalnu strategiju protiv organizovanog kriminala. Oba navedena dokumenta označavaju uzimanje talaca kao akt međunarodnog terorizma, kao i akt organizovanog kriminala. Tim dokumentima se uređuju mere i aktivnosti za preventivno i represivno delovanje državnih organa radi suzbijanja tog delikta.

a) Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma

Ovaj dokument³² je strateški pristup Republice Srbije da, uz pomoć međunarodne zajednice, razvije nacionalne kapacitete i potencijale u borbi protiv terorizma i međunarodnog terorizma. Tim dokumentom se utvrđuje politika Vlade u borbi protiv terorizma, a kojom se definišu strategijski ciljevi, uloge i odgovornosti državnih subjekata u toj borbi. Strategijom je utvrđeno preventivno i represivno delovanje državnih organa na tom planu. Republika Srbija je donela još dva strateška dokumenta za borbu protiv terorizma.

Strategijom se utvrđuju mere i aktivnosti radi borbe u sprečavanju finansiranja terorizma. Pod finansiranjem terorizma podrazumeva se obezbeđivanje ili prikupljanje sredstava, imovine ili, pak, pokušaj da se to postigne, u namernici da se ta sredstva i imovina koriste, bilo u celosti ili delimično, za izvršenje terorističkog akta od strane terorista ili terorističkih organizacija. Tim dokumentom su predviđene faze finansiranja terorizma. To su: prikupljanje sredstava, čuvanje prikupljenih sredstava, prenos tih sredstava delovima terorističkih organizacija ili pojedincima radi operativnog korišćenja i, na kraju, njihova upotreba za neku terorističku aktivnost.

Republika Srbija je navedeni dokument donela i na osnovu njenog članstva u relevantnim međunarodnim organizacijama, a pre svega kao članica Manivala.³³ Ta organizacija se bavi pitanjima sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma. Sastoji se od eksperata delegiranih od strane zemalja čla-

³² Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma, Službeni glasnik RS, br. 89/2008.

³³ Manival (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism) je Komitet Saveta Evrope, osnovan 1997. god. sa ciljem da vrši procenu usklađenosti sistema za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u držav-

nica, a radi po principu međusobnog ocenjivanja. Konačan izveštaj o stanju borbe protiv finansiranja terorizma i pranja novca usvaja se na plenarnim zasedanjima, koja se održavaju četiri puta godišnje.³⁴ Manival poseduje mehanizme pritiska, preko Saveta Evrope, kako bi države članice primenile izdate preporuke ove organizacije i sprovele druge mere iz ove oblasti na državnom nivou. Izveštaji se koriste u procenama finansijske stabilnosti i sigurnosti ulaganja u pojedinim državama. Najznačajnije međunarodne finansijske organizacije koriste za svoje potrebe izveštaje Manivila.³⁵ Jedna od preporuka Manivila je i izrada Nacionalne strategije za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Republika Srbija je članica i Egmont grupe. To je međunarodno udruženje finansijsko-obaveštajnih službi, čiji je osnovni cilj podizanje nivoa međunarodne saradnje i razmene podataka koji se odnose na pranje novca i finansiranja terorizma. Uprava za pranje novca,³⁶ kao finansijsko-obaveštajna služba Republike Srbije, je članica te organizacije.

Polazeći od potpisanih odnosno ratifikovanih međunarodnih konvencija iz ove oblasti, Republika Srbija je donela više zakona kojima se reguliše materija borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma.³⁷ Uspostavljanje savremenog i sveobuhvatnog zakonskog okvira, u skladu sa relevantnim međunarodnim standardima, predstavlja jedan od ključnih sistemskih uslova za efikasnu borbu protiv organizovanog kriminala i terorizma u Republici Srbiji. Svi državni organi, koji su nadležni za borbu protiv terorizma i organizovanog kriminala, vrše procenu delotvornosti zakonskog okvira i staraju se o njegovom unapređenju u skladu sa potrebama.

vama članicama s međunarodnim standardima, vidi: <http://www.nbs.rs/Internet/>, stranici pristupljeno 20.1.2012.

³⁴ Svaki izveštaj se sastoji od analize stanja, ocene stanja i preporuka za unapređenje sistema za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma ocenjivane zemlje.

³⁵ Međunarodni monetarni fond i Svetska banka u svojim analizama i izveštajima preuzimaju izveštaje Manivila.

³⁶ Uprava za sprečavanje pranja novca je finansijsko obaveštajna služba (FOS-FIU-Financial intelligence Unit) Republike Srbije, nadležna za sprovođenje Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, vidi:<http://www.ampl.org.rs/>, stranici pristupljeno 20.1.2012.

³⁷ Tu pre svega spadaju: Krivični zakonik, Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela i dr.

b) Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala

Ovim strateškim dokumentom³⁸ Vlada utvrđuje politiku borbe protiv organizovanog kriminala, u koji spada i uzimanje talaca. Time se definišu strateški ciljevi, uloga i odgovornost državnih subjekata i određuju okviri za izradu planova implementacije. Tako se stvaraju dodatni uslovi za efikasnije uključivanje Republike Srbije u regionalni, evropski i svetski koncept borbe protiv organizovanog kriminala. Strategijom se utvrđuje normativno-pravni i institucionalni okvir, te kapaciteti i sredstva za borbu protiv organizovanog kriminala.

Zakonski aspekt

Krivični zakonik

Krivični zakonik³⁹ predviđa krivično delo uzimanja talaca i to odredbom čl.392. To krivično delo svrstano je u odredbe glave XXXIV koja se odnosi na krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Tom normom inkriminisane su radnje kojima se vrši ovo krivično delo.⁴⁰

Kad je u pitanju objektivni element ovog krivičnog dela, treba istaći da se ovde radi o jednom posebnom vidu krivičnog dela otmice, a radnju prati namera da se neka država ili međunarodna organizacija prinudi da nešto učini ili ne učini, a sve radi postizanja nekog cilja (Čejović, 2006:255). Radnja izvršenja ovog dela sastoji se iz otmice i pretnje. Otmica se sastoji u odvođenju ili zadržavanju nekog lica protivno njegovoj volji, uz upotrebu sile, obmane, pretnje ili na drugi način. Pretnja mora biti takva da na ozbiljan i stvaran način stavlja u izgled da će oteto lice biti zadržano, oštećeno ili ubijeno, ako se ne udovolji zahtevu otmičara. Pretnja se ne vrši prema taocu, već prema državi ili međunarodnoj organizaciji. Prema tim subjektima međunarodnog prava vrši se i prinuda, a ne prema taocu. Pored osnovnog, predviđena su i dva teža

³⁸ Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, Službeni glasnik RS, br. 23/2009.

³⁹ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 107/05, 72/09 i 111/09.

⁴⁰ Član 392. st. 1. KZ RS glasi: „Ko izvrši otmicu nekog lica i preti da će ga ubiti, povrediti ili zadržati kao taoca u namjeri da prinudi neku državu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili ne učini, kazniće se zatvorom od dve godine do deset godina“.

oblika ovog dela. Prvi teži oblik ovog krivičnog dela (čl. 392. st.3.) postoji u slučaju kada je, usled otmice, nastupila smrt otetog lica. Drugi teži oblik (čl. 392. st. 4.) postoji kada je oteto lice umišljajno lišeno života.

Ovo krivično delo se razlikuje od ostalih krivičnih dela koja se sastoje u otmici, kao što su krivično delo-međunarodni terorizam i otmica. Pre svega, razlika je u nameri koja se želi postići i kome se pretnja upućuje. Namera kod uzimanja talaca je da se prinudi neka država ili međunarodna organizacija da nešto učini ili ne učini. Pretnja se ne upućuje otetom licu već državi ili međunarodnoj organizaciji. Zaštitni objekat kod uzimanja talaca je neki interes države ili međunarodne organizacije, dok je kod otmice zaštitni objekat oteto lice. Kad je u pitanju subjektivni element ovog krivičnog dela, treba istaći da se delo može izvršiti samo umišljajno.

Potrebno je ukazati na razlikovanje međunarodnog terorizma, kao krivičnog dela utvrđenog odredbom čl. 391. KZ RS, u odnosu na međunarodni terorizam sa stanovišta međunarodnih odnosa i međunarodnog prava. To razlikovanje je bitno i za pravilno sagledavanje pitanja zabrane uzimanja talaca. U svim strategijskim dokumentima koje je donela Republika Srbija govori se o terorizmu kao specifičnoj društvenoj pojavi i sagledava šire od terorizma koji je naveden u čl. 312. Krivičnog zakonika, kao jedan od oblika iz široke lepeze terorističkih akata. Krivični zakonik, pored krivičnog dela uzimanje talaca, predviđa još dva dela koja su povezana sa terorizmom. To su krivična dela: međunarodni terorizam (čl. 391) i finansiranje terorizma (čl. 393.). Ta krivična dela, sa stanovišta međunarodnih političkih odnosa, predstavljaju samo akte međunarodnog terorizma, kao posebnog vida terorizma.

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela

Ovim zakonom⁴¹ se uređuju uslovi, postupak i organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnog dela. Ovaj zakon se primenjuje, pored ostalog, i za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom u koja dela spada i krivično delo međunarodni terorizam, odnosno uzimanje talaca.⁴² Uzimanje talaca ima sva obeležja međunarodnog terorističkog akta, te se izvršenjem ovog delikta može pribaviti određena imovinska korist. U tom slučaju ovaj zakon se ima

⁴¹ Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, Službeni glasnik RS, br. 97/2008.

⁴² Isto, čl.2. st.1. tač. 7.

primeniti na učinioца tog krivičnog dela, ako je tim delom pribavljena imovinska korist preko milion i petsto hiljada dinara.

Pod imovinom ovaj zakon podrazumeva dobro svake vrste, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procenjivo ili neprocenjivo, velike vrednosti i isprave u bilo kojoj formi kojima se dokazuju prava ili interes u odnosu na takvo dobro. Imovinu čine i prihodi ili druga korist ostvarena, neposredno ili posredno iz krivičnog dela, kao i dobro u koje je ona pretvorena ili sa kojim je pomešana.⁴³

Zakon predviđa specijalizovanu organizacionu jedinicu Ministarstva unutrašnjih poslova čiji je zadatak da otkriva imovinu proisteklu iz krivičnog dela.⁴⁴ U sastavu Ministarstva pravde obrazovana je Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom.⁴⁵ Oduzimanje imovine može biti privremeno i trajno. Odluku o tome donosi sud⁴⁶ u obliku rešenja. Sredstva koja se dobiju prodajom oduzete imovine koriste se za povraćaj imovine i naknadu štete, kao i za namirenje troškova uništenja oduzete imovine ako je to potrebno učiniti iz zakonom utvrđenih razloga. Sredstva od prodaje trajno oduzete imovine postaju svojina Republike Srbije.

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma

Ovaj zakonski akt⁴⁷ donet je kao rezultat implementacije ranije navedenih međunarodnih i regionalnih konvencija koje je ratifikovala naša zemlja i kao razrada načelnih i strategijskih zadataka državnih i drugih organa u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma iz napred pomenutih nacionalnih strategija. Za izvršenje terorističkih akata nužna je prepostavka u obezbeđenom izvoru finansijskih sredstava. Otuda uzimanje talaca, kao oblik terorističkog akta, mora biti zasnovano na obezbeđenim sredstvima za izvršenje tog delikta. Iz tog razloga ovaj zakon dovodimo u vezu sa temom predmetnog rada.

⁴³ Isto, čl. 3.

⁴⁴ To je Organizaciona jedinica koja otkriva imovinu proisteklu iz krivičnog dela i vodi finansijsku istragu u vezi tog dela.

⁴⁵ Isto, čl. 8.

⁴⁶ Odluka tzv. Specijalnog suda o oduzimanju imovine Darku Šariću, optuženom za šverc droge.

⁴⁷ Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, Službeni glasnik RS, br. 20/09, 72/2009.

Zakon pod finansiranjem terorizma smatra obezbeđivanje ili prikupljanje imovine ili pokušaj njenog obezbeđivanja ili prikupljanja, u nameri da se koristi ili sa znanjem da može biti korišćena, u celosti ili delimično, za izvršenje terorističkog akta ili od teroriste odnosno od terorističke organizacije.⁴⁸ Pod finansiranjem terorizma se smatra i podstrekavanje i pomaganje u obezbeđivanju i prikupljanju imovine, bez obzira da li je teroristički akt izvršen i da li je imovina korišćena za izvršenje terorističkog akta. Terorizam je povezan sa njegovim finansiranjem, te je ta veza inkriminisana o čemu govori i čl. 2. st. 3. Zakona, po kome se kao teroristički akt smatra svako delo koje je kao kažniv delikt utvrđen sporazumuma u Aneksu uz Međunarodnu konvenciju o suzbijanju finansiranja terorizma.

Ovim zakonom se utvrđuju radnje i mere radi sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma, sa posebnim osvrtom na dostavljanje informacija, podataka i dokumentacije Upravi za suzbijanje pranja novca. Zakon uređuje i pitanje međunarodne saradnje u traženju i dostavljanju podataka prema stranim organima, te način privremene obustave izvršenja transakcije na zahtev nadležnog organa strane države. Posebno se uređuje uloga Uprave za suzbijanje pranja novca, suda, javnog tužilaštva i drugih državnih organa u suzbijanju finansiranja terorizma. Za nepostupanje po odredbama ovog zakona predviđene su visoke novčane kazne za privredne prestupe ili za prekršaje za pravna lica i odgovorna lica u tim pravnim licima.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela

Ovim zakonom⁴⁹ uređuje se pitanje obrazovanja, organizacije, nadležnosti i ovlašćenja državnih organa i posebnih organizacionih jedinica državnih organa, radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za krivična dela koja su tim zakonom određena. U ta dela spada i krivično delo uzimanje talaca i međunarodni terorizam.⁵⁰ Zakonom je izričito predviđeno da se odnosi i na učinioce krivičnog dela uzimanja talaca, te nalazimo vezu između teme ovoga rada i predmetnog zakona. Time ukazujemo da država na specifičan način pri-

⁴⁸ Isto, čl. 2. st. 2.

⁴⁹ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela, Službeni glasnik RS, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04/45/05, 72/09.

⁵⁰ Isto, čl. 2. st. 5.

lazi tom deliktu, putem organizacije i određivanja nadležnosti njenih organa u suzbijanju tog delikta.

Zakon predviđa formiranje posebnih organizacionih jedinica, u nadležnim državnim organima, za otkrivanje, gonjenje i kažnjavanje učinilaca dela obuhvaćenih članom 1. Zakona. Zbog specifičnosti u otkrivanju, gonjenju i suđenju za krivična dela određena ovim zakonom, obrazovani su i posebni državni organi. Obrazovano je Tužilaštvo za organizovani kriminal,⁵¹ Služba za suzbijanje organizovanog kriminala u okviru ministarstva nadležnog za unutrašnje poslove,⁵² posebna pritvorska jedinica za izdržavanje pritvora određenog za krivična dela iz ovog zakona, kao i nadležni sud.

Za postupanje u predmetima krivičnih dela iz ovog zakona, nadležan je Viši sud u Beogradu, kao prvostepeni, za teritoriju Republike Srbije, dok je za odlučivanje u drugom stepenu nadležan Apelacioni sud u Beogradu.⁵³ U Višem sudu u Beogradu, obrazovano je Posebno odeljenje za postupanje u predmetima krivičnih dela iz ovog zakona,⁵⁴ poznatije pod nazivom Specijalni sud. Posebno odeljenje obrazovano je i u Apelacionom суду u Beogradu.⁵⁵

Oblici borbe protiv uzimanja talaca

Iz prethodnih izlaganja može se utvrditi da u Republici Srbiji postoje tri nivoa borbe protiv uzimanja talaca: normativni, institucionalni i operativni.

Normativni nivo obuhvata aktivnosti države na normativnom uređenju ove materije, kroz donošenje kako strategijskih, pravno-političkih, tako i odgovarajućih zakonskih akata. Uzimanje talaca predviđeno je kao krivično delo nacionalnim krivičnim zakonodavstvom.

Institucionalni nivo obuhvata celu mrežu državnih organa, kroz čiju se nadležnost, utvrđenu nacionalnim zakonima, ostvaruje otkrivanje, gonjenje i kažnjavanje učinilaca kažnjivog dela uzimanje talaca. Tu pre svega spadaju specijalizovani organi i jedinice policije, tužilaštva i suda, kao i posebnih jedinica nadležnih ministarstava. Nadležnost, ovlašćenja i postupanje svih državnih organa, koji učestvuju u borbi protiv organizovanog kriminala i terorizma,

⁵¹ Isto, čl. 4. st. 1.

⁵² Isto, čl. 10. st. 1.

⁵³ Isto, čl. 12.

⁵⁴ Isto, čl. 13. st. 1.

⁵⁵ Isto, čl. 14. st. 1.

Republika Srbija je uredila sa više zakona.⁵⁶ Republika Srbija je u Nacionalnoj strategiji⁵⁷ predvidela, na institucionalnom nivou, određene organe, čiji je zadatak upravo borba protiv terorizma u koje spada i uzimanje talaca. Vlada, kao nosilac izvršne vlasti, usmerava i usklađuje rad organa državne uprave i vrši nadzor nad njihovim radom.

Operativni nivo obuhvata stručno i blagovremeno izvršavanje poslova i zadataka iz nadležnosti obrazovanih institucija i organa, a posebno rad na terenu radi sprečavanja ovog delikta. Otuda se u usvojenim strategijama ukuzuje na potrebu stručnog osposobljavanja i usavršavanja kadrova u ostvarivanju ciljeva i zadataka iz ovih dokumenta. Strategijski dokumenti Republike Srbije predviđaju unapređenje znanja i međusobnu zavisnost državnih organa, te efikasnije sprovođenje postojećih zakona i primenu najboljih iskustava iz prakse.

Pored navedenog preventivnog delovanja u borbi protiv uzimanja talaca, preduzimaju se i represivne mere. One se kreću od izricanja visokih novčanih kazni za učinjene prekršaje i privredne prestupe iz Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, do visokih zatvorskih kazni za ovo krično delo prema Krivičnom zakoniku (od dve do četrdeset godina zatvora). U represivne mere prema učiniocima ovog delikta spada i sam način izdržavanja pritvora i zatvora za učinioce ovog delikta, utvrđen posebnim zakonima. Svakako da u represivne mere spada i delovanje posebne jedinice za suzbijanje organizovanog kriminala.

Zaključak

Uzimanje talaca je međunarodni delikt, jer je protivan međunarodnom pravu, kojim se nanosi šteta za neku državu ili međunarodnu organizaciju. Ovim deliktom se povređuje neki interes jednog od subjekata međunarodnog prava. Taoci, kao pasivni subjekti tog delikta, služe povreditelju norme međunarodnog prava kako bi putem pretnje prinudio neku državu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili ne učini.

Uzimanje talaca je kao delikt označen u više međunarodnih konvencija. Pored toga, zabrana uzimanja talaca postala je i norma običajnog prava.

⁵⁶ Vidi pod 37.

⁵⁷ Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala.

Otuda je zabrana uzimanja talaca postala norma *ius cogens*. Ujedinjene nacije su donele više dokumenata o borbi protiv uzimanja talaca. Znatan deo tih dokumenata usvojila je i naša zemlja. I regionalne organizacije, a posebno Savet Evrope, donele su određena dokumenta o borbi protiv uzimanja talaca, kao vida terorističkog akta. Najznačajnija dokumenta te organizacije usvojila je i Republika Srbija.

Svoja pravno-politička i zakonska akta u vezi zabrane uzimanja talaca, Republika Srbija je usaglasila sa značajnim međunarodnim dokumentima, kao njihova strana ugovornica. Svoj normativno-pravni i institucionalni okvir u pogledu međunarodne obaveze borbe protiv uzimanja talaca Republika Srbija je izvršila. Ostaje da se na operativnom nivou ostvare očekivani rezultati.

Pojedine zakonske odredbe su uopštene i neprecizne, te je potrebno iste konkretizovati. Odredba Krivičnog zakonika iz čl. 392., kojom je inkriminisano ovo delo, je dosta široko i neprecizno postavljena, jer je preuzeta preširoka odredba ovog delikta iz Konvencije protiv uzimanja talaca. I odredbe o finansijskoj istrazi iz Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela nisu dovoljno jasne ni precizne, kako u pogledu procedure, tako i u pogledu kriterijuma i merila za pokretanje istrage i donošenje odluke po istoj.

Literatura

- Avramov, S. (1980) *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Avramov, S., Kreća, M. (1998) *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Andrassy, J., Bakotić, B., Beršić, M., Vukas, B. (2010) *Međunarodno pravo-I deo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Chomsky, N. (2008) *Hegemonija ili opstanak*. Novi Sad: Rubikon.
- Čejović, B. (2006) *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Dosije.
- Gaćinović, R. (2005) *Terrorizam*. Beograd: Drasler.
- Hofman, B. (2000) *Unutrašnji terorizam*. Beograd: Narodna knjiga i Alfa.
- Jovašević, D. (2011) *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kassese, A. (2011) *Samoodređenje naroda*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kegli, Č., Judžni, V. (2011) *Svetska politika*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope.

Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 107/05, 72/09 i 111/09.

Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, Službeni glasnik RS, br. 23/2009.

Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije, Službeni glasnik RS, br. 109/05.

Majić, M. (2005) *Ratni zločin u međunarodnom pravu*. Beograd: Tehnička knjiga.

Pašanski, M. (1982) *Međunarodni teroristički akti protiv diplomatskih predstavnika-doktorska disertacija*. Beograd: Pravni fakultet.

Stojanović, Z. (2008) *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Pravna knjiga.

Stojanović Z., Perić O. (2009) *Krivično pravo-posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/06.

Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma, Sl. list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 7/2002.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 6/2001.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 7/2002.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 19/2009.

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, Službeni glasnik RS, br. 97/2008.

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela, Službeni glasnik RS, br. 42802, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05, 72/09.

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, Službeni glasnik RS, br. 20/09, 72/2009.

Zakon o potvrđivanju Rimskog Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Službeni list SRJ- Međunarodni ugovori, br.5/01.

Taking of hostages as an offense in international law and Serbian regulations

In the development of international relations, hostage-taking was carried out as an insurance against fraud, not keeping obligations, or according to the rules of war law. Earlier taking hostages was more related to armed conflicts, and in modern times it is more related to terrorist acts in international terrorism. The taking of hostages is an international offense, which has its essential elements and characteristics. It is a crime punishable under the national legislation of many countries, and taking of hostages in armed conflicts is a war crime for which the International Criminal Court is responsible. International terrorism is manifested through a variety of terrorist acts, which, through fear and panic aim to achieve a political purpose. The range of these terrorist acts is wide and varied. One of these terrorist activities is the taking of hostages. As an offense established by the norms of international law, this unlawful act must be specifically investigated and clarified, which is the goal of this paper. This paper gives an overview of the features and elements of the offense in the light of international law and the laws of the Republic of Serbia.

Keywords: international terrorism, act of terrorism, hostage, kidnapping.

Prikazi konferencija

TEMIDA
Septembar 2012, str. 213-218
ISSN: 1450-6637

XIV Međunarodni simpozijum Svetskog viktimološkog društva

**(XIV International Symposium
of the World Society of Victimology)**

20–24. maj 2012.

Hag, Holandija

U organizaciji Svetskog viktimološkog društva, od 20. do 24. maja 2012. godine u Hagu (Holandija), održan je XIV Međunarodni viktimološki simpozijum pod nazivom „Pravda za žrtve: interkulturna perspektiva konflikta, traume i pomirenja“. Organizatori ovog skupa bili su Svetsko viktimološko društvo (World Society of Victimology), Institut za kriminologiju iz Leuvena (The Leuven Institute of Criminology, Belgium), Međunarodni viktimološki institut iz Tilburga (The International Victimology Institute Tilburg Netherland) i organizacija Evropska pomoć žrtvama (Victim support Europe). Ovogodišnji viktimološki simpozijum ugostio je približno 700 učesnika – naučnih i stručnih radnika iz oblasti viktimologije – sa svih pet kontinenata. Među učesnicima ovogodišnjeg Simpozijuma našle su se i dr Vesna Nikolić-Ristanović, direktorka Viktimološkog društva Srbije i predsednica Evropskog kriminološkog društva, i Jasmina Nikolić iz Viktimološkog društva Srbije, koje su bile jedine učesnice iz Srbije.

XIV međunarodni viktimološki simpozijum svečano su otvorili gradonačelnik Haga, J. J. van Aartsen, Državni sekretar za bezbednost i pravdu, F. Teeven, Predsednik međunarodnog krivičnog suda, Sang-Hyun Song, Marc Groenhuijsen, predsednik Svetskog viktimološkog društva i generalni sekretar Gerd Kirchhoff, koji je u svom toplom izlaganju prisutne podsetio na prethodne simpozijume. Ceremoniju svečanog otvaranja u prelepoj dvorani vitezova (Hall of Knights) u Hagu, vodio je predsednik organizacionog komiteta simpozijuma Victor Jammers, koji je zajedno sa ostalim govornicima poželeo učesnicima Simpozijuma toplu dobrodošlicu i uspešan rad.

Rad na Simpozijumu odvijao se u plenarnim zasedanjima i tematskim sesijama na kojima su detaljnije razrađivana pitanja, problemi i dileme koje su uvodničari na plenarnim sesijama istakli u svojim referatima, ali i predstavljeni druge teme. Pored toga, organizovano je i nekoliko radionica, učesnicima su bile dostupne poster prezentacije, a na štandovima u okviru prostora Svetskog foruma svoj rad su predstavili poznati instituti i organizacije iz ove oblasti. Knjige iz oblasti viktimologije i kriminologije mogle su se kupiti na štandovima svetski poznatih izdavača kao što su Sage Publications, Routledge i Oxford University Press iz Velike Britanije, Intersentia iz Belgije, Eleven International Publishing iz Holandije i drugi.

U okviru ovogodišnjeg simpozija učesnici su imali priliku da posete i upoznaju se sa radom Međunarodnog krivičnog suda, Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i regionalne kancelarije službe za žrtve Holandije.

Ovogodišnji simpozijum okupio je eminentne stručnjake iz celog sveta, ali je dao priliku i mladim naučnim radnicima, istraživačima i praktičarima iz celog sveta da izlože svoje rade. Ove godine prvi put, je obezbeđen simultani prevod na španski jezik, sa intencijom da se omogući aktivnije učešće učesnika sa španskog govornog područja. Takođe organizatori ovogodišnjeg simpozija uz pomoć Ministarstva inostranih poslova Holandije uspeli su da obezbede sredstva za jedan broj stipendija za učesnike iz manje razvijenih zemalja i na taj način omoguće im da prisustvuju ovom prestižnom skupu. Autorka ovih redova, uz pomoć navedene stipendije, imala je privilegiju da po prvi put prisustvuje jednom ovakvom skupu.

Obilje tematskih sesija i radionica na simpozijumu, stavljalо je učesnike često na težak zadatak da se odluče za jednu od više paralelnih sesija. Ceo skup se odvijao pod okriljem velelepnog zdanja Svetskog foruma u Hagu, koji je svojim prostornim i tehničkim kapacitetima doprineo da organizacija kako plenarnih i tematskih sesija, tako i pratećih događaja bude na zavidnom nivou.

U narednom delu, pokušaću da Vas upoznam sa sadržajem simozijuma dajući Vam opis i teme plenarnih sesija, dajući sebi slobodu da posvetim više pažnje temama koje su na mene ostavile poseban utisak.

Prvi dan simpozijuma započeo je uvodnih izlaganjima predsednika *Svetskog viktimološkog društva*, Marca Groenhuijsena i predsednika organizacije *Evropska pomoć žrtvama*, posle kojih je usledila plenarna sesija na kojoj je svoje izlaganje imao profesor Paul Rock, profesor sociologije u Londonskoj Školi za ekonomiju, sa temom *Prava žrtava*. Sledeće izlaganje je imao profesor Jeremy Sarkin sa Univerziteta Južna Afrika koji se u svom izlaganju bavio

mogućnostima reparacije izvršilaca masovnih kršenja ljudskih prava u Africi za vreme kolonijalizma. Zatim je usledilo izlaganje profesora K. Jaishankar sa Manonmaniam Sundaranar Univerziteta (Indija) koji se u svom izlaganju osvrnuo na primenu prava žrtava u novoindustrijalizovanim zemljama, sa osrvtom na izazove sa kojima se susreću i preporukama za budućnost.

Tematske sesije prvog dana simpozijuma bile su posvećene nekim od sledećih tema: Žrtve trgovine ljudima: zaštita i pomoć u Holandiji; Kriminalitet i prava žrtava na brodovima; Deca kao žrtve – da li su ona tretirana adekvatno?; Žrtve predbračnog nasilja u Jordanu; Proširivanje opsega reparacije za sve žrtve; Razumevanje žrtvinog zadovoljstva restorativnom pravdom; Žrtve, reparacija i Međunarodni krivični sud; Od empatije ka socijalnoj koheziji; Ka društvu bez nasilja kroz viktimoški inžinjering; EU politika vezana za žrtve: neposredni napredak; Žrtve terorizma on-line; Napredak u zaštiti žrtava terorizma u Španiji; Reparacija žrtava masovnih kršenja ljudskih prava u Indoneziji; Položaj žrtava u švedskoj krivičnoj proceduri; Servisi za žrtve u Južnoj Africi; Napredak i izazovi; Žrtve korupcije; reparacija žrtava „belog okovratnika“: gde je sistem podbacio; Nacionalno viktimoško istraživanje u Venecueli; Grupna muzika terapija sa žrtvama terorizma; Da li će nove EU direktive (lisabonski sporazum) pomoći da se poboljšaju prava žrtava u EU?; Novi napredak u turском zakonodavstvu koji se tiču prava žrtava; Viktimizacija ljudi koji žive sa albinizmom u Africi; Osetljivost i viktimizacija žrtava zemljotresa u Japanu; Ovo je samo deo tema koje su bile obrađene tokom tematskih sesija, ali i iz njih se jasno vidi da je na njima raspravljan o položaju žrtava u različitim delovima sveta.

U okviru temetskih sesija prvog dana Simpozijuma svoje izlaganje imala je Nataša Jovanova, sa Fakulteta za bezbednost u Skoplju, Makedonija. U svom izlaganju ona je predstavila istraživanje koje se bavilo analizom sudske pre-sude sa viktimoškog aspekta koje je obavljeno u osnovnom sudu u Skoplju, 2011. godine. U istraživanju je analizirano 174 pravnosnažnih presuda iz perioda 2005-2010. godine, za ubistva, seksualno nasilje, silovanje, seksualno nasilje nad mladima, ozbiljne telesne povrede i drugo.

Drugi dan simpozijuma obeležile su sledeće plenarne sesije: *Podrška žrtvama narušavanja ljudskih prava u Čileu, za vreme i posle vojne diktature 1973–1990*, bila je tema izlaganja profesora Jose Zalaquett sa Pravnog fakulteta u Čileu. Sledеće izlaganje imala je Rama Mani, stariji asistent istraživač u centru za međunarodne studije na Univerzitetu u Oksfordu. Dr Mani je rođena u Indiji ali se školovala u velikoj Britaniji i Americi. Tema njenog izlaganja je bila *Ka pot-*

punoj pravdi za žrtve: *integracija duhovnog, kulturnog i estetskog u tranzicionoj pravdi*. U svom veoma nadahnutom izlaganju, koje je bilo praćeno citatima poznatih misilaca, slikama divnih predela i primerima žrtava u kontekstu tranzicione pravde, dr Mani je naglasila, zašto je važno korišćenje spiritualnog, kulturnog i estetskog aspekta, da bi žrtve doobile holistički aspekt pravde i mogućnost da žive harmoničan i produktivan život u društvu. Ona objašnjava, da kada žrtve nemaju osećaj pravde i reintegracije, neke žrtve mogu svoje frustracije da upere protiv sebe, da postanu depresivne i apatične i prenesu to na druge generacije, dok druge žrtve mogu da usmere svoje frustracije na druge osobe i postanu agresori i izvršioci krivičnih dela. U nekim slučajevima žrtve izađu snažnije iz svoje traume. Žrtve otkrivaju nove snage u sebi i usmeravaju ih tako da od žrtava često postaju vodilje i borci za bolje društvo. Takvih primera je bilo dosta u istoriji, a svakako jedan od njih je Nelson Mendela, koji se iz pozicije žrtve pretvorio u lidera u borbi za prava crnaca. Dr Mani smatra da glavni zadatak tranzicione pravde treba da bude pretpostavka da je u svakoj žrtvi potencijalni „Mendela“. Jedan od ciljeva tranzicione pravde treba da bude obezbeđivanje prostora i mogućnosti za transformaciju svake žrtve da prevaziđe bes i apatiju i postane celovito ljudsko biće i konstruktivni član društva ponovo.

Sledeći plenarni govornik bio je Alex Hinton, osnivač i direktor Centra za proučavanje genocida, razrešavanja konflikta i ljudskih prava i profesor na Rutgers Univerzitetu u Americi, sa temom *Imaginacija tranzicione pravde: Stric Sem, Tetka Yan i dostignuća Khmer Rouge Tribunal-a*. Kroz esej o ujka Semu i tetka Yan, profesor je ispričao u duhu tranzicione pravde, dešavanja u Kambodži, gde tribunal istražuje zločine genocidnog režima Khmer Rouge koji je za posledicu imao smrt 1,7% od 8 miliona stanovnika Kambodže od 1975-1979. godine. Dr Mani i profesor Sarkin su u odvojenim interaktivnim sesijama, koje su bile na programu posle plenarnih izlaganja, sa učesnicima koji su odabrali njihove sesije dalje razgrađivali koncepte koje su postavili u plenarnim izlaganjima.

Neke od tema ostalih paralelnih sesija koje su bile na programu drugog dana simpozijuma bile su: Žrtve u međunarodno krivičnoj pravdi: da li je čaša do pola puna ili pola prazna?; Viktimološki pristup međunarodnom kriminalu; Buling među studentima; Viktimološki pristup masovnim viktimizacijama; Izazovi u predstavljanju žrtava pred međunarodnim krivičnim sudom; Pozitivna viktimalogija: Borba između „dobrog“ i „lošeg“; Viktimizacija među psihijatrijskim pacijentima; Potraga za pravdom za decu žrtve seksualnog nasilja u Rimokatoličkoj crkvi; Žene žrtve nasilja u tranzicionej pravdi; Stigma i psihosocijalne potrebe žena žrtava trgovine ljudima u Vijetnamu; Kada žrtve postaju

nasilnici: kako razumeti i kako odgovoriti? U okviru tematskih sesija drugog dana simpozijuma, prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović, direktorka Viktimološkog društva Srbije, imala je izlaganje pod nazivom *Viktimologija i prava žrtava u Srbiji: Uticaj rata, tranzicije i međunarodnog prava*. Profesorka je analizirala razvoj viktimologije i prava žrtava u Srbiji u tri perioda: period pre etničkih konfliktova u bivšoj Jugoslaviji, za vreme i u periodu socijalne i političke tranzicije posle konflikta.

Treći dan simpozijuma započeo je predavanjem Patricie Frazier na temu *Doživljaj kontrole nad traumičnim događajima: da li je to uvek moguće?* Patrizia je profesor na McKnight Univerzitetu u Minesoti (USA) na Katedri za psihologiju. U svom izlaganju, ona je prezentovala svoje istraživanje koje je imalo za cilj da razvije i testira teorije oporavka koje se mogu koristiti u savetodavnom procesu. U svojim ranim radovima ona je bila koncentrisana na žrtve seksualnog nasilja i na teorije koje su smatrali da ukoliko žrtva okrivljuje sebe za ponašanje koje je dovelo do nasilja može na taj način sprečiti buduće nasilje. Ta teorija se pokazala kao netačna. U daljem radu autorka se koncentrisala na teorije prilagođavanja na traumu koje pored kontrole u prošlosti (Da li je to moralo da se desi?), kontrole u budućnosti (Da li mogu da se zaštitim da se to ne desi ponovo?) uključuje i kontrolu u sadašnjosti (Šta ja mogu da uradim vezanu za tu situaciju sada?). Sledeće plenarno izlaganje imala je Ilse van de Walle, međunarodna trenerka i konsultantkinja, specijalista za rad sa decom i mladima žrtvama kriminaliteta. Tema njenog izlaganja bila je *Pravda za decu žrtve: Kretanje kroz podršku i krivično-pravni sistem*. U svom izlaganju ona je naglasila da su deca žrtve dugo bila nevidljive žrtve i neprepoznate kako u službama za podršku tako i u krivično-pravnoj proceduri. Deca su često sama žrtve krivičnih dela, a često su i prisutna kada su odrasli žrtve i samim tim postoji potreba da budu prepoznata u ovim sistemima. Na osnovu svog višegodišnjeg iskustva i najnovijih istraživanja, ona je napravila program koji ima za cilj da prepozna potrebe dece žrtava. U svom izlaganju, Ilse je predstavila program i objasnila kako odrasli koji rade sa decom žrtvama mogu da obezbede da deca ne budu više nevidljive žrtve.

Tematske sesije trećeg dana simpozijuma bavile su se sledećim temama: Žrtve i izvršioci: najbolja praksa u Flandriji; Žrtve seksualnog nasilja; Odgovor na rodno-bazirano nasilje; Viktimizacija dece ulice; Žrtvin bes i restorativna pravda; Javni oproštaj i glas žrtava u postkonfliktnom periodu; Deca žrtve u oružanim sukobima i druge.

Nešto više će napisati o tematskoj sesiji koju je u formi okruglog stola Žrtve i izvršioci: najbolja praksa u Flandriji facilitirao Ivo Aertsen, profesor sa Leuven Instituta za kriminologiju iz Belgije. Okrugli sto je počeo uvodnim izlaganjem Hilde van Geel, koja je sama bila žrtva i iz pozicije žrtve postala deo projekta koji podiže svest javnosti o potrebama žrtava. Kroz svoju dirljivu priču koja počinje traumatičnim događajem, opisom rada sa zatvorenicima, bivšim zatvorenicima, porodicama i opštom populacijom na razotkrivanju posledica krivičnih dela na žrtve, ujedno prati i ukazuje na svoj sopstveni oporavak kroz navedeni rad. U daljoj diskusiji govorilo se o važnosti direktnog ili indirektnog suočavanja žrtava i počinioca kako istih tako i različitih krivičnih dela sa ciljem da i jedni i drugi mogu da čuju različite perspektive i efekte počinjenog dela.

Poslednji dan simpozijuma u plenarnoj sesiji započela je Kathleen Daly, profesorka kriminologije sa Griffith Univerziteta u Brizbejnu, Australija. Njeno izlaganje imalo je za temu *Victimizacija i pravda: koncept, kontekst i dostupnost pravnih mehanizama*. Sledeće izlaganje imao je profesor Harvey Weinstein, Univerzitet u Kaliforniji (SAD) na temu *Tranziciona pravda i socijalna rekonstrukcija: ko postavlja pravila?* Na specijalnoj sesiji, poslednjeg dana simpozijuma dodeljene su i specijalne nagrade koje se tradicionalno dodeljuju svake godine.

Tematske sesije su se bavile sledećim temama: Viktimološki aspekt prirodnih katastrofa; Viktimizacija starih; Žrtve i počinioci kolektivnih viktimizacija; Naknada štete žrtvama; Razvoj servisa za žrtve; Oružje i mladi: Iskustva viktimoloških istraživanja i drugo.

Autorka ovog prikaza je u poster prezentaciji pod nazivom *Kako smo pomagali ženama žrtvama nasilja koje su počinile krivično delo?* predstavila rad Viktimološkog društva Srbije i rad Službe VDS info i podrška žrtvama uopšte i pojedinačno podršku koja je pružana ženama žrtvama nasilja koje su počinile krivično delo.

Nakon četiri dana rada, razmene iskustava i znanja, Simpozijum je svečano zatvoren. Tokom simpozijuma je održana i Skupština Svetskog viktimološkog društva, kao i sastanak Izvršnog odbora.

Jasmina Nikolić

Prikazi knjiga

TEMIDA
Septembar 2012, str. 219-224
ISSN: 1450-6637

SLAĐANA JOVANOVIĆ

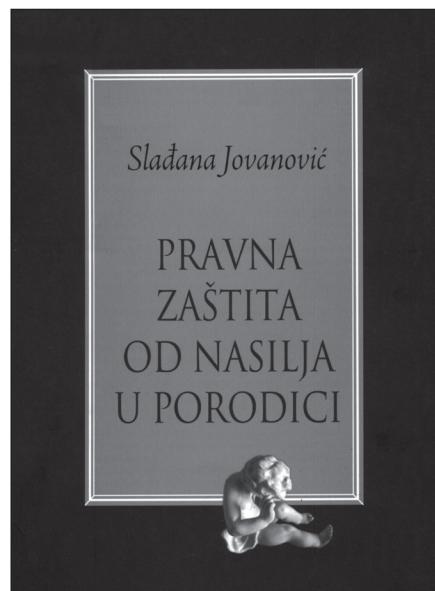
Pravna zaštita od nasilja u porodici

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010, str. 311

Knjiga autorke Slađane Jovanović pod nazivom *Pravna zaštita od nasilja u porodici* nastala je kao rezultat višegodišnjeg rada, proučavanja i istraživanja fenomena nasilja u porodici. Kako je navela jedna od recenzentkinja „ovom monografijom je ostvaren nesumnjiv naučni doprinos, jer se radi o originalnom naučnom radu, zasnovanom na multidisciplinarnom pristupu, koji za rezultat ima pregled naučnih istraživanja sa novim zaključcima i originalnu naučnu sintezu“. Autorka je i dugogodišnja aktivistkinja nevladinih organizacija koje se bave zalaganjem za zaštitu žrtava nasilja i vanredna profesorka na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu.

Knjiga sadrži: uvod, tri poglavlja i zaključna razmatranja. U okviru ovih delova je detaljno opisan i objašnjen fenomen nasilja u porodici, analizirana su međunarodna, odnosno inostrana iskustva, pravni sistem zaštite od nasilja u porodici u Srbiji i predložen model pravne regulative primeren odlikama samog fenomena, a imajući u vidu stepen izgrađenosti domaćeg zakonodavstva.

Baveći se temom nasilja u porodici, autorka u prvom delu knjige pod nazivom *Sociološki i kriminološki aspekti i razvoj pravne zaštite od nasilja u porodici*, ukazuje na kriminološko određenje ove pojave i sagledava njen društveni značaj kroz istoriju. U skladu sa tim, ističe se da je nasilje u porodici višedimenzionalni društveni problem koji se definiše preko pojedinih pojavnih oblika i njihove eti-

ologije, zbog čega ne postoji univerzalna definicija koja bi izrazila svu kompleksnost problema. Stoga ne čudi što se neretko ova pojava poistovećuje sa pojedini oblicima nasilja u porodici i to, s obzirom na odnos učinioца i žrtve: partnerskim nasiljem, ili pak nasiljem nad decom, dok se u navođenju mogućih žrtava nasilja u porodici retko ukazuje na stara lica i druge članove porodice.

Budući da je samo definisanje nasilja u porodici kompleksno, otuda postoje i različiti pristupi u istraživanju ovog problema i njegovih uzroka. U vezi sa tim, autorka navodi određena psiho-biološka, sociološka, feministička objašnjenja, ističući pri tom prednosti i nedostatke svakog od navedenih pristupa. Autorka zaključuje da istorijska perzistentnost nasilja u porodici i teška razgradljivost kulturnih obrazaca sa patrijarhalnom konotacijom ostvaruje svoju refleksiju i danas, zbog čega je najčešće objašnjenja nasilja u porodici ono koje proističe iz socioloških, tačnije feminističkih teorija. Da su ovački pristupi nasilju u porodici, s akcentom na (muškom) nasilju nad ženama (i decom), najzastupljeniji i najdelotvorniji govore i aktivnosti međunarodne zajednice. Naime, nasilju u porodici, posebno nasilju od strane partnera (pa čak i kada se on tradicionalno ne smatra članom porodice), pažnja se posvećuje u okviru dokumenata koji se bave problemom nasilja nad ženama uopšte. Međutim, ovakvo fragmentarno posmatranje fenomena nasilja u porodici usložnjava problem odgovora na nasilje, jer žrtve nasilja u porodici mogu biti i deca, stari ili nemoćni članovi porodice, zbog čega je potrebno da pomoć bude pružena svim licima koja nasilje trpe. Zbog toga autorka u delu knjige koji nosi naziv *Oblici nasilja u porodici*, posebnu pažnju poklanja analizi partnerskog nasilja, ali se isto tako bavi i nasiljem prema deci i nazad, nasiljem prema starima, kao zanemarenim problemom, odnosno vidom nasilja koji još uvek nije istražen u meri u kojoj to zaslužuje.

Iako je tamna brojka nasilja u porodici visoka, ipak je moguće doći do određenih saznanja o rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta. U delu knjige pod nazivom *Rasprostranjenost nasilja u porodici* autorka, kroz prikaz rezultata pojedinih istraživanja koja su sprovedena u okviru Saveta Evrope, Ujedinjenih nacija i drugih organizacija, kao i u pojedinim zemljama (SAD, Nemačka, Rumunija, Crna Gora, Hrvatska, Srbija) iznosi značajna saznanja o ovom fenomenološkom pokazatelju. U okviru toga, posebno se ističe da se na problem nasilja u porodici pažnja javnosti usmerava u skladu sa incijativama odgovarajućih društvenih pokreta, zbog čega ono postaje u javnosti „vidljivo“ etapno. Zbog selektivnog interesa javnosti za pojedine oblike nasilja u porodici teško je i istraživanjima egzaktno ustanoviti u kojoj meri je ova pojava

rasprostranjena u konkretnom društvu. Iako se može zaključiti da nijedan društveni sloj nije imun na nasilje, ipak je utvrđeno da je zlostavljanje dece i žena (ali ne i seksualno zlostavljanje) nešto prisutnije u uslovima slabijeg ekonomskog stanja porodice i siromaštva. U ovom delu knjige posebno se ukazuje na prikrivenost kao važnu odliku nasilja u porodici, njegovo neprepoznavanje od strane same žrtve zbog specifičnih, pre svega emocionalnih porodičnih veza sa onim ko vrši nasilje, kao i toleranciju nasilja uopšte, a posebno u odnosu na ono koje se dešava u porodičnom kontekstu. Analizirajući ove i druge karakteristike nasilja u porodici, na celovit način se ističe društvena opasnost ovog oblika kriminaliteta i u vezi sa tim potreba, odnosno društveni interes da se ono suzbija i sprečava.

Budući da se razvoj i uobličavanje pravnih mehanizama zaštite od nasilja u porodici ne mogu dobro sagledati i razumeti bez pregleda razvoja i analize međunarodnih pravnih standarda i preporuka, drugi deo knjige pod nazivom *Međunarodni standardi i uporednopravna rešenja* posvećen je savremenim međunarodnim standardima zaštite od nasilja u porodici. U okviru toga, razmatrani su najvažniji dokumenti Organizacije Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, s obzirom da je Srbija članica ovih organizacija, kao i najvažniji dokumenti Evropske unije, koji se odnose na nasilje u porodici, budući da Srbiji predstoji ulazak u Evropsku uniju, koji podrazumeva potrebu za harmonizacijom domaćeg zakonodavstva sa njenim standardima. U vezi sa navedenim, autorka skreće pažnju na činjenicu da se dokumenta međunarodnog karaktera ne bave nasiljem u porodici uopšte, već ovu pojavu vezuju pre svega za nasilje nad ženama, a slično je i sa zaštitom dece od nasilja, jer ne postoji nijedan dokument koji se eksplicitno bavi zaštitom dece od nasilja u porodici, već se ova tema razmatra pre svega u okvirima dečjih prava i zaštite dece uopšte.

Autorka se ne zadržava samo na analizi najvažnijih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu od nasilja u porodici, već daje i prikaz pojedinih uporednopravnih rešenja iz ove oblasti, sa željom da se istakne različitost, odnosno specifičnost pristupa nasilju u porodici u pojedinim zemljama. U tom cilju razmatraju se rešenja država koje su tipični predstavnici angloameričkog pravnog sistema (Ujedinjeno Kraljevstvo, Kanada i SAD) i kontinentalnog pravnog sistema (Francuska, Austrija, Nemačka, Švedska). Pored toga, analiza je obuhvatila i rešenja država koje su bile u sastavu nekadašnje SFRJ, jer je reč o zemljama koje vezuje zajednička prošlost, odnosno slično pravno nasleđe i problemi i pritisci od strane međunarodne zajednice, pa je veoma interesantno utvrditi na koji način su one pristupile rešavanju ovog problema.

Analizirajući navedena uporednopravna rešenja, autorka zaključuje da je brza i koordinisana akcija različitih subjekata, koja je fokusirana na zaštitu žrtve, ključ uspeha u rešavanju problema nasilja u porodici. Tako pravne odgovore na nasilje u porodici u različitim uporednopravnim sistemima karakteriše akcentovanje efikasne zaštite žrtve, koju nude prvenstveno građanskopravni, odnosno porodičnopravni mehanizmi, dok je krivičnopravna zaštita poslednje sredstvo zaštite. Takođe, u uporednopravnim sistemima se insistira na usklađenom delovanju različitih mehanizama zaštite različitih društvenih sektora, a države izdvajaju i posebna sredstva za finansiranje nevladinih organizacija koje upravljaju skloništima ili pružaju druge, veoma značajne, usluge žrtvama nasilja u porodici.

Sa druge strane, može se primetiti da u zemljama bivše SFRJ (sa izuzetkom Slovenije), odnosno u srpskom sistemu, zaštita žrtve mnogo bolje izgleda na normativnom planu, nego što se ostvaruje u praksi, čime se stiče utisak da je koncipiranje rešenja na vrlo sličan način produkt međusobnog „prepisivanja“ pravnih pravila sa motivacijom da se izađe u susret nevladinom sektoru i zahtevima međunarodne zajednice, kako bi se pokazala odlučnost države da se ozbiljno bavi ovim problemom. Na to ukazuje i činjenica da su represivne mere i dalje dominantni vid zaštite i da mehanizmi preventivnog karaktera, koji su ključni kada je u pitanju zaštita od nasilja u porodici, nisu dovoljno razvijeni, odnosno sporo se usavršavaju, ili se pak postojeći ne aktiviraju na pravi naičin. Ono što bi se moglo pretpostaviti je da opterećenost patrijarhalnim kulturnim obrascima otežava proces kreiranja efikasnog mehanizma zaštite koji bi se aktivirao pre krivičnopravnog.

Nakon analize navedenih uporednopravnih rešenja, autorka u trećem delu knjige pod nazivom *Pravna zaštita od nasilja u porodici u Srbiji* razmatra mogućnosti pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji. U okviru toga, detaljno su analizirane odlike krivičnopravne, prekršajne i porodičnopravne zaštite. Ovaj deo knjige je veoma koristan kako pravnicima, sociolozima i psihologima, tako i laicima, kako bi mogli brže i efikasnije da prepoznaju pojavu i predoče žrtvi moguće oblike zaštite kroz sistem formalne društvene kontrole. U okviru ovog dela knjige autorka posebno celovito sagledava razvoj krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici u našim uslovima i zaključuje da je, u odnosu na situaciju koja je postojala do uvođenja inkriminacije nasilja u porodici u Krivični zakon 2002. godine, učinjen veliki pomak. Naime, nepostojanje posebne inkriminacije za nasilje u porodici onemogućavalo je, pored ostalog, statističko evidentiranje slučajeva nasilja u porodici, pokretanje postupka

po službenoj dužnosti i efikasniju zaštitu žrtava. Zbog toga izgradnja sistema zaštite žrtava nasilja u porodici započinje upravo inkriminisanjem nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela sa različitim oblicima ispoljavanja, čime je manifestovan stav da je nasilje u porodici društveno opasno ponašanje na koje treba represivno reagovati. Time su ujedno pokrenute ili ojačane kampanje protiv nasilja u porodici, povećana je medijska pažnja za ovaj problem i inicirani su mnogi edukativni programi na ovu temu. U prilog tome da se veća pažnja posvećuje ovom problemu govore i statistički podaci koji pokazuju da iz godine u godinu raste broj prijava za nasilje u porodici, pa i broj optuženih i osuđenih lica. Međutim, iako krivičnopravni mehanizam zaštite po svojoj prirodi nije podesan za brzo i fleksibilno reagovanje i od njega se ne može očekivati mnogo na planu specifične zaštite žrtve od ovog oblika nasilja, autorka zaključuje da to ne znači da on ne treba i dalje da se usavršava. Ipak, krivičnopravna zaštita treba da bude krajnje sredstvo zaštite, ali dobro uklopljeno u celovit zaštitni sistem u kome preventivne mere moraju imati prioritet. Zbog toga autorka u okviru zaključnih razmatranja ističe da je najvažnija i najdelotvornija promena ukorenjenih stavova koji generišu tolerisanje ove pojave. U tom cilju, ona predlaže kreiranje posebne Strategije za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, a u okviru nje primat bi trebalo da imaju preventivne mere, usmerene prevenstveno na podizanje svesti i edukacije. Zaključna razmatranja ujedno predstavljaju i dragocene opservacije vezane za istraživanje ove pojave.

Na kraju knjige navedena je literatura koja sadrži popis od 266 bibliografskih odrednica koje mogu poslužiti kao vodič za dalje istraživanje ove pojave.

Kako je sama autorka istakla, cilj ove knjige je da skrene pažnju stručnjacima i javnosti na problem nasilja u porodici i u skladu sa tim preporuči osmišljavanje nedostajuće strategije sa širim pogledom na problem u delotvornije legislative de lege ferenda, u čijem centru je usklađena, koordinisana akcija svih mehanizama zaštite, koja obezbedjuje efikasnu zaštitu žrtve i njenih prava. U tome je svakako uspela. Čitajući ovu knjigu čitaoci će sigurno saznati nešto što nisu znali, podsetić će se na ono što su možda zaboravili, a što svakako zaslužuje da bude istaknuto i o čemu je potrebno neprestano da se piše i govori. S obzirom da fenomen nasilja u porodici predstavlja fenomen koji je u našem društvu decenijama bio marginalizovan, ignorisan i tolerisan, veoma hrabri činjenica da u našoj zemlji postoje autorke koje pišu i objavljaju knjige upravo iz ove oblasti i na taj način doprinose njenom istraživanju i jačanju svesti o ovom problemu. U nadi da će se takvi trendovi nastaviti, ovu knjigu

Nataša Tanjević

bih sa zadovoljstvom preporučila svima, ne samo naučnoj i stručnoj javosti, studentima i studentkinjama, aktivistima i aktivistkinjama, već svakom čitaocu koji želi da se potpunije informiše o ovom problemu i, ukoliko je potrebno, promeni svoj lični odnos prema nasilju.

Nataša Tanjević

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2012. godinu su: broj 4. – **Žene i zatvor** (rok za predaju radova je 1. novembar 2012.).

Teme za 2013. godinu su: broj 1. – **Žrtve i savremeni društveni kontekst: teorija, praksa i aktivizam** (rok za predaju radova je 1. februar 2013. godine); broj 2. – **Viktimizacija osoba sa mentalnim smetnjama** (rok za predaju radova je 1. april 2013. godine); broj 3. – **Preplitanje viktimizacije i kriminalizacije** (rok za predaju radova je 1. septembar 2013. godine); Broj 4. – **Interkulturalni kontekst i viktimizacija** (rok za predaju radova je 1. novembar 2013. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
 - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljinanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

4.1.U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

4.2.Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5. Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na: a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada. Ukoliko ima više od jednog dokumenta preuzetog sa interneta, oni se izdvajaju u posebnu celinu na kraju spiska literature pod nazivom: Internet izvori.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Preplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Pretplata za 2013. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nb.rs

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2012 include: No 4 – **Women and prison** (submission deadline: November 1, 2012).

Topics for 2013 include: No 1 – **Victims and contemporary social context: theory, practice, and activism** (submission deadline: February 1, 2013), No 2 – **Victimisation of persons with mental disabilities** (submission deadline: April 1, 2013), No 3 – **Victimisation and Offending Overlap** (submission deadline: September 1, 2013), No 4 – **Intercultural context and victimization** (submission deadline: November 1, 2013).

Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms. Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@unet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed 20 pages typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
 - 2.1 After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail. In case of multiple authors, specify data for each co-author separately.
 - 2.2 The abstract must clearly state the problem and the purpose of the paper, as well as the main topics that will be covered.

Example: Petar PETROVIĆ*

3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.
Example: (Christie, 2005: 28).
 - 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzettes.
 - 4.2. Foreign names should be written originally.- 5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)
Please give the titles above the pictures/tables.
Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender
- 6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:
For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.
E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- For book chapters:** surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.
E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.
- For journal articles:** surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.
E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.
- For documents accessed by internet:** give the electronic address and the date you accessed the source.
E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5. 10. 2012.
Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:
- For laws:** next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.
E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For newspapers articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text. If there is more than one internet document, they should be in a separate section called “Internet sources” at the end of the reference list.

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal Temida is a subject of plagiarism **control** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single copy is 750 Dinars. Annual subscription in the year of 2013. is 3000 Dinars for individuals and 10 000 Dinars for institutions. Price for single copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rates for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, Ijudskim правима i роду / главна i одговорна urednica Vesna Nikolić-Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) – Beograd (Дуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије : Европски покрет у Србији, 1998. – (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335